नं० ६६७-घ

प्रायश्चित्तकुतूहलम्

नं० ६९७-घ

पत्र ५८

बस्ता

२

गाश्चिनजालहल ५८ पत्रे

प्राकु
१

श्रीगणेशायनमः नमस्कृत्यगुरून्निष्ठानं शिष्टेष्टजननं तु विदान् विशिष्य तदनुज्ञानचितिमिष्टेरथब्रुवे १ तत्रेष्टिकालः सामान्यतोइष्ट्वा पशुनासोमेन
यजेतसोमावास्यांपौर्णमास्यांवायजेतेतिश्रुतिविहितः विशेषस्तु संधिमतो यजेतेति; संधिशब्देन च पर्वप्रतिपदोस्तत्रीयप्रथमभागो लक्ष्यते यस्यां
ताउपवसन्त्यमाः पश्चाद्यो यष्टव्या इति श्रुतं तदुक्तं पर्वणो यश्चतुर्थांश आद्याः प्रतिपदस्त्रयः यागकालः स विज्ञेयः प्रातरुक्तो मनीषिभिरिति स्मृतेश्च
तत्रतिथ्योः पर्वणिपूर्वेद्युरग्निंगृह्णात्युत्तरमहर्यजतीति पूर्वदिनेऽनुष्ठेयान्वाधानस्योत्तरदिनकर्तव्ययागस्य च तत्तदुचितकालत्वाभावान्नसंदेहः तिथेः खं
डत्ते तु संदेहान्निर्णयः कर्तव्यः तत्र पूर्वाह्णमध्याह्नसायाह्नरूपभागत्रयात्मकस्याह्नः पूर्वाह्णे प्रथममध्याह्ने वा यदि पर्व समाप्यते तदुपोष्य तत्पूर्वेद्यु
स्तदहर्याग इष्यते ऊर्ध्वं मध्याह्नतः संध्यावन्वाधानं तु तद्दिने इष्टिः परदिने कुर्यादित्यो वाजसनेयिनः संधिश्चेत्संगवादूर्ध्वं प्राक् पर्यावर्तनाद्रवेः
सा पौर्णमासी विज्ञेया सद्यस्कालविधौ तिथिः वृद्धिप्रतिपदो यास्ति तदर्धं वीक्षिपेत् स पक्षस्यार्द्धं तदा क्षिप्त्वा संधिर्निश्चीयतां सदा यत्तु द्वितीयायां त्रिम्
नोचेत् प्रतिपद्यापराह्णिकी अन्वाधानं चतुर्दश्यां दर्शे स्वल्पापि वर्तते दिनि वचनं तदाश्वलायनान्प्रत्यापस्तंबानां प्रतीयाम प्रवर्तते चंद्रदर्शननिषेधवच
नं च न चापराह्णसंधिमद्भ्राह्नितीयदिने चंद्रदर्शनप्रयुक्तनिषेधस्याश्वलायनान्प्रत्यप्रवृत्तावपि तत्पक्षे चतुर्थांशयागे; प्रतिपदः कश्चित्त्र्यंशासि
ताहिलुं पंतिह्वषपंत्याश्वलायना इति चाश्वलायनपद्योपेत निषेधप्रवृत्तिर्वा वेदितव्येति वाच्यं इतिहस्माहवत्कुर्वाणिभीषान्ते पचतेति वाक्यगतवा दर्श०
क्षिप्रमहरणस्याविवक्षाप्रयोजकबाधकाभावेनाश्वलायनपदस्याविवक्षितत्वात् संधिर्यद्यपराह्णे स्याद्यागोऽप्रातः परेहनि कुर्वाणः प्रतिपद्रा १

गे च तुर्येपि न दुष्यतीति वृद्धशातातपवाक्येन प्रतिप्रसवविधानाच्च तस्मात्र विस्तरः एवं विहितकाले न्वाधाने न कृते सर्वप्रायश्चित्तमिष्टिं दिने कुर्यात्
उक्तश्चेमुख्यः कालः दर्शेष्टेः पौर्णमास्यास्तिथ्यन्ती कृगौणकालः पौर्णमासेष्टेरमावास्यातिथिर्गौणकालः आपदि गौणकालेप्यनुष्ठानेन प्रा
यश्चित्तमित्येके भवतीत्यन्ये तच्चाग्रे वक्ष्यते अथ यदि प्रथमारंभो मुख्यकाले दैवान्मानुषाद्वा प्रतिबंधान्न भवति तदा गौणकालेन तदनुष्ठानं आग्रा
मि पौर्णमास्यां प्रतिबंधनिवृत्तौ विश्वेदेवेष्टिं कृत्वा सारस्वतहोमान्वारंभणीयां च कृत्वा विश्वेदेवेष्टिं कुर्यात् तदुक्तं कारिकायां विश्वदेवे. वि मवध
त्त विश्वेदेव तत्र देवताः अग्निरिंद्रश्च सोमश्च पौर्णमासोदिता हूयेः ऋच आग्नेय एता प्रोक्ते सोमपा आनुवाक्ययोः पौर्णमासोदितं तंत्र सव।
शिष्टं करोति चेति अत्र पौर्णमासपदं दर्शस्याप्युपलक्षणं पूर्णमासदृश्याभावान्तेन पौर्णमासोदिताः दर्शपौर्णमासोदिताइत्यर्थः
तस्याः प्रयोगः प्रातःकाल दर्शपूर्णमासयोरन्वारंभनिमित्तं क्रियमाणविश्वदेवेष्ट्यर्थमन्वारंभणीयेष्ट्या यक्ष्य इति संकल्प्यास्मत्कृतप्रयोगरा
त्यममुकप्रकारेणातां कुर्यात् नात्रान्वारंभधामवर्हिराहरणयोस्तंत्रमिति विशेषः एवमन्वारंभणीयां समाप्य दर्शपूर्णमासयोरन्वारंभ
निमित्तं विश्वदेवेष्ट्या यक्ष्य इति संकल्पयेत् यस्यां तिथावनुष्ठीयते संकल्पे तस्याः कीर्तनं पौर्णमासं तंत्रं आग्नेयमष्टाकपालः ऐंद्रमेकाद
शकपालः सौम्यश्चरुः पात्रप्रयोगे एकोनविंशतिकपालानि चरुस्थाली मेक्षणं चेति विशेषः निर्वापकाले आग्नेयं निरुप्य ऐंद्रं च निरुप्य
सोमाय चरुध्यान्निर्वपति अधिश्रयणकाले आग्नेयं सौम्यं चैंद्रेण यथासंख्ये भवतस्तथा हविंष्यधिश्रयेत् पुरोडाशाधिश्रयणाद्र्ध्वं

प्रा॰ कु॰ आग्नेयपुरोडाशैकदेशं सौम्यश्चरोः कतिपयतंडुलानैंद्रपुरोडाशं संस्थाप्य प्रयवेदित्यर्थः उभयोर्लेपं वाऐंद्रपुरोडाशे निमार्ष्टीति प्रायश्चित्तप्रदीपेऽग्नि
२ र्मूर्धा॰ भुवोयज्ञस्येत्याग्नेयस्या अन्नादः सोइंद्रसानसिं रयिं॰ प्रससाहिषे॰ इंद्रस्याहं॰ पवित्रपाव्यंनदः सोमापाल्ते॰ पानेधामानि दिवि॰ सोमस्या
१ हं॰ वत्र हेति श्रातहव्यां आग्नेयस्यावदिति प्रदीपे पुनरालंभवर्जं संतिष्ठते ततः कालेपौर्णमासः कृतायामन्वारंभणीयायां पुनः केनापि विघ्नेन
पूर्णमासोऽतिपद्यते तदा आगामिपौर्णमास्यांस सहोतोरं इत्वापौर्णमासारंभ इति केशवः चतुर्हीतारं इत्वेति प्रदीपिकायां प्रथमदर्शेति
पत्तेआगामिदर्शे विभ्रवेयिंकृत्वा स्वकालेदर्शेनयजेतेत्येके विभ्रवेयिं कृत्वा गौणकालेपि प्रथमदर्शानुष्ठानमित्यन्ये विभ्रवेयिं विहा
यपाथिकृद्वैश्वानरेयौ कुर्यादित्यपरे मम तु पौर्णमासारंभे न दर्शस्यारब्धत्वान्न विभ्रवेयिः अन्यथा प्रथमान्वारंभणीय प्यारंभनिमित्ता।
स्यात् अतो मम मते दर्शस्य वा पूर्णमासस्य वाऽतिक्रमे विहिताऽयाथिकृत्सैवाऽत्रोचितेति प्रतिभाति इदं तत्त्व प्रक्रांत मामिविपद्यर्मनाम
ध्येविभ्रवेयिरित्याह अनारब्धदर्शपूर्णमासानियत्तौ तु नैव प्रायश्चित्तं अनारब्धे दर्शपूर्णमासस्य प्रायश्चित्तं करणमिति कुर्यादिति बोधा
यनोन कुर्यादिति शालिकीरितिद्वैधे एवमनालंभुकायामपि ज्ञेयं पूर्णमासादिकर्मणां प्रथमप्रयोगसंकल्पात् ऊर्ध्वं द्वितीयादिप्रयोगे संकल्पा
त्पूर्वमपि रजस्वला मपरुध्येव याग्यः योक्त्रं तस्यां विमुच्याभ्युक्षुणप्रकारेण प्रक्षाल्य शुचिर्दक्षिणतोपपत्य विमोककाले मंत्रजपं यजमानः कु एम॰
र्यादेकपत्नीकश्चेत् पत्नीबहुत्वे तु तत्कर्मान्या कुर्यात्स्त्रीवसामान्यात् सर्वं प्रायश्चित्तं च एवं चान्वारंभणीयां च कृत्वा पुनः सारस्वतहोमाद्य २

न्वारंभणीयपासहपौर्णमासीकर्तव्या कृताधानमन्वारंभणीयायां केनापि प्रतिबंधेन दर्शपूर्णमासातिपत्तिस्तदा गत्वापि पौर्णमास्यां सप्तहोतारं
चतुर्होतारं वा हुत्वा पौर्णमासः कर्तव्यः आश्वलायनश्रौते तु नारंभमतिबंधकं स्मार्तस्य श्रौतं प्रति दुर्बलत्वात् अत एव रुद्रदत्तः आशौचेप्यग्निहोत्रदर्श
पूर्णमासयोः कर्तव्यतोक्ता एतेन ज्ञायते छिद्रपिआरव्यातिस्म कृतवान् उदाजहार च वदुधापनोक्तिं सह स्मा ह वै धावतनुषित्ता यांति दिशा।
यां निर्वपेदिति जातमेव विदित्वेति शालिकीरीति पिंडपितृयज्ञारंभात्पूर्वं यदि पत्नी रजस्वला न तदा अध्वर्यवाम्येन प्रतिबंधेन पिंडपितृयज्ञारं
भो न भवति न तदाग्निमदर्शस्य सहहोतारं हुत्वा पिंडपितृयज्ञ आरब्धव्य इति श्रानदूपी व्याख्यायां यदि प्रथमप्रयोगे पित्र्येहनि पत्नी स्नातामव
तिनिरजस्कैव तदापि भवति कर्मारंभः पत्नीकर्मणि तथैव द्वितीयादिप्रयोगे यजनीयेहनि अस्नातायामपि तत्कर्माणि भवंति श्रौतकर्मणां स्ना
नदिनेप्यनुष्ठानमिति भाष्यात् एवं नैमित्तिके प्रायश्चित्तेष्ट्यादौ अकरणे प्रत्यवायस्मरणात् कालांतराभावे संकल्पात्पूर्वमपि रजस्वलामप
हृष्यैव तदनुष्ठेयं सति कालांतरे त्वपकृष्ययागः कालांतर एव तदनुष्ठानं एतादृशे कर्मणि सत्यप्याशौचे यजमानस्य कर्मकाले शुद्धिरिति कृ
त्वीजामपि प्रकृतकर्मणि नाशौचमिति विवेकदृशः अन्ये तु ऋत्विजामाशौचाभावः समंत्रवरणाद्वा गृहीतमधुपर्कस्य यजमानानुकृत्विजः पश्चा
दाशौचे पतिते न भवेदिति निश्चय इति वचनात् अत एव हरिहरः चतुर्णां वरणापक्षेप्यागामयतिन्याद्यस्याहेति एतेन स्मार्तकृपतुलाको
टिहोमादौ मधुपर्कसत्निरोधाभावो ज्ञेयः श्रौतेष्वपि आधाने विपत्सु बंधादौ मधुपर्काभावे अन्येभवं नीतित्ते ये पत्नुप्रारंभो वरणां पत्त्हति

प्राय० त्सति मधुपर्के निषेधं नाम्यथेति अथ यदि दर्शपूर्णमासादिकर्मणां द्वितीयादिप्रयोगः केनापि निमित्तेन मुख्यकाले न जायेत तदा गौणकाले क
३ र्तव्यः तत्र निदानं सूत्रे सर्वमाहुः प्रातराहुतेः स्थाने सर्वा रात्रिः सायमाहुतेः पूर्णः पक्षो दर्शस्य कालः पक्षः पूर्णमासस्येति अत्र केषांचिदुपादानं तु
ल्यन्यायात्प्राप्तस्य थ्येतेन चातुर्मास्यपर्वणामाग्रायणस्य पिंडस्येति अत्र केषांचिदुपादानं तुल्यन्यायात्प्राप्तस्यार्थेन पितृयज्ञस्य च परकाला
त्प्राक् प्रायश्चित्तपूर्विका क्रिया भवतीति धूर्तः मंडनोपि आग्रयणेष्टयां नानाकर्मणां परकालात्प्राक् गौणकालमभिधाय सामान्यतउ
क्तवान् एवमागामिकर्मणो मुख्यकालादर्वाक् स्वकालादुत्तरः कालो गौणस्तस्मात्पूर्वकर्मणा इति अन्ये तु यावद्वचनं वाचनिकमिति न्यायेन
न निदानसूत्रोपात्तानामेवैष काल व्यपदेश इति तेन पिंडपितृयज्ञस्य न गौणकाले नुष्ठानं अस्मिंश्च गौणकाले प्रायश्चित्तं कृत्वा कर्म कार्यं
प्रायश्चित्तमेव न कर्मेति भाष्यकारादयः मडनस्तु पद्धागामिक्रियामुख्यकालस्यांतरालवत् गौणकालत्वमिच्छंति केचित्तु आक्रान्तकर्मणि
गौणे एतेषु कालेषु कर्म चोदितमादरात् प्रायश्चित्तप्रकरणप्रोक्तं निष्कृतिमाचरेदिति अनापदि गौणकाले प्यतिक्रांते प्रायश्चित्तमेव न क
र्मणोनुष्ठानमिति प्रदीपे एवं पिंडपितृयज्ञात्यये आगामिदर्शपाणिसंमर्शनात्पूर्वं समिद्यजुषः पूर्वं वा गार्हपत्ये आज्यं संस्कृत्य दाक्षिणा।
ग्निर्वा चतुर्गृहीतेनाहवनीये ससहोतारं जुहुयात् पाणिसंमर्शनात्परं वै होमपक्षे गार्हपत्ये संस्कृतेनाज्येन दाक्षिणस्यानुत्पत्तेः समिद्यजु राम०
षः पूर्वं होमपक्षे तु दाक्षिणे नेवाग्निनेति विवेकः महाहविर्होता सत्यहविरध्वर्युः अच्युतपाजा अग्नीत् अच्युतमना उपवक्ता अनाधृष्यश्चा ३

प्रतिधष्यश्च पत्न्यस्याभिगरौ अपास्यद्रुहाना वाचस्पते हृद्विधे नामन् विधेम ते नाम विधेस्त्वमस्माकं नाम वाचस्पतिः सोममपात् मादेवस्तन्तुं।
च्छेदि मामनुष्याः नमो दिवे नमः पृथिव्यै स्वाहेति वाचस्पतये ब्रह्मण इदं० यद्वाऽऽइषेभ्यः स्तम्बेभ्यो जुहुयात् न दाहगोपालः प्रपाजायेंग पत्नीनां
पितः पत्न्यस्य वान्यये स्कवेरो बेभ्यः स्तम्बेभ्यो जुहुयाद्घ्याहुतिः स्रुचेति इति दर्शपूर्णमासयोः प्रयमारंभे कालातिपत्ति प्रायश्चित्तं त्र्यथपोप
स्पर्शकानपजेत सन्नेधातवीयेन पजेत तस्याः प्रयोगः पञ्चपर्श्नकापजननिमित्तं सन्नेधातवीयपापस्पर्श इति संकल्प व्रीहिमयो पुरो
डाशो यवमयश्चरुर्धमसंभरणोतनत्वां त्रयोविंशत्याशानि चेत्फहः पात्रासादने द्वादश कपालानि शूर्पद्वयमिति विशेषः वेषाय त्वेत्यग्निहो।
त्रहवणीं शूर्पे द्वयं चोदते प्रथमशूर्पे इंद्राविष्णुभ्यां निर्वपामि इति व्रीहिन्निर्वपेत् अवहननकाले व्रीहीन वहत्य यवानवहन्ति नानाबीजधर्मे
णाप्रस्कंदनं तं कृत्वा पेषणकाले व्रीहीन्पिष्ट्वा यवान्पिनि। षि कपालोपधाने तु नानाग्नि कपालान्युपदधाति ततो व्रीहिपिष्टानां संवपनं कृ
त्वा मस्वस्य पात्रे सोऽयं तं कृत्वा संक्षालननिनयन मम्माग्निन्या त्रे निनीय पुनस्तस्यामेव पिष्टोद्वपस्यां पक्षेद्वितीयस्यां यवपिष्टसंवपनादि कु
र्वीत् ततस्तस्या पिपिंडं तं विधाय पात्राण्यभिमर्शं तं कुर्वीत पुरोडाशानुतरेण संस्कुलाकुर्वीत अधश्रपणकाले प्रथमं व्रीहिमयं पुरोडा
शमधिश्रित्य त्वं चयाहं पित्वा तस्योपरि ततो ज्यायां संयवमयमाधिश्रित्य त्वं चयाहपित्वा तदुपरि ततो स्थूलं व्रीहिमयमाधिश्रयेत तस्य त्वं चया
हयेत उपाये लंभ पित्वा स्पेनिहव्यपप्यग्निकृत्य पश्चपपति दे वोवः सविता श्रपयतु वर्षिष्ठे अधिनाके अग्निर्वस्तनुवं माति धाक् अग्ने हव्यां।

प्रा॰ निरस्तस्खितिसं ब्रह्मणा च च्यध्वं सं स्थांत नद्द पमे कीक्रत्साप्यभ्यो निनपतिह विरुद्रासने स्योनं वः सदनंक रोमि॰ त स्मिन्त्सीदता मतेप्रतितिष्ठतप
४ वानांमेधाः सुमनस्यमानाः स्त्विज्योति॰ आप्यायतां ध्रुवमं ध्वंत्वचमं ध्वं सुरूपावोवसुरू पावोवसुविदः पशुनोंतेज सेंद्राविष्णुभ्यां जुष्टाम
भिधारयामि स्वमतु स्वंतिजनिताशेमतीनां आद्रीः प्रथस्व वोभुवनस्पगोपाः पोव आत्मा पशुषु प्रविष्टस्तमं ध्वंहोताशोविके शस्तमीमहे॥
३ प्रहोअग्नेतवो अभिभिः पस्पवं सख्यमावरो २ प्रहोत्रेपूर्वं वचो॰ वृहत् विपांज्योती॰ सों३ समिद्धो अग्ने॰ त्वंहि ह्व्यवाळसी ३ मग्ने त्रीनिवा जि॰
व३ः तिष्ठुते नत्वो॰ पुष्टो३ त्रिः मग्नेमहां असिब्राह्मणभारत अग्धानमु पांप्सु इंद्राविष्णुभ्यामनुब्रूहि होतासंदां कमेशा॰ अस्पजुषेथांपत्तं
पंता ॐ माभेर्मा संविजिध्वं मावस्तेजीपक्रमात् भरत्वमुद्धरते मनुषिंच ता॰ माहिंसिष्ठ पदवदानानिवोव॰ आज्येन प्रत्यनज्येनतद् आ॰ग
क्रद्दास वैपुरोडाशाय पादे वता स्पुत्स यो पापेनाव घेत् इंद्राविष्णुयज होतापे२ हेइंद्राविष्णु माजिप्पधुनेमोः इंद्रश्चवि ष्णोपदम॰ पेथांवो ३ इंद्रा
विष्णोरहं॰ वत्र हा मूयासं स्विष्टकृत त्रीशयाप्षितव॰ यजमानापश्रावों ३ पे ३॰ हेग्निं। स्विष्टकृतमपालग्निरग्नेः॰ इंद्राविष्णोः प्रि॰ जुषतां हविरग्नि।
स्तीशोत्रि धातु॰ कविः सत्रीरेकादश॰ नमंनामस्पके समा ३२ वो २ अन्वाहार्यमासाघ ज्ञातमानं हिरण्यं पंघ ताक्षंतामवर्षीवासो धेनुं च दद्याति
अग्नयेहिरण्यं पसोमायवासः रुद्राय गांमिति प्रतिग्रहः समानमन्यत् पुनरालंभवजे संतिष्ठ तहविः न सिंह कारिकोतिः वक्ष्ये त्रैधातवीये यम॰
धिं प्रसो अग्नेतवेमवं प्रहोत्रेपूर्वमिमेनेड पांत्यायाकृवः पुष आवपेत्सामिधेनीषु समिद्धो अग्न आहुत इत्फकांमयामयोद्रूमन्निरग्नेत्री ४

तद्दत्यचंद्रकारम्यभागावावाह्येंद्रादि विरूढदेवतां समावाह्याज्यभागांतंकुर्यात्संवासमत्यं वहेतदुभा जिगय युरित्येषा याज्येंद्रावैष्णवीमवेत्त्री ॥
दपाद्द्धि तवेत्यग्निस्तीर्णामि स्विष्टकृत्यचौ उमरंप्राकृतं कुर्याद्दासेक्काम पतः सुधीरिति राबंत्रे धातवीयेमेषूद्वा संकल्पोत्सर्ग पज्ञेन पजेन त्र्य
यपोपक्ष्मर् मकाधानादिपतिं विरुंगहत्वा पदित पजेजमवि श्र्वेद्धापजेत इत्यग्न्य्कार्भ्यापजननिमित्तपावि श्र्वेद्धापक्ष्यर् इतिसंकल्पः
प्रयोगः पूर्वोक्त एव अथान्वाहितानामनुगमने प्रायश्चित्तविधिः तत्र विहृतानामन्वाहितानामजस्राणां वान्नीनामनुगमने तुल्यमेव प्रायश्चित्तं न
द्यूहवैधापनः अदरह्णीगतानामस्तमगतानामजस्राणामन्वाहितानांसर्वनम्राताना वाग्नीनामुद्वातानांप्रायश्चित्तमुपक्रम्याहवनीयेजुहोतिमनो॥
ज्योतिरिति तथाग्नीनामुद्वातानां प्रायश्चित्तिरेकत्र पञ्चनुहोताइत्येके व्याहृतपद्य इत्येकेमिंदाहूतिरित्येके मनस्वतीरित्येके इति आश्वलायनास्त्र
पि गार्हपत्यानुगमने वक्ष्यमाणोन्यं पर्वतपरवसंतं विधायदक्षिणाग्न्यनुगमने च तामेवोक्ताहमेवाजस्त्रगार्हपत्यस्यावादिनगार्हपत्यस्या
नुगमने दक्षिणा प्रायश्चित्तिरितिवदंतः तादृश्याहवनीयानुगमेपयि तदेव प्रायश्चित्तमितिसूचयन् नहिहोमप्रकरणे वह्नुविस्तरणापनादि
ज्योतिष्मत्य विहितं प्रायश्चित्तं सर्वत्र प्रवर्तते प्राचपूर्वीहुतेरित्यादिना तादृशप्रायश्चित्तस्य तत्रैव निवेशान् एवं च गार्हपत्यदक्षिणाग्न्यनु
गमने वत् आहवनीयानुगमनेपि तत्पक्षत्वमेवभवतीतिसूत्रांतरस्वरसादवधेयं कंठरवेणाकमप्येतरे पंचस्राह्मणे पक्ष सर्वैरवाग्न पद पश्चा
त्परन् न्यग्नेपित पक्षतेजननहूतेपावककचतेष्वाकपालं पुरोडाशं निर्वपेत् आहवनीयानुगमने प्रायश्चित्तविशेषवृक्तइतिवदतोवचनिकारस्या

प्रा० ग्निर्जेपेतिस्मात् वरुणाद्इत्येवाहवनीयानुगमने प्रायश्चित्तं एवं च केचिदन्वाहितस्थले आध्वापनानामपि मनस्वनीं प्राहुस्तद्विंत्यं सर्वीवक्ष्येपपि
५ वोधायनोक्तरीत्या तथान्वायत्ते: तत्रायं क्रमः विद्यमान आहवनीयेन्वाहिता वाजस्त्वे गार्हपत्योपवत्रुगाकृतं अवस्थामेभ्यो मंथनादि पूर्ववत्तद्
5 न्वाणयस्वतीं पूर्णाहुतिं वा विधाय ममाग्नइत्यादि पूर्ववद्वाहेयं त्यमन्वाहध्यात् व्याहृतिमित्तमेवोपतिष्ठेत नात्राहवनीयानुगमनं न वास्तुमस्मा
नमिति पक्षः तदाह गोपालः यदि चेद्वाहिपत्याग्निनिशेषेदन्वाहितस्तदा मंथनेत्वेवकर्तव्यं नोद्भुयस्व पावकमिति केचित्त्वाथिसहमस्मानमिति प
ठ्यं मन्यते एवं दक्षिणास्याहवनीययोरप्यनुगमनेन्वाधानक्रमो भवति इत्यन्वाहितानामनुगमने प्रायश्चित्तं अथान्वाहिताग्नेः प्रयाणेपपतौ
पथ्यगानीनयपुः पथ्याहरणमसंसर्गीयमिति वृत्तिकृत् एकस्याने काग्निगमनं मामहिंसेवमथ्यमिति द्वन्द्वातः उपपतिवचनमनामा
धीनगमनस्यचनार्थे चोरायुपद्रवेणान्यात्रदेशे व्यवस्थानुमपश्यमानतायां अन्वाधानादौपि समापनात्पूर्वं सत्येनेन प्रकारेणाग्नीनहीत्वा
गंतव्यं नास्यचेत्पर्वः वहुवचनं पुरुषांतरप्राप्त्यर्थं पुरुषान्तरैर्नीयमानेष्वपिग्निषु पत्नीयजमानौ अन्वारभेयातां अत्र विशेषोजलपटले प्रवासं
प्रकृत्योक्तः यावत्योग्राममयीं दानदयश्च तावतीरिति कामंतावन्वारंभेयातामिति नदीजलस्यां प्रायश्चित्तं प्रदीपे अष्टौ धेनुः सहस्राणि यी
स्रवति यज्जलं नदीशब्दाभिधेयं तं तस्यैकं नीहरूपः एकेन नामधेयेन शतयोजनगामिपत उदकं तं नदीशब्दवाच्यमित्यपरे जगुरिति एम०
एवमन्वारंभप्रदेशे षु अयाक्यविषयेवयूयमन्यतरान्वारंभेणाभाव्यं तदभावेत्पयोलौकिकाभवंतित त्राग्न्याधेयं प्रायश्चित्तं अजस्तः नदी ५

नहरंतः शम्यापराशाद्दर्वीक्नोकूसेयुः यद्युकूसेयुरग्नयो लौकिका भवंति भस्मोनिधायोकूसेनुनदोषः शम्यापराशाद्बहिरणोनुकूसेनदोषः
इतिप्रदीपे वृतिकृत्प्रयाणकालेविहारदेशेपि यत्रक्वपि संचारयितव्येनुकूसतासंचारयितव्यः अविहृतस्यैवगार्हपत्यस्येवनियमः विहृ
तानांसर्वेषांयुगपन्नयनेपिभवतिनैकैकस्यनयने अनसानयनेकचिदप्युक्ता सनियमोनास्ति अनेनैवप्रकारेणाग्नीन्सर्वेशानयेत् अन्यथा
लौकिकत्वंस्यादिति अजस्रपक्षेनक्वाप्यारंभणांकेचित् लेखास्यादिनिबंधनात् उदक्याचेद्देवपत्नीप्रसूताप्रसवंत्यपि अन्वारंभविकल्पत्वा
त्तुनराधितेतन्मतान्तेषांत्वारंभमितेवक्ष्यौवंतुआर्यस्यमंतरोते यत्रपार्श्वेपि क्वापिनोद्वाह पत्न्यग्नीपुनराधानमर्हतीति आत्यवसापनस्मतौना
ग्निनासहपुष्पंवाजलंवान्नंचवानयेत् असाम्यांशिरसावह्निंनहेरेञ्च जलंतथा तथाग्गंधांश्च पुष्पंचनवहेदोरनंद्विजइति समारोपणमप्या
हवायिः तुभ्यंता अंगिरस्तमेतिवाग्न्याहृत्वासमारोपयेदिति यद्यागार्हपत्यमारोप्यसंस्कृत्यजात्वाआहवनीयेस्रुवेणाजुहोतिशेषिकाप्यस
वेतेनैवतुभ्यंता अंगिरस्तमविश्वाः सुक्षितयः पृथक् अग्नेकामायपयेमिरेस्वाहेति अग्निर्देवततोदक्षिणोनोतरारणींस्पृश्येनाधरारणीमा
रोपगार्हपत्येप्रतितपति यजमानः अयंतेयोनिर्ऋत्वियोयतोजातोअरोचथाः तंजानन्नग्नआरोहाथानोवर्द्धयारयिमिति स्पृशेद्दक्षिणा
ग्न्याहवनीययोः दक्षिणाग्नेर्भिन्नयोनित्वेतुतस्याप्यरण्यंतरेमंत्रेणैववतिवृतिकृत् अन्वाहितानामजस्राणांवागार्हपत्येप्रतिनयनमात्रे
णैवत्रयाणांसमारोपणंकृतंभवतीतिसिद्धांतभाष्ये देवत्रातस्तु अन्वाहितेष्वजस्रेषुवाध्वर्युर्यजमानोवाग्निषुप्यग्निषुसमंत्रंप्रकृता

प्रा॰ रणीसमारोपणं कुर्यात् आज्याहुतिवत्सैकनुहूयात् तन्मते यथिमंथनस्यानावृत्तिः अनुक्तत्वात् आज्याहुतिं यजमानो जुहुयात् इति सिद्धांतभाष्यत्र
६ त्रापि पूर्ववैदेन्वारंभः आहुतिं हुत्वा पाणी वा प्रतितपेत् पाणेत्यग्नेः प्रतितपेत् तेन एवमेव होमार्थे विहृतेष्वग्निषु प्रपायेण प्राप्तोऽयं तत्र प्रत्यग्निप्रत
6 पनेनेतिकेचित् भवतीत्यमेतत्तो निरोप दूरदेशं गत्वा विहारं कल्पयित्वा मथयेत् स्वयं वा मंथयेत् प्रत्यवरोह जातवेदः पुनस्त्वं देवेभ्यो हव्यं वह नः।
प्रजानन् प्रजां पुष्टिं रयिमस्मासु धेह्यथा भव यजमानाय शं योरिति जातमग्निं गार्हपत्यायतने निधायाग्निहृत्य प्रणीय गार्हपत्यान्संस्कृत्याहव
नीये सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा कृतान्प्रचरेत् पाणि तपनपक्षे तु मंथनमारभ्याप्यावद् ग्निजन्म तावदरणीस्पर्शं न्यवाहृत्य समममन्यस्यैवेति अन्यदागम
ने व्ययमेव विधिरिति देवत्रातः अनन्वाहिताग्ने स्तु समार्पिस्याग्निभिः सहागमनप्रसक्तौ नाग्नीनां प्रत्यक्षगमनमिति सिद्धांतभाष्यकारहर्निर्हृतौ स
मारोप्यजिज्ञमिष्वायामपि न तु प्रत्यंतामित्याहुतिः सर्वप्रायश्चित्तं तं तत्पूर्ववत् पाणीसमारोपो यजमानएव नान्य॥ स्येति सर्वसंमतं त्वरणी(
समरोपो पियजमानएवेति कृतिकृत् यजमानेसंनिहिते महोपप्लववशात् पत्नी अग्नीनादायगच्छेत् जायापत्योरहितमग्नौ विहाय नेद्रं
हि वाराब्ध आत्मनो यपत्नीत्यथयदि प्रवसति यजमाने पत्न्याः प्रवासनिमित्ते स्यादिति बोधायनसूत्रात् पूर्वोक्तनिमित्तवशात् पत्न्या अ
पि प्रवासप्राप्तौ पूर्वोक्तो विधिर्भवति पाणिप्रतापनारणीसमारोपे विमानं तु बोधायनोक्तः कदाचिदत्यायदि भाष्यकारसारारणीसमारोपोपि राम॰
भवेत् अन्वाधाने यष अदेवतानामपहाप्याप्यमेवोपस्थापितितदाध्व पुयहोदेवा अतिपातयानीतिस्रुवाहुतिं जुहोति तदाह गोपालः सर्वत्र देवता ६

शब्दे एष व्याख्यां वदेत अत्र पद्होदेवास्तुवाहुतिरिति अयमर्थः अपद्धव्यदेवताशब्दोच्चारणानंतरं पुनरपद्धव्यदेवताशब्दमुच्चार्य प्रक्रांतं निर्वर्त्य
वहोदेवा अतिपातयानिवा चाप्रवृत्तिदेवहेलनं अरणोः अस्मात् अभिद्रुकुनायते मत्रास्त्मरूत स्त्रिवेनान स्वाहा देवेभ्यो मरुत्स्वाहा दर्श अध्वलायना
नांतुकारिकायां सुत्कमो देवतानां तु संकल्पादौ भवेद्यदि द्रव्याणां मुत्कमस्तत्र होमदौ तु भवेद्यदि मध्यात्स्य वीद्रुतस्थैति व्युत्कमोऽत्र भवेद्यदि द्र
व्याणां व्युत्क्रमः स्यात् तथा निर्वपणादिषु वहोदेवा कृचाव्रह्माजुहुयात् सुवाहुतिं तस्यैव यजमानो मुख्यं धनं दृष्ट्वा नाशे आधानेपत्र चोदिताः उ
पादप्य स्वसंभारं वर्जयित्वा प्रवर्पजान् तस्यां केदे चदाह श्चै तादृष्टां नाशो आधानेपत्र चोदिताः उपादप्य स्वसंभारं वर्जयित्वा प्रवर्पजान् तस्यां केदे
चदाहे च सर्वा सर्वे विनाशने मन्त्रविद् कल्पक्राधेरूपयाने च तत्सजेत् तज्जातीयं च तद्रूपं तत्परिमाणमेव च अस्यत्क्रत्वाप्रयायाप्रवेपयास्कानं निवे
शयत स्रुवेणाजुहुयाद्दक्षिणात्वमग्नेव प्रजापते पवित्रेण स्वापवित्रे आधानोत्तरं सर्पग्रहणो सुवाहुतीर्जुहुयात् उद्वयंतमसस्परि ज्योतिष्पश्यंत उत्तरं
देवं देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमं स्वाहा सूर्यायेदं उदुत्यं जातवेदसं स्पं स्वाहा सूर्यायेदं चित्रं देवाना० सूर्यायेदं० प्रयोगपारिजाते संग्रहः अन्वा
धानेष्टिमध्ये चंद्रग्रहणे चंद्रसूर्ययोः नवोनवोयमादित्याश्विनं चोदुत्यमुदुत्यमिति चंद्रग्रहणे नवोनवोभवति० चंद्रमसइदं पमादित्याअं० धु० चं
द्रमसइदं० चंद्रो देवतात्रे घादिनाखरेनाविभर्विपि उद्वयमुदुत्यं चित्रमित्याहुतीर्जुहुयात् इदमेवाधानादि सर्वकर्मस्वपि ज्ञेयं अथ यजमानस्य दर्श
पूर्णमासयोः कर्मपक्रांते दुःस्वप्नाशुयाने जेव तमत इष्टिः पूर्णाहुतिर्वा अन्वाधानोत्तरं यजमानस्य दर्शपूर्णमासयोरारंभोत्तरं प्रवासविज्ञां वा बुद्धि

प्रा॰ पूर्वरेतः पातेद्यन्मेमे वरुणा तन्त्वा पामिति बुद्धिपूर्वेतु यजमानस्य व्रातपतीं कृत्विजां तु कामतोपि पूर्वोके ण वाहुतीरिति चंद्रिकायां स्वप्ने रेतो विसर्गेपि
७ पूर्वोक्ता वाहुती कर्मसा हुणापापपुरुषत्वस्कारयेत् पुनर्मामैत्विंद्रियमित्यनुवाकजपः पुनर्मामैत्विंद्रियं पुनरायुः पुनर्भगः पुनर्ब्रह्मणामैतु मापुन
र्द्रविणमैतु मा यन्मेद्य रेतः प्रसिच्यते यन्मआजायते पुनः पृथिवीमस्कन् यदोषधीरप्यसरद्यदापः इदंतत्पुनरादद्दे दीर्घायुत्वाय वर्चसे यन्मे
रेतः प्रसिच्यते यन्मआजायते पुनः तेनमाममृतंकुरु तेन सुप्रजसंकुर्विति माधवीये प्रजापतिः अपरोगे तथा स्वप्ने सिक्त्वा शुक्रमकामतः आ
दित्यमवेक्ष्य स्नात्वा पुनर्मामित्यृचं जपेत् प्रायश्चित्तं प्रदीपे तु पुनर्मामित्यनया चाज्याहुतिः समिद्धोमो वेति काश्यपस्तु स्वप्नस्य त्रिनेप्रस्कारं स्वप्ने सिक्त्वा
गृही चरेन्न इति गंधपुष्पोपहारार्घैः सूर्यमभ्यर्चेत् स्रुवाहुतिरिति प्रायश्चित्तप्रदीपे याज्ञवल्क्यस्तु यन्मेरेतः प्रभृत्याभ्यां स्कन्नरेतोभिमंत्रयेत् स्तनांतरं भ्रु
वोर्मध्ये तेनानामिकापांसुपेशादिति यन्मेरेतः॰ पुनर्मां॰ आभ्यामनामिकयारेतस्त्राददीपस्तनयोर्भ्रुवोर्मध्ये मुपस्पृशेदिति माधवः पाराशराः गृहस्थः का
मतः कुर्यादिंद्रियस्य स्खलनं मुषित्वा हस्तं तु जपेदृचाः प्राणायामैः सह त्रिभिरिति विधानेऽरेतः कोशीधान्यं वर्जयेदन्ते तिबोधायनः यच्च स्वदाराणामन्ये व्रातप
तीसोपमादित्याग्निहवनस्य तोये हनु पुरस्तात्रानरग्निहोत्रात्यये स्नात्वा नु पसाद्ययेदनुग्रहात्यानव्रतोपायनीयं पाचयीत तस्याशी नो भवतो बर्हिषा पूर्णमा
सेक्तमुपैति वत्सैरमावास्यायां सर्पिर्मिश्रमशनं लवणामिषिशितं सर्वमेवैतदहः कोशीधान्यं वर्जयेदन्यत्र तिलेभ्यस्तस्य ब्राह्मणं प्रतिपाद्याश्नीया राम॰
न्न पूर्वाह्णे पाकिंचिदद्यात् यत्राग्नावेतदहरुक्षिचंदद्यात् नासंध्यांश्रापीतन स्त्रीमुपेयात् अशक्तश्चेत्कामं तेवेकोपरिशय्पी तात्रियं चैव नोपेयाद ७

शाक्तापि ब्रह्मचारित्वेवस्यादिति कर्मीनरस्सूत्रोक्तव्रतलोपे व्रातपतीष्टिः पूर्णाहुतिं वा कुर्यात् इध्माबर्हिषोरनुनातिरिक्ते पत्नाक त्रेतिस्रुवाहुतिं जुहुयात् अ
धिकं त्वाज्यं म्नुनं संपाद्यं संभाविताः यं स्कात्सत्रकर्तव्याः मंत्रेणोपरिष्टात्पिनं शाखेध्माबर्हिरादि पर्यधास्त्रात्पतेत् तदा ब्रह्मप्रतिष्ठामनसो० स्वाहाकृता
हुतिरेनु देवान्हविरिति मंत्रेणाप्येवं विवसंस्कृताज्यं संस्कृत्य स्रुवेणसम्ज्यपनेनैव मंत्रेण स्वाहाकारान्तेनाहवनीये स्रुवाहुतिं जुहुयात् यत्तापब्रह्मसरणादं आज्य
भागानंतरं वा अस्कन्नमाज्येनाहुत्वा विष्णुं स्मरेत् अथ सान्नाय्यदोषप्रायश्चित्तं केशकीटमंतर्गोरस्यवीवीभत्सेऽप्यपन्नं सिक्तं वासान्नाय्यं प्रजाप
तेन त्वदेतानपस्येत्तत्वाह्वा होन्तपात्रमध्यमेन पलाशपर्णेन वल्मीकवपायां वा तत् भीमशुवाप्राक्षिपेत् वीभत्सैऽस्यैवता वर्ते बर्हिष्के शादीनां पय
सा हरणां स्मरन्कम्पुहुंतरं निद्धस्यार्थे इति बलिकृत् सर्वहविःसाधारणमेतत् विष्यंदमानं सान्नाय्यं महीघोपक्षवीचनद्वत्यंतः परिधि देशेन नय
त् सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वावापि शेषेण यजेत सर्वनाशे पुनर्दोहादि आमिक्षापात्रे गोव्यत तत्समानं तस्यापयोविकारत्वात् इति चंद्रिकाकारः अथ चातुर्मास्या
दौ आमिक्षापाकदोहनाशे तं वृत्तान्याघ्यायागः उभयदोहनाशे आज्येन यागः वाजिने प्याज्यमेव सर्वं प्रायश्चित्तं नव पप्रा० भाष्या अत्ररूपं विवे
कः विष्यंदमानं द्विविधं सिक्तमसिक्तं च यद्विष्यंदमानं कुंभीमतीत्य अग्निं भूमिं वा प्राप्नोति तदासिक्तं यदुर्धं च तत्र यदुर्धं तस्येयं प्रतिपत्तिः अदुग्ध
कुंभ्यामेव प्रवेशयेदित्यर्थः सिक्तदेशग्रहणं परिधि अभावेऽपि तन्मंत्रप्रापणार्थं एवं प्रातर्होमेऽपि द्रष्टव्यं सायं दोहे दुग्धे प्रदुग्धे प्रातर्दोहे व्यासिच्यप्र
चरेयुः प्रातर्दोहं द्वयोः पात्रयोः कृत्वा मनतरद्धयो भावापातं व्यप्रचरेयुरित्यर्थः प्रातर्दोहविकारत्वात् आमिक्षामेवोत्पाद्य तयापयजेतेति केचित्

प्रा० वाजिननाशे आज्येनयागः इति चंद्रिकायां उभयोरपि दोषे ऐंद्राग्नं पंचशरावमोदनं निर्वपेत् तयोः पृथक्चर्यामिह विरूप्य तौ सह दोहं पयोः यदींद्राग्न्योः प्रचा
८ रकाले तस्माद्देवहविषा तयोरिंद्राग्न्योश्च पृथग्देवयागः कर्तव्य इत्यर्थः तत्राप्यग्निर्देवतानां प्रथमं यजेदिति शास्त्रेणाग्निमिष्ट्वैंद्रं यजेत् ऐंद्रमेव त्वेके केचिदाचा
र्याः निर्वापाद्यासादनांते इंद्रो हि पृथक्कमेव पंचशरावमोदनं कृत्वा प्रचारवेलायां अग्नेरिंद्रस्य च पृथक्प्रचारमाहुः यस्योभयं हविरार्तिमार्छेदैंद्रं पंचशा।
रावमोदनं निर्वपेत् अग्निर्देवतानां प्रथमं यजेदिति शास्त्रेण अग्नियागस्यानुवादत्वेनापि संभवात् यथा निरूप्य मिंद्रायैव प्रथममिति केचित् तन्न समनो।
हरं अनुद्देश्यपीत् होत्रालोके तु ओदनं द्विधा कृत्वा प्रचरेदिति विशेषः सान्नाय्यपाने तु वायुदेवत्यां यवागूं निरूप्य तया जयेत् यवाग्वा यागं कृत्वा पुनर्या
गः कर्तव्य इति व्याख्यातम् इदं च प्रायश्चित्तमशेषयागे किंचिद्विशेषे तु न यवागूः किंतु सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा शेषेण प्रचारः अथात्र बोधायनानु।
सारी प्रयोगः सान्नाय्यार्थं वत्सा वः तासां पयो दोहनात् प्राक्प्रदिवसा धयेयुः तासां स्वल्पमपि पयो न लभ्यते तदानीमेव वायुदेवत्यया यवाग्वा यजेतेत्
याप्यस्य इति संकल्पः अन्वाहितत्वात् अन्वाधानं बर्हिः संभरणमिध्मसंभरणं चरुस्थालीमेक्षणं च कपालद्वयं यज्ञमेक्षणपिष्टोद्वपनीमदंती
कमजीनपत्रपात्राणि वायवे जुष्टं निर्वपामि इति तंडुलान्निरूप्योपघर्षेण वघातांतं कृत्वा चरुस्थालीमधिश्रित्य तंडुले यवागूं पक्त्वा इध्माधानाद्या
ज्यभागांतं कृत्वा सत्वं नो देवमानसा धियेषां उपेजामहे वायुमीशानाय० अपस्मात् वौ० याज्यानुवाक्ये परतंत्रभागम्यपासमित्यनुमंत्रणांतं नारंभविसर्गौ राम०
तयजमानस्य पुनरालंभवत्सा समाप्य तदानीमेवान्यासां पयो दुग्ध्वा सायंदोहं सपाद्य सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा सर्वासां वत्सानपाकृत्य प्रोक्षते ८

प्रातर्यदीहापस्वी सांयपोदोहयित्वा दर्शेष्टिमविकृतां धं पारयेत् यदि प्रातर्दोहार्थमपाकृतावत्सा धयेयुः तदाप्येन देवप्रायश्चित्तं चंद्रिकायां सर्वत्र प्रधान
यपीसपयोलाभेन प्रायश्चित्तं सान्नाय्यमभिव्यं छिंचेत् मित्रो जनानित्याहवनीये हुत्वाप्यांशुं ध्या पुनः संतनयेत् एतिजांधेन दुग्धं चेत्तत्तदा सु प्रायश्चित्तं पुनः स्रव
येत् सान्नाय्यस्या पुरोतमात्प्रजापा स्कंदे यजमानः संत्वासिंचामि यजुषेति स्कंनस्योपरि जलं क्षिप्वाभिमंत्रयेत् अध्वपुर्भुपतये स्वाहेत्यादिना स्कंन्नमभि
मंत्र्य दुग्धी दिग्गरो नजुहुयात् ततः स्कंनशेषेणात्र प्रचरेत् सर्वे स्कंन्ने लौकिकं दधिपयो वृतीयदोहमंत्रां जपित्वा दुग्धी दिग्गरां हुत्वा तेन प्रचरेत् अमावास्या
यां सायमग्निहोत्रं हुत्वा सान्नाय्यार्थं वनार्थी अग्निहोत्रोच्छेषं निदध्यात् तत्ताशे पुनरग्निहोत्रं हुत्वा तच्छेषेणातंच्यात् इति बौधायनीयसान्नाय्य दुष्टिप्रा
यश्चित्तं अथान्वाधानदिने अमावास्यायां तु पुरतः श्व द्दर्शने प्रायश्चित्तमाह आचार्यः सान्नाय्ये पुरस्ताच्चंद्रमा अभ्युदियेतान्निदीतेन्द्रः प्रदाता विष्णुः
शिपिविष्ट इति अस्यायमर्थः सान्नाय्ये यपसान्नाय्यद्रव्यके अमावास्येकर्मणि अन्वाधाने प्रारब्धे सति यः पुरस्ताद्यदि चंद्रमा अभ्युदयेत् तदेताभि
ष्टिं कुर्यादित्यर्थः अस्या अमावास्याविकारत्वात् प्रायश्चित्ते ष्टित्वेन प्राप्तावुपांशुत्ववात्रिघ्नावाज्यभागवत्वरूपाधर्मा न भवंति अथास्याः प्रयोगः आ
ब्धे दर्शकर्मणि चंद्रदर्शननिमित्तं अभ्युदितेष्ट्याय क्ष्ये इति संकल्पः अग्निर्दाता इन्द्रः प्रदाता विष्णुः शिपिविष्ट इति प्रधानदेवताः व्रीहीन्नवहत्य तंडुलांस्त्रि
धा विभजेत् ये मध्यमास्तंडुलास्तानग्नये दात्रे निरुप्याष्टकपालं पुरोडाशं कुर्यात् ये स्थविष्ठास्तानींद्राय प्रदात्रे चरुं ये अणिष्ठास्तान् विष्णवे शिपिविष्टा
य चरुं प्रथमं चरुं स्थालीमधिश्रित्य तत्र सायंदोहं दध्यानीय तंडुलान्मोप्यं इंद्राय प्रदात्रे दधिचरुं श्रपयेत् द्वितीयचरुं स्थालीमधिश्रित्य प्रातर्दोहं

प्रा० तस्मा मानीय तंडुलानोप्यविल्लवे सिपि विष्ठा पचरुं अयपेत इति विशेषः वधन्वंतावाज्यभागौ अग्ने दाशुषे यीं वीरवंतं परीणसं शिशीहि नः सूनुमंतो ३ ये
९ उ० हे अग्निं दातारं स्पयेनाविप्रयवांस पञ्चानाम याहिषः अग्निं तं वो दुवस्य न दाता यो वनिता मघा ३ वो अग्ने दीतुर हमन्नादः दीर्घैति अन्वे कुशो येना वसु
१ मपळ्हसि यजमानायवसु व तों ३ ये उ० हे इंद्र प्रदातारं भद्रा तेह स्ताः सुकृतोन पाणी प्रयंता णस्तवेनो णघ इंद्र कातेनिषत्तिः किमु नो ममान्सि किन्नो दुदुहर्षसे
दातवाऊ ३ वो इंद्रस्य प्रदातुर हदेव फल्पयेद्रियावीभूयासं वषट्ते विष्णु वास आकृणोमितन्मेजु षस्व शिपिविष्ट हव्यं वर्द्धंतु त्वा सुष्टुत यो गिरो मे यूयं पा
त स्वस्तिभिः सदा नो ३ ये उ० हे विष्णुं शिपिविष्टं प्रतते अघ शिपिविष्ट नामार्यः शंसामि वयुनानि विद्वान् तं त्वा गृणामि तवसम तव्या क्षयंतमस्य र
जसः पराका ३ इ वौ० विष्णोः शिपिविष्ट स्याहं० न्नादो भूयासं पुनरालंभ वर्जितं तिष्ठ तेतनतले षष्वाग्निषु यक्रोता मिष्टिस मापयेत् यद्वा चतुर्दश्यां प्रक्रा
ता मिष्टिं कुर्वीत यद्वा चतुर्दशीं पंचदशीं दर्शे चंद्र दृष्ट्वा परम्पु पवसथं कृत्वा चतुर्दश्यां पंचदश्यां वा सायं दोहं कृत्वा श्वोभूते प्रतिपदि प्रातर्दोहं कृत्वा य
जेत अ सोमयाजिनः सान्नाय्याभावाच्चरुं दृष्ट्वा परम्पु कार्ये समानमन्यत् इत्याभ्युदितेष्टिः सर्वत्र वितते कर्मणि यदि जन्मेभ्यमा यघेतप तदंड्भयाम हे०
स्व स्तिदा विशस्पतिः० स्वस्तिदा अभयं करइति स्तुवाहुतीं प्रजापतिर्विश्व कर्मेति च स्तुवाहुतिं जुहुयात् भयापगमे पुनर्यजेत् यजमान मंत्रोच्चारण
कालेस्खलद्विप्रेषे आभिगाभिरिति स्तुवाहुतिं जुहोति आभिगा ३ भिर्यद० स्यामस्वादेति अग्न येहरिवत्त इदं० अपपदिपावित्रेनष्येम् अग्नये पवित्र एम०
वते ष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेत् पवित्रे तेवितनं तं ब्रह्मणा० त उ० ये उ० हे आग्निं पवित्रवंतं तं यो ष्यवित्रं० तस्मा ३ वो० अग्नेः परि वित्रवन्तोहम ९

न्नादः पूर्णाहुतिर्वा अग्नये पवित्रवते स्वाहेति अप प्रणीतानां प्रोक्षणीनां च स्कंदने संस्रावे वाध्वर्युर्यो हिंसेतिति समिधस्पर्शे तंम आपस्तदुतापते पुनः
स्वादि छाधीति हविर्याव पशास्यंते अपंस मुद्रदु नविश्वभेषजः स्वाहा कृतस्य समुत्पन्न भूर्भुवः स्वाहा इति स्रुवाहुतिं जुहुयात् कमुष्यदं सुत्कमेणा निर्वपेत् आ
प्यन्नाय नोक्त्वा द्रुस्राजान्वा हुतिं जुहुयात् यद्वो देवा अतिपातयानि वाचा च प्रयुती देवहेलनं अरायो अस्मां अभिदुच्छुनायते न्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधेतन॥
स्वाहेति देवेभ्यो मरुद्भ्यश्चेदं ततो विस्मृतस्मरणे ततो यजमानोस्मिन्‌ हे प्रधानस्य तंद्रव्यं दद्यात् अयभागिन्ये देवताये निरुप्य प्रोक्षणादि रुभागिनीमुत्सिच्य क
र्मप्रवर्तोऽनुप्रयात् प्राक् स्मरणे पूर्ववद्देव यद्वो देवा इति स्रुवाहुतिं हुत्वा तेनैव द्रव्येणाभागिन्यै जुहुयात् उत्तमप्रयाजानंतरं स्मरणे तु पुनः स्रूपीदानादि
विस्मृताये भागिन्यै निरूप्य हविरासादनांतेन तद्वै यथाकाले कर्मसेषाभ पचारः अभागिन्यै निरुप्य तन्नोभागिन्याः स्मृतौ पूर्वे निरुप्यद्रव्यं अनुयोत्वन्य भागि
नीनामस्याभिमृश्य मुयो स्वाहेति चतुर्थेन नाम्नास्य वेमा हवनीये जुहुयात् विस्मृतस्मृत्वा पुनर्भागिन्यैति वेयन् इदमासादनात् प्राक् आसादनान्तरं स्मरणे तु विस्म
तदेवताये स्रूपीदानादि निरुप्य कर्मणोभयोपि यः ततोमिंदाहुतीं जुहुयात् यन्म आत्मनो मिंदा० विच्चषीणि: स्वाहा अग्नये जातवेदस इदं० पुनरग्निश्चक्षु
र्मनस्योः स्वाहा अग्नीद्रद्वबृहस्पतिभ्यश्चेदं० ततो व्याहृतिभिर्होमः हविषि निरुप्ते चक्रीवच्छकटं पुरुषो वा विहारमंतरि याव तदाग्नेयेन यथायथं वा पोजात
स्तेन यथा यथां नीत्वा गार्हपत्यादाहवनीयं यर्यं तेभस्मज्जे लोरुदक्धारां चततु तन्वं निति मंत्रावृता संततनुयात् ततस्तमाहवनीयमनुगम्य मध्यपदग्नेप
र्वमिति पुनः प्रणीय वन्यन्तेसप्रथा असीत्स्फ पतिष नेतनस्तदेवतं त्रमुपजीव्य स्रूपीदानादि याथिक्रमीकुर्यात् एतद्धविर्निर्वीयाह धर्मे समिध्य पेजु

प्रा० षः पूर्वे मावापोसमिव यजुषङ्ख्ये चेतदेवगवातिक्रमणाद्युपस्थानं तं कृत्वा तत्कर्म समाप्यते एवाग्निषु अनाधानादि याथिहुतिं कुर्वीत व्यवायेत्वनग्निता
१० अग्नि व्यवायेतु पाथिकृत्येव का पीन गवातिक्रमणादिस्पर्थः व्यगमने विशेषः पूर्ववत् इत्याचार्यमतं वैधापनस्तु कर्मसध्येद्विपदानां वतु व्यदा।
१३ दिशरोन जुहुयात् इदमेव वह्निजं मध्ये कृत्स्निपजमानयोर्मध्ये पत्नी यजमानयोर्मध्ये वा गमने व्यूहं व्यापन्नानि हवींषि केशनखकीटपतङ्गोरस्यैरिति
अप्यदेहवर्तिनी नीलमक्षिका गवां मंगे पुवर्ति मांतिका तत्यवर्तिमत्कुणा चेलशिरोवर्तिनी पूकामलपिरफ्र: कीट: व्यमार्जारनुकुलमर्कट: प्रसि
द्धाः ध्वांक्षः काकः आखुमूषकाः तेषां अन्येषां च पूतीयके शाःशपितादिपुकाः सिक्ता परिहितवस्त्राञ्चलः पदं पादः मूत्रनखः देहच्युतनखः कुत्सखादु
घ्नतरवः पुरुषपत्नि गंधः दृष्ट्या मुखजा विप्रुषः स्वेदाचर्म अस्रक् रुधिरं लेहो नासिकाकफः अश्रुनयनांबुकाश्वः श्लेष्मा स्नव [illegible] यु स्तनेरानेरुपहतं वस्त्रा
सुकर्मस्थ ज्ञानामत्र विरक्तमेवि [illegible] लेखा: [illegible] इत्यैतैरुपहतं रजस्वलास्तिष्पाहृ [illegible] च अप्रयतेन
अस्पृश्येनाहृ [illegible] च श्वशृगाले नवाहृ [illegible] च शिशुपिञ्जाभिशी वब्राह्मणोऽन्य इत्यमीतिं वचश्मशाना एते षाममन्य नमं यो हं तितमृशाघ्रा
स्रपात्रेणाग्रामवं जालेनवाहृषं स्पृष्टं च खजीरजकोलोहकारक श्वपु पीधिनः तक्षकोवागुरि चेति ग्रामं चे डालकाम्ताः अमेध्यदेशे वाल्क
लं यत्र प्रसवते नारी क्रियते तद्यत्रपिवा चंडालाध्युषितं यत्रमूत्र विष्टादिसंगतिः एवं कत्स्नपमपि बाभ्रस्मे ध्याप्रकीर्तिताः एवं मूलामेध्यदेशे एफ०
संस्कृत्वंचतुष्टं हविरस्यप्रक्षिप्य मिंदाहुती व्याहुतीश्च हुत्वाभूपीदानादिहविरंतरमुत्याद्य यजेतेति वौधायनः वीप्रक्षेरित्येतावतैव कार्यसिद्ध १०

केशादीनां पर्यग्निहरणं केशाणां दोषापत्तौ स्मृतिकाम्युद्धिर्हविस्सुनेति ज्ञापनार्थमिति ध्वनितं अच्युतके शसंसर्गेण दोषापत्तिश्च अपमत्र क्रमः व्या
पन्नं हविरप्सु प्रक्षिप्य ध्रुवानज्य तुरीहीत्वा व्यापन्नहविष्कां देवतां तेन तत्स्थाने यजेत अव्यापन्ने हविर्भिर्यथापूर्वं समापयेत ततो व्यापन्नहविष्कां देव
तां तेन तत्स्थाने यजेत अव्यापन्ने हविर्भिर्यथापूर्वं समापयेतो एवं द्वयोर्वेहनाव्यापत्तौ ज्ञेयं होत्रा लोके तु सर्वेषां व्यापत्तावाज्येनैव समाप्य पुनरि।
ज्यापदा त्वन्यतरव्यापत्तिस्तस्य तस्मिन्नेव काले ध्रुवायास्तु द्वादशगृहीतेन मिदाहुतिमनस्तवतीं च हुत्वा ध्रौवाज्येन प्रचरेदिति प्रधानयागोत्तरं।
व्यापत्तौ तु प्रधानस्य ज्यायस्त्वात्प्रोषकायाशा मप्रयोजकत्वाच्च तत्कार्यमाज्येन कर्तव्यं केषांचिल्लोपरावहं सर्वमावाहनादूर्ध्वं प्रधानयागाद्धविः
हविर्व्यापत्तौ द्रष्टव्यं हविषां व्यापत्तौ अ०० हासुदेवतासु आज्येनैव समाप्य पुनरिज्येति भगवदाश्वलायनोक्तेः प्रागाहवनाद्दोषनिर्विषयोरूर्ध्वं
मावाहनात्क्रतुहविर्व्यापत्तौ वाज्येनैव समाप्य मादिनिर्वापाद्यापिष्टकरणात्तन्दुलादिद्रव्ये आज्यापहृतौ प्रक्षालनाच्छुद्धिः पाकादूर्ध्वं चेल्लोप
हतौ प्रोक्षणाच्छुद्धिः अश्वतो पहृतौ तज्जले परित्यजेत् अपहृतौ च पुरोडाशादि पुनः प्रवर्तयेत एवं व्यापत्तिरुक्ता सा प्रधानहविषामेव नांगहवि
षां अल्पत्वात् गुणानां न्यूनानां अपरिसमाप्तेः पुनरावृत्तिरेव तदपमर्थः प्रयाज्यर्थे जुह्वां चतुर्गृहीतस्याज्यस्य व्यापत्तौ तदप्सु प्रक्षिप्य पुन
नाः स्रुक्क्वेति चतुर्गृहीत्वा यजेत सर्वप्रायश्चित्तं च कुर्वीत एवमेवाभ्म ननाम्नो प्रयाजेभ्यः पूर्वं चेत ज्योतिष्टवत्स्य च वारं प्रयाजो तरं चेद्दस्य पामा
र्थं चतुर्वीर्यं यजमानः सुवीर्यापत्ते तिध्रौवाज्यस्यासमिष्टयजुर्होमात अप्रविलिखितिस्विष्टकृत्काले प्रधानहविर्दोषेन पुनरावृत्तिः किं त्वाज्ये

प्रा० नैव यागः तदुक्तं प्राक् स्विष्टकृत्तदुक्तं प्रधानानामुत्तानामिति हविषां स्कन्नमभिमृशेत् देवाञ्जनमगन्यज्ञ इत्यस्य माशीः खलु वर्द्धितां भूनिघ्नेन मुञ्चतु पत्तो
११ पत्तपतिमंहसः भूतपे स्वाहा भुवनपतये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहा पत्तस्यत्वाप्रमत्ते यो मया भिन्नपात्रमिमपाइत्यस्य स्कन्दे इति आहुते परिमणात् पुन
स्कन्दने नेतत् सर्वस्कन्दने पुनराहुत्यन्तिः सर्वप्रायश्चित्तं च तंडुलक्षालनस्पवेधांतिनिनयनात्पूर्वं आपचारे पुनः कृत्वा निनयेदिति विधारणात् ततः सर्व
प्रायश्चित्तं अथ कपालसंबंधप्रायश्चित्तं कपालपरिमाणमाह गोपालः तुरंगखुरविलासं व्यंगुलोर्ध्वं प्रमाणकं कपालचयनं विधाय इत्यक्ते
तथाकृतिः संख्याभेदे एककपालानां वृद्धिहीसोमदिष्यतः अनतिप्रथयेतेत्यामिति प्रथनेन केतया असंहतेषु प्रथनेजुहूपाद्यहुतिः सकृतहीन
संख्येत्यदाद्यपवेधामासाद्य स्रुधस्व दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै इति प्रोक्षणीभिः प्रोक्ष्यप्रशमयपो यहत्यासादयेत् अधिकेषु तु तदुत्सृजेत् असंहत्या
सादने च आहुतिहोमः कपालभिन्नमनपवृत्तकर्म गापत्रात्याशनाक्षरपातेदधामीति संधाय पायेश्य वहरेयुः अभिन्नो धर्मो जीरदानुपत आर्त
स्तदात्पुनः इध्मो वेदिः परिधयश्च सर्वे यज्ञस्यायुरनुसंचरन्तु त्रयस्त्रिंशतन्तवो या वितत्निरे य इमं यज्ञं स्वधया ददन्ते तेषां छिन्नं प्रतिदधामो यज
त्र स्वाहा पन्नो अप्येतु देवानिति अनपवृत्तकर्मवचनात् पुरोडाशश्रपणादूर्ध्वं न प्रायश्चित्तमिति गम्यत इति टीकाकृत् पुरोडाशश्रपणोर्ध्वमा
पि प्रागुद्वासनात् नाशे विवेश्वानरीष्टिः इति बाकुपीदिल्पन्ये एवम्बलिष्टाभिक्षिप्तेषु अवजीचादि निश्वादिभिः अभिक्षिप्तानि तद्दर्शनादिभिः अ रम
शुचिप्रदेशे पतितानि द्वैविध्ये द्वेधात्प्यवहरेयुः नात्र संधानं तन्त्रे त्र्यश्मभेदाभावात् एवमस्मिन्नपि भिन्नपपात्रे एवं जातप्रयोजनानिभिन्नानि वा ११

पन्नानिवाभ्रमि भ्रूमिति मप्सुप्रक्षिप्य सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा मन्त्रयोजयेत् एवं दोहनपात्राणां काष्ठपहतेनोन्नस्राणामुक्षोस्केनक्षजनमित्यादिस्मृतेः प्रायश्चि
त्तं अग्रे मध्याग्निरत्वं तेनोपहतेनोत्पन्नादग्निभावः नवीनतयोजनं सर्वप्रायश्चित्तं च स्त्रुभेदे तु ब्राह्मणोपदिष्टस्त्रुभिर्घृतान्यंशस्तु चमाहृत्य जुहुयात् अथैनां स्त्रुचमाहवनी
येऽप्यादध्यात् प्राप्स्यं प्रमयकृपुष्कराणि सातन्त्रप्रायश्चित्तिरिति बोधायनीयमतं तु यस्मिन्कस्मिंश्चित्सात्रभिन्ने तन्त्रस्थानेन्य तन्त्रानीयतत्स्महशोनिधाय पष्टू एपु
मेधा पतेतिय वै कं मन्त्रेणातन्दभिमन्त्र्य स्कन्न विचतुर्गृहीतं गृहीत्वा तु गीदिगणेन तु जुहुयात् पुनस्तथैव गृहीत्वा मिंदाद्गिणेन हुत्वा भूमिर्भूमिमगादित्यनेन
भिन्नं पात्रमाहवनीये प्रहरेदिति चंद्रिकायां तु पात्रमध्ये द्रव्ये विद्यमाने एवेदं प्रायश्चित्तं केवलपात्रभेदे तु नाभिमन्त्रणं भिन्नं भूमिर्भूमिमगादित्याहव
नीये प्रास्य दुर्गीदिगणेन मिंदादिरिति कपालोपधाने तु पर्यग्निहितं गारेषु पुरोडाशोपधानात्पूर्वमनुगते तदानीये प्रास्य दुर्गीदिगणेन मिंदादिरिति क
पालोपधाने तु पर्यग्निहितांगारेषु पुरोडाशोपधानात्पूर्वमनुगते तदानीमेव अंसंस्थलमपर्वप्रायश्चित्तं जुहुयात् आज्यमसीत्यादिमन्त्रे पुरोक्ष्य ससभा
गवेक्ष्य वीजयः व्याहृतपर्तिके वित् जोहवी पच्छन्तपोश्यपोविपयीसयद्धो देवा इति हुत्वा मुख्यं धनं दध्यात् चरौ अप्रमाणेनापातु क्षिते प्रादेशे चेतत्र
ग्नये स्वाहा दक्षिणे यमाय स्वाहा पश्चिमे वरुणाय स्वाहा उत्तरे सोमाय स्वाहा विदिक्षु व्याहृतिभिः सर्वत्रैव तन्त्रसर्वाहुतीर्जुहुयात् उग्निसिक्तं चरुमाज्येनाप्यायये
ति आप्यायस्वसमेतु ते० सं ते पयांसीति द्वाभ्यां ततः सर्वप्रायश्चित्तं मिंदाहुतीरिति बोधायनः सान्नाय्योत्सेके तु पूर्वोक्तमेव अथ यद्धविषि दुःष्यते चतुष्प्रा
शवमोदनं ब्राह्मणेभ्यो जपेदित्याश्वलायनः दुःष्यते अपक्वे तेनैव पक्वे न हविषा प्रक्रान्तं कर्म समाप्य चतुःशरावपरिमितव्रीहिभिः पचनाम्नावोदन

प्रा० पक्काद्ब्राह्मणभोजनं कार्यमित्यर्थः केचित्वाज्यभागानंतरं रुद्रापस्याहेत्यध्वर्युर्हुत्वा सर्वं प्रायश्चित्तं च कृत्वा तेनैव पात्रेणेत्याहुः क्षामेषिष्टेनेष्ट्वा पुनर्य
१२ जेत क्षामत्वं सर्वावयवव्याप्ते वा एकदेशस्थापरि योगांस्तमाप्य पुनरेणपादितं आरभ्य दग्धहविर्द्देवतापाणं कुर्यात् अभेषे पुनरावृत्तिः सर्वांशानहवि
र्नीशे तु नष्टं हविरक्षत्प्राप्तिप्रवर्त्तमानएव प्रयोगे यद्द्रुविहस्याघनेन सहान्यैः पक्वांतमेव प्रयोगं समापयेत् द्विष्टे त्विह दक्षिणां दद्यात् अस्मिन्प्रयो
गे दक्षिणां द्विष्टे दद्यान्नान्तिविपरीतिवलिकृतत्तु प्राव्द कृत्विट्टिं व त्यर्थे न तु द्विष्टेनि यमार्थः तेन द्विपुरोभोक्तृपक्षे वा कस्मैचिद्दद्यात् होत्रालोके तु अवदा
नरोषपुनरायातनादवदानमितिस्पष्टत्रेशो षत्वेनेदव्याख्यातं तथाच पुनराप तनादवदापजुहुयात् तत्प्रयोगविहितदक्षिणां द्विष्टे दद्यादिति पादपुरोडा
शः स्फुटेद्धोत्पतेद्वा बहिर्ष्येनं निधायाभिमंत्रयते अत्र द्वितिपवाशब्दः हविषामुद्वासनकाले पुरोडाशः स्फुटेद्धोत्पतेद्वा बहिष्येनं निधायाभिमंत्रय
ते अत्र द्वितियवाशब्दः हविषामुद्वासनकाले पुरोडाशपादोपतितेनस्फुटितेत्युद्गते नेमं यीणीखंगिते स्कानांतरघातेउतान पतनेरत्यादिनिमित्तसंग्रहार्थः
वहिर्विनिधानमध्वर्युस्त्रोक्तक्रमेण सचवेदिकापांपूर्वोक्तनिमित्तेषुपुरोडाशमुद्वास्योपस्तीर्णपांदारूपात्यामाधायतत्रैवकिंविद्धहिरासी
येकिमुत्पतसिकिमुत्प्रेषाः प्रातःप्रांतेरिहाग हि अघोरो यज्ञियोभूत्वासीदसदनंस्वमासीदसदनंस्वमित्यभिमंत्र्य ब्रह्मणेवरं दत्वांनवैघांत्र्याहु।
तिभिरुपसाद्येत ततो व्याहृतिभिर्हुत्वैकस्यासेन व्याहृतिवेदनवेषु त्कस्पोमेध्याहुत्तरतोगत्वापुनरेकस्यासेन व्याहृतिवेदनवेषुत्कएवंतत्तरणप्र एम
विपणकमेप्रपद्येते रातत्सामान्यतः स्फुटनादिनिमित्तेष्वितितदिष्टमाष्व लापनानांप्रयोगक्रमेणावृत्तिकृत्संमतः किमुत्पतसीतिवर्हि १२

षि निधाय मा हिंसीर्देवप्रेरित आज्येन तेजसाज्यमानः किंचनरीरिषः योगक्षेमस्य शान्त्या अस्मिन्नासीद्बर्हिषीत्यभिमंत्रयेत् अमुत्र सुविवत्
पद्मा होत्रा लोके क्रमेणोभाभ्यां मंत्राभ्यामभिमंत्रणमेव केचित् पयासं स्थ्यां स्फुटनोत्पतनयोर्निमित्तयोः सौमं त्रावभिमंत्रणाद्रत्या दुःखिपोवांत
रमाहवोधापनः उद्वर्तनपतनभेदेन सर्पिणापु कृत्वा उद्वर्तनकुलनाशः पतने प्रजानाशः भेदने सर्पिषां याजमाननाशः तत्रोद्वर्तनपूर्वकिसामा
न्यप्रायश्चित्तेषि तं मा प्यसु सुरभिमत्यापजेत् तस्याः प्रयोगः अग्नये सुरभिमते ष्टाकपालः पुरोडाशः पौर्णमासतंत्रे अग्निर्होतान्यसीद
यजीयानुपस्थे मातुः सुरभाउलोके युवा कविः पुरुनिष्कृतावाषतीक्षुषीनामुत मघरहुः ॐ येयजामहे अग्निं सुरभिमन्तं साध्वीमकर्देव
वीतिं नो अद्य यज्ञस्य जिह्वामविदाम गुह्यं स आयुरागात्सुरभिर्वसानो भद्रामकर्देववितिं नो अद्य वौषट् वोक्षं चेयतनेतु पूर्वोक्तसामान्यप्रायश्चि
त्तं कृत्वा ततो सुरभिमतीं कृत्वा तं तु मत्यापजेत् भेदने तु तमपि समाप्यपुष्मासापजेत् ते अग्नेवक्ष्यते उद्वासनकालादन्यत्रपतनादौ भिंदादि
गणाः प्रधानयागानंतरं हविषां पतनादौ प्रधानहविष्पन्दविःपतनादौ आद्याहीने त्वरमाणैः कृते तत्कर्माणि च प्रणवेन व्याहृतिभिश्चा
स्रुवेणाजुहुयात् परिधिनिधानोत्तरं प्राक्प्रयोजेभ्योऽगारं बहिः परिधिनिधेः तं स्रुवदंडेन पात्रांतरमिति तत्रध्यात् ब्रह्मा मा तपो मा प यज्ञस्य पत्मा प
ज्ञपतिस्तपत् नमस्त आस्त्वा पतेन मोहृद्र पराय तेनमो पत्र निषीदसि अध्वं पुमा हिंसी यजमानं मा हिंसीरिति पुरस्तात् मैत्रिवतं मिति सर्वे
त्र मा तपः ब्रह्माणं मा हिंसीर्यजमानं मा हिंसीः दक्षिणातः मा तपः होतारं मा हिंसीः पत्नीं मा हिंसीर्यजमानं मा हिंसीः पश्चात् मा तपः ० आ

प्रा॰ ग्रीवं मा हिंसीर्यजमानं हिंसीः उत्तरतः इति पश्चाद्देशमभिमं अथैनमनुप्रहरेत् आपतनवद्द्रोक्षिपेत् ब्रह्मैव आहं पत्नं दधेनि कृते रूप स्कालं
१३ देवेषु परिददामि विद्वान् सुप्रजास्त्वं प्रातर्हि मामदं तदिह नो देवो मपिशामि पक्वेतेति अथ ब्रह्मैवाहवनीये स्रुवाहुतिं जुहुयात् स हस्तं संज्ञात्वषभो
13 जातवेदाः स्तोमप्रबोध नवा स्नुप्रतीकः मा नो हिंसीद्द्विषन्तो नेत्वा जहामि गोपोपं च नो वीरपोषं च पक्वाहि हेतिर्जातवेदसे स्वाहा इदं॰ ततः सर्वप्रायश्चि
त्तं ब्रह्मैव जुहुयात् परिधिनिधानात् पूर्वं प्रयाजेभ्य उत्तरेच्चेत् बर्हिः पतेत् इदं तस्मात् कर्मिति पूर्वीदितमेव प्रायश्चित्तं प्राक् प्रयाजेभ्यः इति स्रुवादायनार
वीक्काले ऽज्यत इति च तिहृत्य न प्रवृद्ध आघारयेद्यं कामयेत प्रमायुकः स्यादिति जिह्मं न स्यादाघारयेदिति निषेधात् न याघारणे सर्वप्रायश्चित्तं आ(
मान्कपाञ्जानुद्दासने अकृते यथाश्रावणे न दान त्रैवपवैश्वानरे षिंपूर्णा हुतिं वा कुर्यात् तदुक्तमाचार्येण अभ्याश्राविते वेतिसैव विछिरित्यनुष
गः देवते अनुवाक्ये याज्ये वा विपरिहृत्याज्ये अवदाने हविषी वा पद्दोदेवा इत्याज्याहुतिं हुत्वा मुख्यं धनं दद्यात् प्रयाजानुयाजानां न्यूनातिरेके अध्व
र्युः स्रुवाहुतिं पर्यस्य स्वाकत्रेति जुहुयात् अग्निर्देवता प्रयाजा याजगमनाकरणे इषे भ्यः स्वाहेत्येवं स्रुवाहुतीर्जुहोति व्याहृतिश्च यदि कर्मिनसमासंस्था
मासेतु कर्मणीत्वन्त्रः सत्त्वन्त इत्याहुतीन पुनर्योगः देवताविपर्यास आवाहनादिषुत्क्रमः अनुवाक्याविपर्यासः अनयदीयमन्यस्यानुब्रूयात्
एवं याज्याविपर्यासः आज्यविपर्यासः जोहवोपमनयो इत्यादि अवदानविपर्यासः पूर्वार्धात्पूर्वमित्यादि हविर्विपर्यासानि वीपादिषु व्युत्क्रमः राम॰
यागे चान्यदीयेनान्यस्य यागं इत्यादिषु पद्दोदेवा इत्याहुतिः मुख्यं धनं दानं च याज्यानुवाक्याहृक्नास्मिन्कर्मणि अविज्ञातो यत्र देवस्य योऽन्यदेवस्य यो १३

वीविपर्यासे सति यागासागे वभ्ने पत्नेमे सति प्रायश्चित्तं कृत्वा पुनर्विहितेनैवावान् घपषड्व्यं कृते तु यागे अनुवाक्याविपर्यासकृते प्रायश्चित्तमेव न पुना
वीराभ्यासः याज्यायामप्यविहितायां जदेवतायां विहितामेव देवतां ध्यायन् यदि वषट् कुर्यात् तदा नाभ्यासः अतो यथावेधयागावृत्तिः कार्या यागविपर्यासे पि
हविर्विपर्यासे यागवृत्तिः कानेव कार्या कृतत्वाद्यागस्य येन द्विजस्य यागस्य देवतोद्देशेन स्वद्रव्यस्य त्याग इति देवतातावद्विहितैवास्मिन् कर्मणि द्रव्य
मपि स्वमेव अन्यथापममभिप्रायः अन्यस्मै संकल्पितत्वात् तत्स्वत्वमपि न छूतीति एवं चेत्तस्या अपि देवतायै पशुं न शक्यते स्वत्वाभावात् अथ संक
ल्पकाल एव यागः क्रियत इति सुतरां विपर्यासे यागो नावर्तनीयः यागस्यावैगुण्यात् तस्माद्यथासंकल्पकरणमेवात्रापरोध्येन यागो सिद्धिरिति
यदि पुनरग्नये पत्नाग्नीषोमीययागे कृते भ्रेषोऽज्ञायेत तदाग्नीषोमीये नाग्नेययागः कृतिक्षः श्रावित्वाहितत्वात् द्रव्यस्य कार्यान्तरस्य वाभावात् तस्मिन्सन्नि
हिते सति स्वदेये द्रव्यान्तरोपादानं अशक्यमिति तस्मादेव कृत्वा प्रायश्चित्तमेव कुर्यात् अत्र व्याहृतिहोमश्च कार्यः एतद्विपर्यासेतरितरस्य नैवोक्तं स्का
न्निनीसनावाह्यदेवतामुपोश्यापावाहयेत् अयमर्थः पस्मिन्सन्निहिते सति स्वद्रव्ये द्रव्यान्तरोपादानं अशक्यमिति तस्मादेव कृत्वा प्रायश्चित्तमेव
कुर्यात् अत्र व्याहृतिहोमश्च कार्यः एतद्विपर्यासेतरितरस्य नैवोक्तं स्कान्निनीसनावाह्यदेवतामुपोश्यापावाहयेत् अयमर्थः पस्मिन्नप्रिकर्मणि
पश्चाद्देवमामन्त्रावाह्य वोत्तरं कर्म कुर्यात् तदा यदेवस्मरति तद्देवोद्देश्यापावाहयेत् वर्तमानावधि स्मरणान्नमद्दशा मनसैवैके आज्येनाक्तानि नी
न पेत् प्रमादादनावाहितावमस्कानितनीतं नैव क्रमेण ज्येन जपेत् निगमेषु च निगमेन अवदानदोषे पुनरापत्नेनावदानं गृहीतावदाने तु षे

प्रा सतितस्मादेवपूर्ववद्द्रव्यादापहोतव्यमित्यर्थः यदिह्यमानाहुतिवर्हिः परिधिषुपतेत्तदादेवाजनमगान्यज्ञइत्यध्वर्युणा अभिमर्शनं कृते आग्नीध्रायप
१४ नकेनचिद्रूसादिनाप्रणीतापात्रंदद्यात् सर्वप्रायश्चित्तंवाहुतिंजुहुयात् यस्मिन्कस्मिंकर्मणिदक्षिणादानकालेतामदत्वाविस्मृत्योत्तरं कर्मारभते यदेवस
14 रतिनदेवविकल्पः सर्वसस्यावाग्निंदद्यात्भूमिश्चनिवर्तनमिता गोदातुमशक्तश्चेत्धनगवादिदद्यादिति प्रदीपे आश्रावणप्रत्याश्रावणवषट्कारेषु
मंत्रातेन्यूनातिरिकेसति आश्रावितमत्याश्रावितमितिस्रुवेणजुहुयात् वषट्कारेअग्निवातेअतीतेवाहोमेकृतेपूर्ववन्मिंदाहिरण्येनजुहुयात् अथयद्
विरुद्धिष्टोद्वासनमकृत्वायद्यन्यपाजार्थमाश्रावयतितदायह्वोदेवाइतिस्रुवाहुतिंजुहोतिततोहविरुच्छिष्टमुद्वासयेत् यस्मिन्देशेच्छिन्नआश्राव
यतितत्रच्छिन्नएवजुहुयात् आश्रावणाप्रभृतिहोमांतंपदंतचालयेत् यदिचालयेत्पुनराश्राव्ययजेत् यद्यपुनराश्राव्ययजेत्तदासर्वप्रायश्चि
त्तंजुहुयात् नास्यप्रयाजेषुप्रवृत्तिः तत्राभिक्रमणविधानात्इदमेवाश्रावणादिवाश्रेयपिज्ञेयं प्रधानयागेतरहविर्नाशेवचनाद्राज्येन।
स्विष्टकृतश्चतुर्धीकरणादीनांलोपः उपांशुमंद्रादिस्वरेयत्रविहितः तद्भ्रेषेअध्वर्युः आग्नीध्रोभिनो० स्वाहेतिस्रुवाहुतिंजुहुयात् एकस्मादि
हितंतद्भ्रेषकीर्त्तसंस्थत्वात्तदेवपुनःपठेत् दर्शपूर्णमासयोश्चत्वारऋत्विजः तत्रतत्संख्याऋत्विगभावस्तत्संख्यायासर्वप्रायश्चित्तंप्राकृतयागेभ्यः
कार्यमितिप्रदीपके वलमेकाध्वर्युप्रायश्चित्तक्रमः प्रयोगक्रमश्चास्मत्कृतप्रयोगरत्नम् पावादर्शपूर्णमासप्रकरणेगोवरइतिनेहपुनर्लिखितः राम०
दुष्टेनहविषेषासमिष्टयजुषाप्राकृजातेधोवाज्येनपुनर्यागः ऊर्ध्वेचपुनराध्यानाधाववृत्तिः बहुहविष्केयागेयदद्वहुष्टंइतिस्मरेत्तस्यैवावृत्तिर्नि १४

सर्वेपार्णस्य तुष्टेरिष्टिर्यपि नावृत्तिरिति कात्यायनोऽब्रवीत् इति गोपालः एवंविधयोर्दर्शपूर्णमासयोर्विहितकालातिपत्तौ प्रायश्चित्तविधिः दर्शस्य पूर्णमा
सस्य वैकैकस्यातिक्रमे पाथिकृति कार्येति भगवानाश्वलायनः उभयोरप्यतिक्रमे पाथिकृत्येवेति देवत्रातः इह समानकालीनानेकनिमित्तसन्निपाते विस
न्देहः पाथिकृतीं कृत्वा दर्शपूर्णमासावपि कर्तव्यौ किं वा पाथिकृत्येवेति तत्र पाथिकृत्येव कर्तव्या न दर्शपूर्णमासावित्येके अतीतकर्मसंपत्त्यर्थत्वा
दिष्टेः अन्ये तु पाथिकृतीं कृत्वा दर्शपूर्णमासावपि कर्तव्यावित्याहुः कालातिपत्तिदोषमात्रनिर्घातार्थत्वादिष्टेरिति होत्रालोके एवं द्वयोर्बहूनामप्य।
तिपत्तौ पाथिकृती अतीतयागेन समानतन्त्रा वा गौणकालातिक्रमे पाथिकृतीष्टिमात्रेण यागावृत्तिरिति भावः प्रायश्चित्तदीपिकायां तु आगा
मिपर्वणोरर्वाक् अतिपन्नं दर्शं वा पूर्णमासं वा पथिकृन्मुखं कुर्वीत तदा प्रथममग्नेः पथिकृतः प्रचारः ततः आग्नेयादीनां अत्राग्नेः पथिकृतो मुख्यत्वा
त् अन्वाहार्यदक्षिणेति केचित् प्राकृततन्त्रोऽतः पातित्वात् पथिकृतः प्राकृत्येव दक्षिणेत्यन्ये एवं मुख्यकालातिपत्तेः प्रायश्चित्तमुक्तं गौणकालेऽप्यती
ते पर्वण्ययागे अतिपन्नस्य कालत्वात् अक्रियापुनरेज्याधिकारार्थं प्रायश्चित्तमेव एवं द्वयोर्बहूनां वातिपत्तौ पर्वशयागे ते प्रायश्चित्तमेव नातिपन्नयागः
एकैकस्मिन्नपर्वण्यतिक्रान्ते प्राप्तकालस्य दर्शस्य पूर्णमासस्य वा पूर्वं आग्नेयोऽष्टाकपालस्तमेवाग्निं पाथिकृतं कृत्वा यजेत पथिकृदुत्तरविशिष्ट
मित्यर्थः आवाहनादिषु अग्निं पथिकृतं निगदेत् पञ्चाद्वयोर्बहूनां निमित्तानामावृत्तौ नैमित्तिकस्याप्यावृत्तिः पञ्चाद्वयोर्बहूनां पर्वणामतिपत्तौ बहुपर्वा
तिक्रमप्रायश्चित्तार्थमेवाम्भणीयां कृत्वा अतिपन्नयागार्थं पाथिकृतीं प्रतिनिमित्तमावृत्य कुर्वीत अप्रारब्धे दर्शपूर्णमासस्यारम्भे प्रायश्चित्तं नैव

प्रा कमिति द्वेधे दर्शपूर्णमासयोः प्रक्रांतयोर्देवान्मानुषाद्वा विरोधात्स्वकालेकर्तुमशक्ययोः प्राप्ते विरोधेनंतरमतितस्याग्नेयस्यस्कानेग्निपथिकृतेति
२५ रूप्यपथ्या प्रकृत्यस्यादेवतानिरूप्यपथ्याप्रत्यवेक्षसमावपेत् तिवीपाहूर्ध्वे पदि विरोधादिना कालोतिपद्येत तदा स्विष्टकृद्याज्यानुवाक्या पाथिकृत्यवकु।
15 पीतइदं प्रायश्चित्तं षण्मासाद्र्वाक् षण्मासपर्यंतो षण्मासादूर्ध्वं संवत्सरपर्यंते च दर्शपूर्णमासयोरतिपाते नेहो मातिपतौ हि विंताइष्टयः कार्याः
अग्निषुमसासकेषु वहूनां दर्शपूर्णमासानामकरणे अग्नये व्रतपतये अग्नये पवमानाय अग्नये तंतुमते अग्नये पथिकृते च क्रमेणाव्यर्थकृतं त्राह
विः कृत्वातिपन्नपाणार्चीयाथिकृती कृत्वानंतरातिपन्नपापजेत प्रयोगपारिजाते आश्वलायनः नातीतेवि श्वतुर्दृष्टपांचतुष्पीसध्यपंचके
नवष्पांचद्विती पापांकापी आहुतयस्तथेति आहुतयश्चालीपाकाहुतयश्चम्यः इति दर्शपूर्णमासयोः कालातिपति प्रायश्चित्तं अवादीय
मनंतेनगुरुरागाकरुणाद्धिमारोषिकांशिष्टसंतुष्टये प्रायश्चित्तकुतूहलं इत्यनंतदेवीयेरघुनाथविरचिते प्रायश्चित्तकुतूहले दर्शपूर्णमास
प्रायश्चित्तप्रकरणं समाप्तं श्रीसिद्धेश्वरायपतीमस्ल. शके १७२६ प्रभवसंवत् मभस्य २ शुक्लपक्षे पुस्तकं समाप्तं श्रीगणेशायनमः ॥ प
स्याहृतिर्विकृतिर्विश्वेषां प्यंति विकृतेरपि सम्यग्नानमाधयोकारं कुर्वे विकृतिसंग्रहं आग्रयणं चातुर्मास्यादयो दर्शपूर्णमासविकाराः विकृतिषु
प्रसक्तानि प्रायश्चित्तानि प्रकृतिप्रायश्चित्तवद्भवंति यत्र तु नातिदेशावकाशस्तद्धुनाभिधीयते यथा प्रयाशादौ विहितस्यैककपालस्योय राम०
देशिकाधर्मी अपपीवतेपन् जुहोतीत्यादपस्तु दैर्घ्यसीस्यावाहवोधापनः पर्दकेककपजः सर्वहुतः परावतैताध्वयुः प्रति घ्नापयेत् प्रजापते २५

वीतेनिमनुवेतीस्वेतियजमानः प्रतिक्षेत्रेप्रतितिष्ठमिराष्ट्रेविश्वमन्याभिवावृधइत्येताभ्यामनुमंत्रयते अध्वर्युः अक्रान्द्यौः पृथिवीमस्कानजनीत्येताभ्यां
देस्तुवाहुतिजुहुयात् ततः प्रक्रान्तानिष्ठिसमाप्यप्रायश्चित्तार्थेवैश्वानरींकुर्यात् अथ पृषदाज्यस्कंदनादौविशेषः तत्रग्रहणप्रभृतिप्रथमानुयाजप्रचर
णान्त एवस्कंदने कंसंवा चमसंवा तत्रवैदितिनिधायतस्मिन्स्कन्नशेषमवनयति भूमिर्दृध्राघृतेनेतिस्कन्नमनुमंत्रयते भूपतयेस्वाहेति पृषदाज्यस्य हरणं
शतमानेहिरण्यंनिधाय कंसादौ संभृते पृषदाज्यं पुनर्गृह्णीयात् महीनांपयोसीतिविष्णोत्वंनोअंतमः विष्णोत्वंनोअंतमः शर्मयच्छसहंत्यप्रतेधारामधु
श्चुत उत्संदुहते अक्षितं विश्वेयांदेवानां ततः विष्णोत्वंनोअंतमः० ऊर्ध्वासमघपृषतांनोग्रहंपृषतीनांग्रहोसिविष्णोत्वंनोअंतमः० विष्णोहृदयमसि
सिविष्णोत्वंनोअंतमः० शाकमिवविष्णुस्त्वानुविचक्रमेविष्णोत्वंनोअंतमः० इत्यर्चंपृषदाज्यग्रहणमंत्रेषु पंचस्वप्यनुवर्तयेत् हिरण्यमपोह्य
प्राश्नीयाद्वापृषदाज्यं प्रधानस्कन्नेसादयेत् अश्वघ्रातंहिरण्यमध्येवेदध्यात् इदंप्रायश्चित्तमासादनप्रभृतिप्रथमानुयाजात्पूर्वं अवाग्रहण
प्रभृतिप्रथमानुयाजात्पूर्वंप्रथमानुयाजोर्ध्वंतु याज्येनशंसमापयेत् पृषदाज्यंश्वनाघ्रातेकेशादिभिरुपहतंकीटादिभिर्दूषितंश्वादिभिरवमृष्टंवा
स्कन्नंवासहभस्मभिर्भूमिमध्ये आदित्यमुपप्रक्षिप्याप्स्वान्यंचेत्सादयित्वाप्रोक्ष्यतस्मिन्शतमानंहिरण्यंनिधाय वेदमग्रेवासहस्कन्नाज्यगतंदध्नासहपूर्ववद्गृह्णीयात्
हिरण्यमेवघ्रातपृषदाज्यस्यग्रहणेसादयित्वाभस्मपुरीष्याभिमंत्र्यदुर्गीष्टिंराज्ञुत्वाशतमानमध्वर्यवेदद्यादितिप्रायश्चित्तप्रदीपे अशेषस्कंदनेप्रयश
तद्व्यानुविशेषः स्कन्नान्तंपृषदाज्यंपदिकाकोमुखेनावपश्येत् तदापद्पात्रमस्यस्कंदंकुन्निरितिमुखविमर्षपृषदाज्यमभिमंत्र्यआप्रकल्पिरवाक्षच

प्रा० लक्षणं विधाय नस्यां पूर्ववद्विरगयं निधायेदं विष्णुरितिप्रजरात्यम्नहरणादिसादत्नां तं कुर्यात् यथागांतरेशाकाकोवमशातिनदाव्यापन्नं हविरयोग्य
१६ व्यवहरंतीतिवचनात् शाक्षिप्यात्कचेत्संतस्य पुनःपुनः पूर्वोक्तविधिनाग्रहीत्वा सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यादिति एवमाधानादिप्रकृतिविकृतिसाधारणासर्वक
16 र्मणि पुरुषापराधादिना विगुणानि प्रायश्चित्तैः समाहितानि संजिद्धा पूर्वसंपत्त्या फलं जनयंतीति सिद्धमनुष्ठानं अथात्रार्त्विज्यविशेषमादाय
लापनः न्यमत्तमार्त्विज्यमंकार्यमहीनस्यनीचदाक्षिणास्य व्याधितस्य आतुरस्य यक्ष्मग्रस्तस्य अनुदेश्यापि शासनस्यस्यसंपोनेति निचैतेवा सोमप्रवाके
परिपृच्छेत्को यज्ञः कऋत्विजः का दक्षिणेति कल्याणैः सह संप्रयोगो नमां सम्यक्त्रीपुनेत्विपमुपेपुराके नोरपक्तादिनिसन्त्रार्थस्तुः न्यस्तमिति विवा
देनतस्य कर्मार्त्विज्यं भवति तदा न कार्यं अहीनस्येति द्व्यहो प्रभृत्यदक्षिणास्य च न कार्यं अनुदेश्यस्य असहदेशिनः अभिशस्तस्य न कार्यं अन्ये पुनरेवं
वर्णयंतिपः श्रोत्रं प्रतिषिद्धस्तस्यार्त्विज्यं न कार्यमिति एतेनैतत्कृत्विजोपि न कार्यमित्युक्तं भवति यस्य माते कस्मिन्नार्त्विजं नावतिष्ठते सक्षिप्रपातिः
नस्य न कार्यं एतत् ज्ञात्वा च पूर्वोक्तानि वे धाविध ये पे जमानेन कृत्विग्भिश्च सह संप्रयोगो यज्ञार्थं सर्वं धोभवतीत्यर्थः नमांसमित्यादयो नियमा आ
वरणादायपरि समस्त्रेभवंति एतेनाप्येव्रह्मणावाच्यक्षेति दक्षिणाग्नावाज्याहुतिं हुत्वा यथार्थं प्रव्रजेत् एवमानाहिताग्निर्गृहस्थामग्ने प्रणी
मीमचोनइत्येतयर्चा अकृतविवाहो यार्त्विज्यं कृतवानतेन वा लौकिकाग्नौ जुहुयादित्येवमर्थमिति तिष्ठति कृत्वा दर्शपूर्णमासयोः सोमप्रवा प्रा०
काभावेपि अध्वर्योर्देवताआच क्षेत्यादि प्रश्नदर्शनात् नत्विज्यामन्यत्रार्त्विज्यं पावककर्मीमुपादिपोति न सर्वत्रे यजमानस्यार्त्विज्यमन्यत्र १६

सत्रात्राग्निभगवद्बौधायनोक्तेऽल्कमेव्याहृतिभिः प्रणवेनवाहवनीयेस्कवाहुतिंजुहुयात् यद्याहिताग्निस्सोमयाजीयस्सोमेन प्राजपतिंतस्यनै
मित्तिकंपरिभक्ष्यकर्म असोमयाजीनोपिप्राजापितुर्नैमित्तिकमिति शांडिल्यः यत्तंसमाप्यपरिभक्ष्यप्रायश्चित्तंकरिष्यइतिसंकल्प्यस्वकीयाग्नौविह
त्याज्यंसंस्कृत्यायांपृथ्व्यादिभिर्मंत्रैराहवनीयेजुहोति हुत्वाज्यशेषमन्यत्रनिनीयवयं सोमेतिशेषंभक्ष्यपति अथदक्षिणाग्नौदेवेभ्यः पितृभ्यःस्वाहे
त्यादिभिस्त्रिभिर्मंत्रैः प्राचीनावीतिजुहोति दक्षिणाग्नेःपश्चाद्दक्षिणाग्नेपुरश्चोनिनयने अनंतरिताःपितरइतिपितृणामेवोपस्थानेयेभ्योदधि
दत्तं अथनैमित्तिकेष्टयः तत्रयद्याहितान्निर्पीदिहिरण्यंपनश्येत् अग्नयेहिरण्यवतेष्टाकपालंपुरोडाशंनिर्वपेत् पौर्णमासंतंत्रेहिरण्यकेशोर
न्नसोविसारेहिधुनिवीतश्वधन्नीमान् प्रुचित्रान्नातुवसोनवेदापप्रुक्षतीरपस्युवोनसत्याः ॐ येयजामहे अग्निंहिरण्यवंतं ओनेक्षपणीअमिनं
तंरयेःकृष्णोनोनाववृषभोपदींदं शिवाभिर्निस्ययमानोभिरगात्पततिमिहतान्निःसूतकोनप्राश्नीयात् अग्नयेनंनुमतेष्टाकपालंपुरोवापृतिनिर्व
पेत्प्रयोगःपूर्वोक्तएव यस्ययजमानस्यपूर्ववयसोवस्थाःपिन्नादयोत्तानयोवापरवयसःपुत्रादयोसातत्येनस्त्रियन्ते स्वसताकृष्णहेवायेनके
नाप्यग्निनादह्येत्सामवतीकार्येतिशांतहृपं वैश्वानरेणविमतानामन्नभोजनेविमताःशत्रवःविमतंनिषिद्धमन्नंवातस्यभक्षणेवैश्वानरे,
णाविमतानामन्नभोजनेविमताःपुत्रवःविमतंनिषिद्धमन्नंवातस्यभक्षणेवैश्वानरेष्टिःकार्याअग्नयेवैश्वानरायद्वादशकपालानिवैश्वानरोअ
जीजनदग्निर्नेनिर्व्यसीमति क्षमपावधानॐ नसोइपेॐ यूर्धोदिविपृष्ठोअग्निःपृथिव्यांपृष्ठोविश्वाओषधीराविवेशवैश्वानरःसह

प्रा० साप्ष्वोअग्निःसनोदिवासरिषःपातुनक्तं ३ वै०अग्नेर्वैश्वानरस्याहं॰ शुचिः पूतोमेध्योवियाप्मांब्रह्मवर्चस्यन्नद॰ सतिष्ठते वैश्वानरंद्वादशा
१७ कपालंनिर्वपेत्पुत्रेजाते यस्याश्वपुत्रजनननिमित्तायानिमित्तानंतरमनुष्ठानंप्राधान्येन पुत्रविरोधेननालच्छेदोत्तरं प्राप्तस्य स्याशौचेभवतीतिश
17 तद्व्यांवोधायनसूत्रेचक्ष्मामैनाशौचे तत्रोत स्यवाधापोगादितिमिमांसकाः स्तनैवंमन्यते तदातुप्रतिबंधकाशौचनिवृत्तौप्राप्तस्यानुष्ठानस्यस।
कृत्स्व तापाः किमिवकुंठेनेतिन्यायापास्वीयेक्षेति वोधायनमते आपूर्णमासापक्षेदेवतस्त्रे वेति तदातुजातः पुत्रोदेवाद्यापन्नस्तदानेपम
नुवेयेत्याहुः नचेयंपुत्रजननेनविहितेष्टिः स्नपयत्सजननेपिस्यात् उद्देश्यविशेषणीम तस्यपुंस्त्वस्याविवक्षितत्वात् पुत्रपादृस्यस्नपत्येपिवद्वल
दर्शनादितिवाच्यं अयमेववर्षेब्राह्मणामुपनयीतेतिवदात्तहविर्गतोमपत्वादिवत्त्वविशेषणास्यविवक्षितत्वात् स्नपत्येप्रसिद्धेगौणत्वेनानुपपो
गात्पुत्रामनस्कात्राणस्यदोहित्रोस्यादत्तद्वाराल्पापत्येसंभवेपिसाक्षाद्संभवात् अतःपुत्रजननएवेष्टिः अत्रपुत्रगतब्रह्मवर्चसाद्यायि।
वादिकफलमपिसंकल्पेकीर्तनीयमितिकेचित्तन्नेदमुपपद्यते पुत्रपुत्रगतत्रानपेक्षस्यतद्गतब्रह्मवर्चसाद्यनपेक्षस्यकानिवत्तवासनाग्रं
घस्यवहुपुत्रस्यवाकृतौभार्यामुपेयादित्यादिविधिनिर्वंधनेनप्रवृत्तस्येदेवास्युत्रजननेजातेस्यनुष्ठानापत्तेरितिकेचित् तन्नजातेष्टेर्देहद
ष्टत्वाभिकारात् अस्याःप्रयोगःपुत्रजनननिमित्तजातेष्ट्यायक्ष्यइतिसंकल्पः पौर्णमासंतंत्रंउपांशुप्रधानंवैश्वानरोनऊत्यायत्परोदिवो एक०
तिद्धक्रमत्यत् करीरकायांतु पुत्रेजातेतुजातेष्टिंकुर्यात्स्कंतकनिगमे अग्निवैश्वानरस्तस्यांजातेअग्नेपदित्यत्र च याज्यावैश्वानरस्येति ११

दंसनाधीपदोत्तरा यो रश्मिमासो दितं तं त्रम वषिष्ठं कोतीति चेति जातो इदं सभुवनाव्यख्यपश्चन्नगो याइ यैः परिज्मा वैश्वानरं ब्रह्मणो विंदगातुं प्रपंपातः स्वस्तिभिस्स।
दा नः ३० ये ३० अग्निं वैश्वानरं वैश्वानरस्य दंसनाभ्योरहद्दृतिणादेकः स्वपस्यपाकविः उभा पितरा महयन्नजायताग्निर्द्यावापृथिवी भूरिरेतसा ३ वौ० इमेरावा
श्वलायतनानां नपृवीदिते इति जातेऽग्निः यस्य भापीगोवौ यमोजनेपतसोम्नयेमरुत्वमेतेत्रयोरशाकपालं पुरोलाशं निर्वपेत् मरुतो यस्य हि क्षये पाथा दि
वो विमहसः सस्रुगोपातमोजन ३० ये ३० अग्निर्मरुत्वंतं अराइवेदचरमा अहेव प्रप्रजायंते अकपामहोभिः वृष्णेः पुत्राउपमासो राप्रियष्ठाः स्वयामत्या मरुतः
संमिमिक्षु ३ वौ ३० अग्नेयीरुत्वतो हमन्नादः हिरण्यं दक्षिणा संतिष्ठते पुनरालंभवर्जी यदा यमयोरेकस्य हूयो वीयुस्त्वं भवति तदा वैश्वानरेष्टिं कृत्वा मारु
तेष्टिं कुर्वीत पयुगमयोरपि स्त्रीत्वे तदा मारुत्येव यदा यमयोर्जीतयोरेकस्योभयस्य वा मरणं तदा वैष्टिर्भवति त्याहुः यस्याहिताग्नेः पशून् ज्वरमारयति
तत्र पूर्णाहुत्यर्थे रौद्रं वास्तूमयं चरुं निर्वपेत् वास्तुशाकबीजानि निर्वपेदित्यर्थः रौद्र आग्नेयविकारः तमग्ने रुद्रो० आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रमिति याज्यानु
वाक्ये आश्वलायनः स्वप्नमनोघं दृष्ट्वा अद्यानो देवसवितरिति द्वाभ्यां यच्च गोषु दुःस्वप्न्यमिति यं च विरादित्यमुपतिष्ठेत यो मे राजन्युज्यो वा सखा वेति
वा क्षुत्वा विजृंभित्वा मनोज्ञं दृष्ट्वा पापकं गंधमाघ्राय वाक्षिस्पंदने कर्णध्वने च मेचक्षुर्वक्षा अहमस्मीभ्यां भू यासं सुवर्चो मुखेन सुश्रुत्कर्णाभ्यांमपि
दक्षकर्णं तद्भूतिर्जपेत् दग्गमनीयां गत्वा याज्यं याजयित्वाभोज्यं भुक्त्वा प्रतिग्राह्यं प्रतिगृह्य चैत्यं यूपं वो पहत्य पुनर्मामैत्विंद्रियं पुनरायुः पुनर्भगः
पुनर्द्रविणमैतु मां पुनर्ब्राह्मणमैतु मां स्वाहा इमे ये धिष्णियासो अग्नयो यथास्थानमिह कल्पतां वैश्वानरो वावृधानोंतर्यच्छतु मे मनो हृदय्यं।

प्रा० तमसस्तस्पकेतुः स्वाहेत्याज्याहुतीर्जुहुयात् सामिधेनीवाजपेदितिकपोतश्चेदगारमुपहन्यादनुपदेद्वादेवाः कपोतइत्यर्चं जुहुयाज्जपेद्वावपमुत्वायच
१८ स्पतइत्यर्थचर्यांचरिष्यन्संपूषाविदुवेतिनष्टमधिजिगमिषन्मन्द्रोवासंपूषन्नध्वनमितिमहांतमध्वानमेष्यन्प्रतिभयंवेतिसाधारणमिदं अथा
18 श्वप्रतिग्रहेष्टिः अत्राश्वदानेनिमित्तेदानुष्ठेयमिष्टिरितिकेचित्प्रतिनुप्रितपत्येतस्याः प्रयोगोयथाअश्वप्रतिग्रहेष्ट्यापक्ष्यइतिसंकल्प्यवरुणपच
तुष्कपालंपुरोडाशंनिर्वपेत् इमंमेवरुणावतत्वायामीइतियाज्यानुवाक्येवरुणस्याहं धर्मपाभृपासंसंतिष्ठतेएकाश्वप्रतिग्रहेप्रतिग्रहीतु
वैश्वानरीयद्यपरंगच्छीयात्सोपिमेकरुकपालंनिर्वपेत् उदुत्यंचित्रंदेवानामितियाज्यानुवाक्येसर्वस्याहंस्कृद्दशीक अतः परं पावत्तो श्वाप्रतिग्रही
यात्तावतोवारुणांश्चतुष्कपालांनिर्वपेत् ततोरिक्तं निर्वपेत् एवमश्वप्रतिग्रहेष्टिंसमाप्यावभृथेष्टिंकुर्यात् मुष्टिंवेदत्वक्त्वेसादिवरुणाय
कपालंकृत्वावभृथेष्टिंकृत्वापुनरेतमपन्नग्रीपंचहंनिर्वपेत् अपानप्त्रेजुष्टंनिर्वपामीत्यादि अपान्नपादाघस्थाद्दुपस्थं समस्यापंतु
यंतस्यायइतियाज्यानुवाक्ये अपान्नपुरहत्वप्रजयाचपशुभिश्च्यजानेवीर्ययेति पुनरालंभवजीसंतिष्ठते आधानादिदक्षिणासमल्पकल्प
नापांनुनैनेनतन्नैमित्तिकं अथप्रजारेष्टिः श्रीशमीशमजंविष्णुं जिष्णुमच्युतमप्यपांस्मरंमानस्यनामाद्यंतमाद्यंपुरुषंनमः १ यस्यस्मरणा
मात्रेणानुजराशिरिवाग्निना नश्यत्यखिलपापौघस्तमनंतमुपास्महे २ अथखलुसकलकर्मिणांपुरुषाधिकारित्वात्तस्यचकर्मजिप्रमाद एम०
पुत्त्वेनअकारणात्स्याकरणाभ्यांकर्मणोवैगुण्यपत्तेः कथमपिपलानुदपर्याकपानुष्ठनरुपाप्रामाणपप्रसक्तौप्रायश्चित्तंनिरुप्य १८

नेतदाहुः प्रायोविनाशः पयीपः सचाप्यकरणाद्भवेत् अन्यथाकरणापितत्संधानत्वमितिनिरूप्यतेइति अकरणान्यथाकरणाभ्यामुपक्षीणस्य प्र
धानपूर्वस्य प्रायश्चित्तेन पुनः स्वकार्यजननयोग्यताभवतीत्यर्थः तच्च स्वरूपं ज्ञानेविनभवतीतितत्स्वरूपं निरूप्यते कर्म द्विविधं लौकिकं वैदिकं चवै
दिकमपित्रिविधं प्रवृत्तिरूपं निवृत्तिरूपं उभयरूपं चेति प्रवृत्तिरूपमपित्रिविधं क्रत्वर्थं पुरुषार्थं अनुभयार्थं चेति अनुभयार्थं आधानाध्ययनादिषु
नरपि वैदिकं द्विविधं गुणकर्मप्रधानकर्म अर्थकर्मे परपयीपक्रत्वर्थमपि द्विविधं आरादुपकारकं सन्निपत्योपकारकं चेति तत्राद्यमदृष्टार्थमेवप
थाप्रयाजाः सन्निपत्योपकारकं त्रिविधं दृष्टार्थमदृष्टार्थमुभयार्थं चेति तत्राप्यपि कर्मीस्वं दृष्टार्थमपि त्रिविधं भाव्युपयोगसंस्कारार्थं भक्तोपयोगसं।
स्कारार्थं उभयसंस्कार्थं चेति तत्राद्यद्वयं प्रत्येकं द्विविधं द्रव्यसंस्कारकं देवतासंस्कारकं चेति तत्रदृष्टार्थं भाव्युपयोगद्रव्यसंस्कारार्थं सन्निपत्योपकारकं द्वि
विधं साक्षात्साहित्नि पुरुकसंस्कार्यं साक्षाद्विनि पुरुषस्य उपकारकं तत्संस्कारार्थं चेति तत्राद्यं व्रीहीनवहन्तीति द्वितीयं वत्समालभेतेति भक्तोपयोगिद्रव्यसं
स्कारार्थं दृष्टार्थं सन्निपत्योपकारक प्रतिपत्तिः सात्रिविधा प्रधानोत्तरकालात्पूर्वकालतत्समकालच तत्राद्यापयाचात्वालेकृष्णविषाणां प्रास्यती।
ति द्वितीया पयथा शुक्रकृत्स्नाविध्यन्तेलोहितं निरस्यतीतिप्रधानसमकालापथा आग्नेयचोदनापाविहितेयागे अनुरवतं जुहोतीतिहोमरूपा प्रतिपत्तिः
होमाद्दिवषट्कृते जुहोतीतिविधानात् वषट्कारोच्चारणोत्तरक्षणेध्वर्युणा कर्तव्यत्वत्तस्मिन्नेवक्षणेयागस्य स्मरणार्थं नवषट्कारेण स्मारपितोया
गोपजमानेनानुष्ठेयः भक्तभाव्युपयोगोभयदेवतासंस्कारकं पशुपुरोडाशयागः अदृष्टार्थं सन्निपत्योपकारकमपि त्रिविधं भक्तोपयोगसंस्का

प्रा ९९ राथं भाव्युपयोगसंस्कारार्थं उभयोपयोगसमकालं चेति तत्राद्यं यथा हुतं हविर्दीहः शिष्टाचारकः ल्प विधिप्राप्तः नचैवं प्रतिपत्तिः होमेन प्रतिपादित
स्याकीर्णीकरणानिवृत्तेः प्रतिपत्त्यं तदुत्तरपेक्षित्वात् भाव्युपयोगद्रव्यसंस्कारार्थं चेति तत्राद्यं यथा व्रीहीन्प्रोक्षतीति द्वितीयं यथा स्क्राशो स्क्रारावा
19 हुतिः तृतीयं यथा एककपालमपर्यावर्तयन् जुहोतीति दृष्टादृष्टोभयार्थं मात्र अपि कर्मत्रयं तदपि त्रिविधं किंचिद्द्रव्यप्रक्षेपांशेन दृष्टार्थं देवतोद्देशांशे
न च दृष्टार्थं द्रव्यप्रक्षेपांशेनादृष्टार्थं यथोत्तमः प्रयाजः तत्र हि स्वाहाग्निं स्वाहा सोममित्यादिप्रायाणां मंत्रलिंगाक्रमेण प्राप्त भिज्यापमाना आज्यभागादिषु
पक्ष्यमाणा राव देवताः संस्कार्याः किंचिदाम्र अपि कर्म देवतोद्देशेनापि दृष्टार्थं द्रव्यप्रक्षेपांशेनापि द्रव्यपागां पूर्ववतु केवलं दृष्टार्थं इत्यापीक मिनांलभतेय
थास्तक्तवाकेन प्रस्तरं प्रहरतीति प्रस्तरप्रहरणांस्त क्तवाकप्रकाशितेवदेवताकल्पनात्तदुद्देशांशेनापि दृष्टार्थं पुनरपि वैदिकं कर्म चतुर्विधं उत्पत्तिप्रा
प्तिविकृतिसंस्कारार्थत्वेन तत्राद्यं यथा प्रणीताभिः संयौतीति संयवनमत्र पावुरोडाशापिंडो त्पत्त्यर्थं पागादि च स्वर्गीघुत्पत्त्यर्थं हि द्वितीयं यथा दोग्धीति ऊध
स्थस्येव हि दुग्धप्राप्त्यर्थं पागादि च स्वर्गीघुत्पत्त्यर्थं हि द्वितीयं यथा दोग्धीति ऊधस्थस्येव हि दुग्धप्राप्त्यर्थं दोहनं तृतीयं यथा व्रीहीनवहंतीति वैतुष्यरूपविका
रार्थत्वात् चतुर्थं यथा व्रीहीन्प्रोक्षतीति अदृष्टरूपसंस्कारार्थत्वात् पुनरपि वैदिकं कर्म चतुर्विधं प्रकृतिः विकृतिः उभयात्मकं अनुभयात्मकं चेति त
त्राद्यं यथा अग्निहोत्रदर्शपूर्णमासादि द्वितीयं यथा सौर्यं यागमाग्निहोत्रादि तृतीयं यथा अग्नीषोमीयसवनीयपश्वादि शास्तदेवोक्तमष्टमेद
र्शपूर्णमासयोरग्नीषोमीयो विकृतिः तस्य सवनीयाः पशवस्तेषां चैकादशिनाइति चतुर्थं यथा हविर्होमाः पुनरपि वैदिकं कर्म द्विविधं नैमिति राम० ९९

कं काम्यं च नैमित्तिकमपि द्विविधं निपतन्निमित्तकं अनिपतन्निमित्तकं च अनिपतन्निमित्तकमपि द्विविधं दोषनिर्घातार्थं अदोषनिर्घातार्थं च अनिप
तन्निमित्तकमपि द्विविधं दोषनिर्घातार्थं अदोषनिर्घातार्थं च तत्र निपतन्निमित्तकं यथा वसन्ते वसन्ते ज्योतिषा यजेतेति अनिपतन्निमित्तकं दोषनिर्घातार्थं
च तत्रानिपतन्निमित्तकं यथा योमावास्यां वा पौर्णमासीं वातीयादग्नये पथिकृतेष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेदिति योमावास्यां पौर्णमासीं वाती।
याद्ग्नये पथिकृतेष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेदिति योमावास्यां पौर्णमास्यां वातीयात वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेदिति दोषनिर्घातार्थत्वादन
योर्विकल्पः द्वादशे प्रायश्चित्ते तु चेष्ट्यादिष्वधिकरणे प्रतिपादितः अनिपतन्नदोषनिर्घातार्थं समानीमिस्यक्रहोतीति द्वादशे समुच्चयमदोषनि
र्घातार्थं विस्पष्टो नाम्य काम्यमपि कर्म त्रिविधं ऐहिकफलं आमुष्मिकफलं अनियतफलकं चेति तत्राद्यं यथा कारीर्या वृष्टिकामो यजेत आमुष्मिक
फलं अग्निहोत्रादि अनियतफलकं यथा चित्रया यजेत पशुकाम इत्यादि पश्वादिरिह फलमैहिकामुष्मिकत्वेनानियतमिति चतुर्थे योगसि
द्ध्यधिकरणे प्रतिपादितं निवृत्तिरूपमपि कर्म द्विविधं क्रत्वर्थं पुरुषार्थं चेति तत्राद्यं यथा नानृतं वदेन्नोपगच्छेन्न राहानी नि द्वितीयं यथा।
न हिंस्यात्सर्वा भूतानीति प्रवृत्तिनिवृत्त्यात्मकमुभयरूपं यदुदाहृतं तदपि द्विविधं क्रत्वर्थं पुरुषार्थं च तत्राद्यं यथा यजतिषु ये यजामह
हं करोति नानुयाजेष्विति तात्पर्यं यष्टीनेन होतारं वृणीते इति च द्वितीयं यथा नेक्षेतोद्यन्तमादित्यमिति इत्याद्यसंख्याभिरिति कर्मभे
दाः एवंरूपमविज्ञाय प्रायश्चित्तं चरन्नरः प्रायश्चित्ताभावात्प्रायश्चित्ती यतः स्यादिति एवं तत्कर्मभेदक्रमात् प्रायश्चित्तान्यपि वह

प्रा॰ वोभेदाभवंति तेतत्तत्काले प्रकटीभविष्यंतीतिग्रंथगौरवभयान्नप्रपंचिताः अथ सर्वेषां कर्तव्यतीपु अत्रप्रतेः एकपत्रत्रुटितं वतः ननुमा
२० नुषीयेत्कर्कं दृष्टेति पुनः शौचग्रहणं विहदेषास्यांगप्रधानार्थत्वात् हविर्भक्षणं चांगत्वाद्विहारे वनः देशेप्रासोक्षत्यांतात्र वत्यर्थे विहाराद
व्यावर्तिस्तत्रचेत्कर्मीमांसावृत्तिः प्रघातः कृतिः मविहारं प्रघतः कुपीदित्यर्थः पश्चादुत्तरवेदेरुपविश्य पश्चाद्दस्योपविश्येत्पादौ मध्योरवा पा
अपक्रम्योत्तरउपविशेत् तत्रचेत्कर्मेतिब्रह्मणोप्ययंनियमोभवतीतिद्योतनायानेनब्रह्मणोदक्षिणांगव्यापारः सिद्धोभवति एकांगवचने
दक्षिणांप्रतीपादनादेषोकर्मचोदनाहोपातारं कर्तृत्वपरिहृतक्रियाविधौहोतारं कर्तारं विधात् कर्मचोदनायामितिविषेधेणान्येदं होतुःप्रा॥
पकं किंतु प्राप्तस्यैवनियामिकं तेनेष्टयादिप्रयोगेष्वन्न होतुरेवकर्तृत्वनियमइति दद्दातीतियजमानं दानविधौयजमानमेव कर्तारं विधात् जु
होतिजपतीतिप्रायश्चित्तेब्रह्माणं तत्तोपाध्यायगोचरेप्रायश्चित्तप्रकरणेजुहोतिजपतीत्यादिषु कर्तारं ब्रह्माणं विधात् अजपप्रावसाहचा
र्यौज्जपानुमंत्रणाप्यायनोपस्थानमंत्रकर्मकरणे त्रिषत्कृप्रापणार्थः एवं च कर्मकरणत्वेनहोममंत्रस्यापि ग्रहणेसिद्धे पंजुहोतिग्रहणात् जा
पग्रहणेनहोममंत्राणांगतमितइत्येवमर्थं मेनयित्वा पांजपलोपेपिहोममंत्रान्लुप्यंते कचपादग्रहणेसक्रंसकादौहीनेपादेधिके तच्चं सर्वं
त्रजपानुमंत्रणाप्यायनोपस्थानानुपांशुमंत्राश्वकर्मकरणाः जपमुच्चारणविधाकर्तव्यर्थमपितद्भवेत् अर्थतः कापिजाभश्वेदर्थ एवं च राम॰
तोर्भवेत् मंत्रमुच्चारयन्नेवमंत्रार्थत्वेनसंस्मरन् प्रोक्षिणंतन्मनाभ त्वास्पादेत दनुमंत्रणं एतदेवाभिमंत्रस्पलक्षणाविक्षणाधिकं अद्भिः॥ २०

संस्पर्शनाधिकात्तदेवाप्यायनंमतं उपस्थानंतदेवस्यात्प्रशातिस्थानसंपुतं वाघ्यंकांपि पदेतेषुमंत्रकालेक्रियेतेतत्न् कर्मणांकरणस्तेस्सुविहितार्थ
प्रकाशनं मंत्रेणाह्वानमेत्रांतोक्रियतेकर्मयेषुनु इदंकार्यमनेनेतिमक्कचिद् दृश्यते विधिः लिंगादेवेदमर्थत्वंयेषांतेमंत्रसंज्ञिताः अत्रानुमंत्रण
शब्देनाभिमंत्रणमपिगृह्यते अनुमंत्रणाप्यायनोपस्थानांकर्मकरणत्वाविशेषेविपत्यर्थग्रहणांतन्मंत्रांतेकर्मारंभइतिकर्मकरणधर्मोपिस
तेषुनभवतीत्यर्थः तेतमंत्रोच्चारणसमकालमेवतेषुक्रियाभवतीति प्रसंगादपवादोवलीयान् सामान्यविधेविशेषविधिर्वलीयानित्यर्थः अ
तोमंत्रेणपंचमप्रयाजपर्यंतमादितआरभ्यरंभइत्यनेनप्रयोक्तव्यंउध्येचर्शपुवाकामध्यमेनशेषः आदितआरभ्यान्यभागपर्यंतंवाग्यमनं
अंतरेणयान्यानुवाक्येनिगदानुवचनाभिष्टवनशास्त्रजपानांवारभ्यसमासेरभ्यघस्त्स्यसाधनात् अरभ्येतिवचनंअन्यदपिपघात्यादिभ्य
स्तस्तदारभ्यासमासेवीग्यमनंसिध्यर्थंकर्तृत्वस्यापिप्रापणार्थंच आपघातोदेवाअवेतुनइतिजपेदपिवास्यांवेद्मवीविपर्यासेतरीतेमंत्रेक
र्मणोव्याख्यातेवोपलक्ष्यवाज्ञान्वाव्याहुजुहुयात् व्रह्मविपर्यासोव्युत्क्रमः अंतरमितिगमनंमंत्रयोःकर्मणोर्वाविपर्यासेकर्मणोवांतरितेस्व
पमुपलक्षितेनपरेणवाकथितेवक्ष्यमाणमाहूतिंजुहुयात् एतंदुक्तंभवति सर्वेषुप्रेषेषुत्ताप्रायश्चित्तंसामान्यरूपेणभवति यदन्यद्विषविशे
षविहितंतदस्यापवादकंभवतिविपर्यासांतरितयोरत्रभेदेनग्रहणानहिषयेविशेषेणाप्यस्यसमुच्चयोभवतीति सर्वेषांनैमित्तिकानामेवप्र
सगः पान्निमित्तानंतरंकर्तव्यमिति यस्तुनर्वलवत्ताप्रमाणेनानंतरंकर्तुंनसंभवति तस्ययावत्संभवमुत्कर्षेणान्यंतमितिवाणाब्दस्यद्विरु

प्रा घारणां तानराव स्यात पश्चित्तनं पृ वीक्त सर्व प्रायश्चित तवस्त्वानेपीतिज्ञापनार्थी आहुतिनिमित्ये क वहु घयि निमित्ते षु युगपत्त्वाने घपि एकेवा
२१ हुतिः कर्तव्या नप्रतिनिमित्त मिति ज्ञापनार्थे क्रतश्चेभ रितिगार्हपत्येपजुषोभुवरुतिदक्षिणे आग्नीध्रीये सोमे षुसाप्रनः स्वरित्याहवनीये सर्वतो विज्ञाते
21
ज्ञाते वा भूर्भुवः स्वरित्याहवनीय एव आग्नीध्रीयप्रणापनात्प्राक् सोमेपि दक्षिणाग्नावेव पदार्तवैभ्योवेदे युगपद्वेषा आगच्छेत्सुः तदा समस्ता
भिरेकैवाहुतिराहवनीय एक कार्या अविज्ञातत इति स्मार्तानां शौचाचमनादीनां मेषस्य प्रायणार्थे अत्र गादि शद्वा वेदवचनात् एतेनैव सिद्धं भव
तिरोषिकाम्पमानिवाप्रायश्चित्तानि भगवदनाश्वलायनेनादिष्टानि तेषु प्राप्तेषु रमामेवकर्तव्यानि नान्यदीयान्याश्वलायनैः वहूल्पं वा स्वगृह्यो
क्तं यस्य कर्म प्रचोदितं तस्य तावति शास्त्रार्थे कृते सर्वं कृतं भवेत् स्वशास्त्रे विद्यमाने यः परशास्त्रे एव तत्र तेर्भ्र णाहत्यांसमं तस्य स्वशास्त्रे।
मवमन्यतर इति वचनादिति किंच नीयं क धीभिरित्याश्वलायनीयपरिभाषा अथयजनीयस्त्रोक्त परिभाषापि अध्यर्वाद्युपयोगा
द्विरूच्यते तत्र सर्वप्रायश्चित्तस्य निमित्तानंतरमेवानुष्ठानमित्यस्तर्गः ऐष्टिके तं त्रप्रधानविष्ट क्रमस्य मिष्टयजुर्होमाद्वा प्राक् सर्वत्रादि।
ष्टकृतेर्य ध्वर्युः सर्वत्रानादिष्टाहुतिष्वानेआहवनीये जुहूयात् सर्वत्र यात्रानादेशे जुहूं जुहुयात् सर्वत्रामादिष्टस्थाने सक्रुद्रुहणां सर्वत्र मुख्या
भावे प्रतिनिधिः काम्यवर्जं तत्रा प्रारब्धे स्यात् आग्निहोत्रमनस्तवतीति प्रायश्चित्तं मौनत्यागपरवपवाद क्रोधरोदरोदनेषुव्याहृतिजपःस एम०
र्वत्रनैमित्तिकानंतरमेवातिक्रांतं कर्म कुर्यात् पथाश्रा विताद्विषरूते षु प्रायश्चित्तं कृत्वा पुनस्तदानीमेव कर्तव्यानीति कुत्रचित्तद्यो। २१

ध

क्रियेतेयथापूर्वमंगमकृत्वोत्तरस्मिन्नंगेकृतेथविलुप्तंपूर्वमंगंनकर्तव्यंतत्रप्रायश्चित्तमेव यथाशाखाछेदनमकृत्वाअछिन्नशाखयावत्सापाकरणोक्तं
तेनंतरंनकर्त्तव्यं।प्रयोजनाभावात्॥ एवंलूनस्यलवनेखातस्यखननेअवहतस्यावहननेपिष्टस्यपेषणेदग्धस्यदहनमित्यादि॥ क्वचिद्दये
लोपाभावेपिवचनान्नभवति॥यथात्वरमाणाइत्वोयसाद्धिःप्रवरेपुनःकृतमाद्रियेरन्निति।किंचदर्थलुप्तमपिवचनाद्भवति॥ यथाछिन्ने
लूनेतथापिष्टेसान्नायमार्त्तिकेतथा॥पश्चात्॥मंत्राःप्रयोक्तव्यामंत्राध्यज्ञार्थसाधकाः॥ इतिवचनात्॥कात्यायनोपि॥ खातलूनछिन्नावहत
पिष्टदुग्धदधिघृतपयनुःक्रियासमवादिति॥सर्वत्रप्रायश्चित्तेषुहीनोनपुनरालंभइति॥सर्वत्रप्रायश्चित्तेहीनांयोर्णमासंतमिति॥सर्वत्रवि
कृतीनांसघरकालतेति॥निमित्तेनैमित्तिकाहुतिरिति॥ विकृतिनामध्यनारथ्यानांप्रायश्चित्तंवैकाल्पिकं॥ यत्रयत्रयद्युक्तंतत्रतत्रतद्दक्षि
णांदद्यात्॥ काम्येष्टिषुवासोदक्षिणयाआदिष्टदक्षिणाइष्टयस्तत्रतत्रोक्तांदक्षिणांदद्यात्॥ याअनादिष्टदक्षिणाप्रायश्चित्तेष्टयस्तासुसर्व
त्रहिरण्यंदद्यात्॥ सर्वत्रहिरण्यातोशतमानंदद्यात्॥ नित्यंकर्मयथाशक्तिकुर्वीत॥ नित्यानिनलोपयेदित्याचार्यवचनात्॥ नैमि
त्तिकेष्टिषुःक्तदक्षिणा।लाभेप्रत्याम्नायत्वेनयथाशक्तिहिरण्यंदद्यात्॥ काम्येनरक्षेसतिद्रव्यहीनकल्पंनकुर्यात्॥ हीनकल्पेन
कुर्वीतसतिद्रव्येकर्यंचना।प्रभुःप्रथमकल्पस्ययोनुकल्पेनवर्त्तते॥ नयारलौकिकंतस्यदुर्मतेर्विद्यतेफलमितिमनुवचनात्॥ सर्वो
पिकर्माणिकर्माणिशुद्धद्रव्यैःकुर्यात्॥अशुचिनास्पृष्टंसर्वंवस्तुप्रातःप्रोक्षणात्शुद्ध्येत॥मूत्रपुरीषलोहितोपहतंप्रदेशंदृष्ट्वा

२२ १

२ स्पर्शे द्रुरुपलेपयेत्॥ अश्मादि चोपहतं तमुद्धृत्य अन्यत आहृत्य यामे ध्यामदग्धं रमित्त्वोपलेपयेत्॥ अल्पं तोयहताभिरसंस्कृताया भुवि निहितानां कुशे
ध्मादीनां प्रक्षालनाच्छुद्धिः यज्ञार्थं शूर्पादि सिरा हस्तनायां काष्ठपूपादीनां प्रोक्षणाच्छुद्धिः॥ अंगुलिप्रमाणस्थूलानां समिधामल्पोपहतौ प्रोक्षणाच्छुद्धिः
इध्मप्रणयनीयेध्मकाष्ठपरिध्यादीनामल्पोपहतौ प्रोक्षणाच्छुद्धिः॥ अल्पं तोयहतौ त्यागः॥ आर्द्रकंसपर्णा सत्वकानां द्रव्याणामुपघाते प्रोक्षणाच्छुद्धिः
उच्छिष्टपुष्पाद्युपस्पर्शानां प्रक्षालनाच्छुद्धिः॥ अल्पं तोयहतानां दारवाणां तक्षणप्रोक्षणाभ्यां॥ तक्षणायोग्यानामुपहतौ मंत्रेण त्वं नियोज्याग्नौ
प्रक्षेपः॥ दध्यादीनां मक्षाद्युपहतानां त्यागः॥ अग्निहोत्रे घर्मोच्छिष्टे दधिघर्मे कुण्डपायिनामयने दाक्षायणयज्ञे चातुर्मास्येषु वृत्तौ दने चा
ग्निहोत्रहवण्यादीनामुच्छिष्टसमन्वारब्धानामच्छिष्टलेपोपहतानां दर्भैः प्रक्षालनाच्छुद्धिः॥ मक्षाद्युपहतौ नुत्याग एव पात्रांतरे परिस्महः
तात्म्रमयानामाम्लोदकक्षालनात्॥ कांस्यानां भस्मोदकैः॥ राजतकांचनानां तद्वत्॥ बिल्वकपित्थालाबुमयानां वेणुपात्रकुशादिनिर्मि
तानां गोमयाद्भिः॥ व्रीह्यादीनां सक्तुपाषाणं चांडालादिस्पृष्टोपहतानां वेणुपात्रकुशादिनिर्मितानां गोमयाद्भिः व्रीह्यादीनां सक्तुपाणो चांडालादि
स्पृष्टोपहतानां द्रोणान्यूनपरिमाणानां प्रक्षालनात् अशोध्यद्रोणादधिकानां प्रोक्षणात्॥ तंडुलानामुदक्यादिस्पृष्टानां द्रोणान्यूना
नामुत्सर्गः द्रोणादधिकानां स्पृष्टदेशस्य परित्यागात्॥ प्रोक्षणाच्छुद्धिः॥ चरुपुरोडाशादीनामुदक्यादिस्पृष्टानां त्यागः॥ पयोदधिघृतादीना
मुच्छिष्टसमन्वारब्धपात्रमात्रोपहतानां शुद्धपात्रांतरे वनीष्टवनयनाच्छुद्धिः॥ उच्छिष्टोपहतानां त्यागः॥ मद्भांडास्थितानां पयोदध्या

दीनां मद्यपान्त्यां तत्र प्रवनयनाच्छुद्धिः आपणस्थद्रव्याणां विक्रयणाच्छुद्धिः ॥ अग्निहोत्रव्यतैलसर्षपयोर्द्रव्यादीनां तु उच्छिष्टसमाचारश्चो पात्रां
२ तरे वनियोदकेनि धायाग्निहोत्रार्थमुपयुञ्ज्यात् ॥ शौचद्रव्यमत्रवदार्थसंस्कारकालनोपरस्पर विशेषेपरदौर्बल्यं सर्वत्र होमेषु परिस्तरण
परिस्तरणाज्यसंस्कारपात्रसंस्कारसमिदाधानप्रज्वलं करणानि ॥ सर्वत्र होमेषु आयतनानि पुष्पादिभिरलंकुर्यात् ॥ तत्र पुष्पं मुख्यं ॥
उग्रजपावर्जितैरन्यैर्वा ॥ तथा च गोपालः ॥ द्विरा चमः क्रियादिषु ॥ द्विजानुज्ञायनेपूजा हरिद्विप्रहमुखमिति ॥ अथ ऋत्विग्वरः ॥ आश्व
लायनः ॥ ऋत्विजो वृणीते ॥ न्यूनानतिरिक्तांगान्येमातृतः पितृतश्च तिन्यूनऋत्विजो वृणीत इत्येक इति तथा आर्षेयं वृणी
तेयः स्यात् पीजानाति ॥ रिक्तांगान्येमातृतः पितृतश्च तिन्यूनऋत्विजो वृणीत इत्येक इति तथा आर्षेयं वृणीते ये: स्वा नपीजाना
ति ॥ एतेना प्रस्तावबांधवानां निवृत्तसंपन्नाः अतएव बौधायनः अथ ऋत्विजांवरणं विज्ञायते ब्राह्मणा ऋत्विजो योनिगोत्रश्रुतवृ
त्तसंपन्ना अविगुणांगा अत्रिकिगीनो न परिखा क्रांता नात्यागानास्यज्ञानानानुचानानहालेपवालेयपुत्रिकापरक्षेत्रसहोढानां
नानुत्रावरन द्विप्रवराः ॥ अंगिरसार्ध्वपुर्वा सिधोव्रह्मा ॥ वैश्वामित्रो होता जामदग्न्य उद्गाता कौषीतकः सद स्यो वसिष्ठा मन्वं अंगिरसो
वा योनिवृत्तविद्याः प्रमाण मित्येके नाश्वेदृणीता व्यापन्नांगानेव वृणीता कुनखनमश्व र्पुमकिलासिनं ब्राह्मणमथ षंढे होतारमेक
रालमुद्गातारमशिपिविष्टं सदस्यमिति ब्राह्मणाग्रहणमापद्यपिक्षत्रियादिनिवृत्त्यर्थ उक्तं च छन्दोगानां तेमिष्ठे: ॥ द्विजोत्तमोऽर्हे

र्त्विज्येन तु क्षत्रियवैश्ययोः ॥ ब्राह्मणार्त्विज्य नियमः कृत्वर्थे नायिहि स्मृत इति ॥ एतेन क्षत्रियादिवृपनो विनोपि निराकृताः ॥ अत्र ब्राह्मादि
२२ नां कुनखत्वात् भुक्तानं अंत्यजातापदिष्टयंयोन्यादिग्रहणं न गोत्रनियम इत्यर्थः । संग्रहे ॥ तैलंगकर्णाटकलिंगवंगसंबंधिनो माधुरिपाश्च
23 विप्राः श्राद्धे विवाहे खलु यज्ञापकिन पूजनीया अपि शंभुनुत्या इति ॥ यत्तु हेमाद्रौ कौर्मे नैकगोत्रे हविर्दद्यात् कन्यां तथा हविरिति
तच्छ्राद्धप्रकरणपठितत्वात् तद्विषयमेव ॥ श्राद्धे विवाहे इत्यादि नायं श्राद्धीयक्षणे तत्संस्कारे णो निषिद्धानपि प्राप्यो निषेधको
ऽतो संग्रहीता भवंति ॥ निषिद्धर्त्विग्भिः कृतं कर्म संसर्गप्रायश्चित्तपूर्वं पुनरावर्तनीयं ॥ एवं निषिद्धद्रव्यदेशकालेषु च पुन
रावृत्तिः ॥ अतो विहिताः ऋत्विजा कार्याः ऋत्विजश्चैनार्थ्ये हतांबराः स्नाता ऋत्विजो ब्रह्मचारिणः सर्वे प्रक्षालितानां दृष्टिर्मं
लः श्वेतवाससः ॥ तथा ॥ यवनाचमनमंत्रप्रोक्षणान्यृत्विजामपीति ॥ तथा ॥ सर्वेप्यृत्विग्गृहीतवासः परिधाय शुचिः एतो मेधा
वि यया ब्रह्मचारी सहकारि प्रत्यय आचतुर्थाद् अभिसमीक्षमाण इति ब्राह्मणमात्रस्यर्त्विज्यार्थवरणे आज्यस्थाल्याः स्रुवेणो
पहत्य जुहोति प्रजापतये स्वाहा ॥ हिरण्यगर्भाय स्वाहा ॥ सू ग्रहाणां पतये स्वाहा ॥ अंगिरसां पतये स्वाहा ॥ इति चतस्रो व्याहृतयः
श्चेति । प्राजापत्यगणेन जुहोति ॥ मंत्रे दुरधीते उच्चारणधर्मरहिते दुर्ब्राह्मणाधीते नानुहीनस्वरेण विगुणे कर्मणि ऋत्विजाम
सुविलेख ऋत्विजां परस्परं द्वेषे मिंसादिगण इति ॥ इत्यृत्विक्प्रकरणं ॥ अथ विध्यंतो विचार्यते ॥ यस्यालिंगद्रव्यगतं अर्थगतं वा

यत्रैकहविष्येतेन तत्र स्वविधयंत ॥ यथाग्नेयस्य सौर्येतं त्रयहि निर्वपति सामान्येन द्वितेन देवतानिर्देशः एकदेवताकत्वं औषधद्रव्यकत्वं च
लिंगमतिदेशे हेतुः अग्नीषोमीयपश्वौत द्वितेन देवतानिर्देशो दर्शपूर्णमासविधयंते हेतुः सवनीयपनिरूढादिपशुप्राणिद्रव्यत्वसा
मान्यं विरासनादिद्रव्यसंस्कारत्वम् अग्नीषोमीयदैक्षयपशुविधयंते हेतुः एकादशिनेषु सत्याकालत्वसामान्यं देरशान्यदर्शने च विधयंते
हेतुः सौत्रामण्यादिषु यपशुगणेषु गणत्वसामान्याधिक्यं एकादशिनीयविधयं हेतुः ॥ विश्वजिदादिषु व्यक्तत्वसामान्ये द्वादशाह
विधयंते हेतुः ॥ द्विदेवत्ये ध्वग्नीषोमीयैंद्राग्नयोर्विधयंतो नाग्नेयस्य। एककपाले त्रिमिकपाले च द्यावापृथिव्यविकारा विनिवचना
त्॥ सत्ये व्यकदेवताकत्वसामान्येतन्नाग्नेयविधयंतः ॥ वचनस्य वलवत्वात्॥ अतान्या नाग्नेयविकारा नाचक्षते ॥ यथा सो
मायपित्रमते षट्कपालपुरोडाशं निर्वपेत्॥ आग्नेयं पंचकपालं चंद्रमसे पंचदशकपालं आश्विनं त्रयहिंशत्कपालं मारुतं द्विक
पालं वैश्वदेवं सप्तकपालमित्यादिषु॥ चरून्सौम्यविकारान्नाचक्षते॥ एकस्मिन्हविषि अनेकन्यायसन्निपाते क्वचिद्रूपत्वेन क्वचिद्रू
रूपत्वेन क्वदृष्टार्थत्वेन क्वचिन्नाविरोधेन क्वचिद्विभागेन क्वचिदंगोपदेशेन क्वचित्प्रधानगुणदर्शनेनात्॥ विधयंतो नु संधेयः ॥ दे
वता सामान्याद्द्रव्यसामान्यं बलीयः ॥ तेन्नैंद्रपुरोडाशे सत्यपि देवतासामान्ये नमान्नायविधयंतः ॥ किं त्वोषधिविधयंत एव॥ तथा
ग्नेयपुसि सत्यपि देवतासमान्ये सान्नाय्यविधयंत एवेत्युक्तमष्टमे ॥ कृष्टलवएकुच्चलत्वसामान्यात्॥ प्राप्तमप्यान्यविधयंत नि

निरस्यविरुद्धत्वसामान्यात् औषधद्रव्यवाचित्वस्य शब्दस्य योगाच्चरुधर्मा इत्युक्तं ॥ दधिमधुघृतपयोधानाउदकामित्यन्नाज्य विध्यंतः
२८ वाजिने पयो विध्यंतः पशोः सान्नाय्यपयो विध्यंतः ॥ साक्षात्पशुप्रभवत्वसामान्यात् ॥ आमिक्षायां प्रातर्दोह विध्यंतः ॥ दर्वीहोमेषु न
२५ कस्यापि ॥ इह विध्यंतविचारप्रयोजनं विकृतिष्वपि प्रायश्चित्तादिदेशार्थं ॥ ततश्च विकृतीनां दध्यादिद्रव्यकानां व्यापत्तौ सान्नाय्यप्रायश्चित्ता
तिदेशः संभवति ॥ तथाग्रयणादीनां कालातिपत्तौ दर्शपूर्णमासकालातिपत्तिप्रायश्चित्तातिदेशः अन्यत्र प्रकृतिर्देवताभ्यः इति देवताप्र
इति सूत्रकारवचनात् ॥ ऐंद्राग्नमेकादशकपालं निर्वपेत्प्रजाकाम इत्यत्र ऐंद्राग्न विध्यंत एव ॥ तथा द्वादशकपालान्वैश्वदेवानाचक्ष
त इति वचनात् ॥ सावित्रं द्वादशकपालं निर्वपेदित्यादिषु वैश्वदेव विध्यंत इति संक्षेपः ॥ एतेनानाम्नातेष्वनुमंत्रणेषु यो पस्प
न विकारत्वस्य तत्रानुमंत्रणमिति सिध्यति ॥ अथवा नाम्नातेषु अस्य यज्ञस्य गुरउदचमश्रीयेत्यनुमंत्रणं कुर्यात् ॥ इति विध्यं
त विचारः ॥ अथ समिद्विचारः ॥ अथ समिधः प्रयोगपारिजाते स्मृतिसारे ॥ समित्पुष्पकुशादीनि श्रोत्रियः स्वयमाहरेत् ॥ शूद्रा
नीतैः क्रियक्रीतैः कर्म कुर्वन्पतत्यधः इति ॥ तत्रैव मरीचिः ॥ पालाशखादिराश्वत्थाः शमीवटउदुंबराः ॥ अपामार्गार्कदूर्वाश्च कु
शाश्चेत्यपरे विदुरिति ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ शमीपलाशन्यग्रोधप्लक्षवैकंकतोद्भवाः ॥ अश्वत्थोदुंबरौ बिल्वचंदनः सरलः तथा ॥ साल
श्च देवदारुश्च खदिरश्चेव याज्ञियाः इति ॥ स्मृत्यर्थसारे ॥ सत्वचः समिधः कार्या ऋजुश्लक्ष्णाः समास्तथा ॥ शस्ताद्दशांगुलास्ता

एवद्वादशांगुलिकास्तथा॥ आर्द्राः पक्काः समच्छेदास्तर्जन्यंगुलिवर्तुलाः॥ अपाटिताः अदिशाखाः कृमिदोषविवर्जिताः ईदृशीर्होमये
त्स्रावः प्राप्नोति विपुलां श्रियमिति॥ तथादग्धाः कृशास्तथास्थूलाः ह्रस्वा वक्रा वर्जयेदिति व्यासः॥ विशीर्णा पुः क्षयं कुर्याद्विदलो
व्याधिसंभवं ह्रस्वयामृत्युमाप्नोति वक्रा विघ्नकरी तथा॥ परितापहरे नेत्रस्सी कृशा बांधवहानिदा॥ द्विशाखा पामित्राहानिः कीटदुष्टा धना
शिनी॥ देवंप्रकुर्याज्जेद्दीर्घा प्रज्ञा ध्री विकल्पा स्मृतेति॥ कात्यायनः॥ न सवर्णा समित्कार्या होमार्थं तु विजानतेति॥ वर्ज्याद्रुमाः पारिजाते
स्मृत्यर्थसारे॥ वर्जयेद्रुद्रुमास्तत्र कोविदारविभीतकान्॥ कपित्थाम्लकौ राजवृक्षं शाकद्रुमं तथा॥ नीपं निंबकरंजं च तिलकं श्ला
ष्मलीमपिद्धाति॥ स्मृतिसारे शरावो भिन्नापात्रे वा कपाले चोल्मुके पि वा॥ नाग्निप्रणयनं कुर्याद्व्याधिहानिभयावहमिति॥ पाणि
ज्ञाते॥ नैनुषै धारयेदग्निमिति॥ देवलः॥ वस्त्रेण वाथ पर्णेन पाणिशूर्पस्पदारुभिः नकुर्यादग्निधमनं नकुर्याद्व्यजनादिभिः
तन्नैव संग्रहे॥ पर्णेनैव भवेद्व्याधिः शूर्पेण धननाशनं॥ पाणिना मृत्युमाप्नोति आयुःक्षीणं मुखाद्भमे॥ धमनीयं न ए
कृत्वा तृणं वा काष्ठमेव वा॥ मुखेनाग्निं समिंधीत मुखाद्यग्निः स्मायत॥ वेणोरग्निप्रसूतिर्हि हेतुरग्नेः प्रपावनः॥ तस्मा
द्वेणुधमन्येव धमेदग्निं विचक्षण इति॥ अथ प्रतिनिधिप्रकरणं॥ आहाचार्यः॥ शिष्टाभावे प्रतिनिधिः॥ आम्नातवस्त्वता
वतैव सिद्धे शिष्टग्रहणं यत्कार्यार्थं तथा प्राप्तं तस्यस्वरूप सत्तायामपि तत्का प्रशिक्षौ प्रतिनिधिकया दातव्य इत्येवमर्थः॥

नसतिसाधर्म्येन गुणसंपादनार्थमुपादानं॥ द्रव्यविरोधे चौबलीयान्॥ द्रव्यगुणविरोधेद्रव्यंबलीयः॥ तथा च यत्कार्यार्थे
२५ तयापदिहितंतस्य तत्कार्याशक्तौ प्रतिनिधिरूपंतत्कार्योपयोगादेमिति सिद्धं॥ ततश्च प्रतिनिध्युपादानेन प्रायश्चित्तं नविधेश
क्तेस्तत्रैवापरमातं॥ प्रतिनिधयश्च देशकालकर्तृद्रव्यादीनां भवंति॥ तत्र विहितदेशस्य प्रतिनिधिः अन्वाहिताग्नेः प्रया
णोयपत्नीवितत्र॥ प्रदोषांतो होमकालः संगवांतः प्रातःसायंहोमस्य सर्वानिशा गौणकालः॥ प्रातर्होमस्य सर्वमह
रिति॥ आदर्शः पौर्णमासस्य॥ आपौर्णमासाद्दर्शस्येत्यादिः पत्नीरजस्वलायां तत्कार्ये अन्येयो जनमित्यादिः कर्तृप्रति
निधिः द्रव्यस्य यव्रीहियवौ मुख्यौ तदभावे प्रियंगवः तदभावे श्यामाकनीवारौ तदभावे वेणुयवाः तदभावे कोद्रवादि ति
षिद्धद्रव्यवर्ज्यं सर्वधान्यं तदभावे तद्रसं कंदमूलानीत्यादिः॥ तथा गव्यमाज्यं मुख्यं तदलाभे माहिषं तदलाभे आजं
तदः [illegible] भे आविकं तदलाभे तैलमित्यादि॥ बर्हिः कार्ये दर्भा मुख्याः तदभावे काशाः शरः अश्ववालाः सुगंधितेजन
दूर्वायवश्यामाकातृणेक्षुदलानि एवीलाभे परंपरमिति॥ मुकमुंडिनधववः ल्वगतृणपत्री सर्वतृणं वेति॥ इध्म
कार्ये पालाशखादिरौ मुख्यौ तदलाभे श्वसौडंवरशाप्यकोपामार्गदयः॥ पक्वाकपि क्षविल्वशाल्मलिकोविदारश्ले
ष्मातकविभीतकएत्रवृक्षकरंजादीन्यजीयित्व॥ सर्वान्यनस्पतीनीध्मकार्ये विनियोजयेत्॥ तथा गोमयो मुख्यं तदला

भेमाहिषमित्यादि॥ एवं काष्ठेपूक्तकाष्ठाभावे निषिद्धकाष्ठवर्ज्जं सर्वाणि काष्ठानि तत्तद्दक्षिणानामभावे तत्तन्मूल्यकल्पनं मंत्रप्रतिनिधयश्च॥ अध्वर्यवादीनां मंत्राणां मोहे प्रतिनिधिस्त्वीदृशः॥ आग्नेय्यर्चं वैश्वेदेवी वा प्राजापत्यर्चो वा॥ तिस्रो व्याहृतयस्तास्वेतद्द्वयनित्रकं॥ अथ याज्यानुवाक्यासु मोहे त्वन्यद्विहोत्रकां॥ तत्रापि नैव स्मृ(र्)यागाः सर्वा यथा याजमानेषु मंत्रेषु मुह्येद्याज्यायि चेत्तदा॥ वेद्युत्करावंतरेण प्रविश्य व्याहृतिर्वदेत॥ हुत्वा व्याहृतिभिः सर्वं याजमानं विमोहितं॥ वेद्युत्करावंतरेण प्रविश्य व्याहृतिर्वदेत॥ हुत्वा व्याहृतिभिः सर्वं याजमानं विमोहितं॥ वेद्युत्करावंतरेण निष्क्राम व्याहृतिर्न वदन्निति॥ अन्नादयोऽग्निप्रतिनिधिरित्यादितत्तत्प्रकरणे नु संधेयमिति प्रतिनिधिप्रकरणं॥ इति यदीक्षाप्रकरणे समाप्तं॥ अथाधानप्रकरणप्रारंभः॥ आहिताग्नेर्वजनं के भ्रातर्यपि सहोदरे॥ आदधीत स्वयं ज्ञायामवाप्य यद ११ मेहनि॥ तदतिक्रमणे दोषः स इदानीं निरूप्यते॥ तत्र विष्णु याज्ञ वल्क्यः॥ गोत्वघोद्भा(त्)स्यतारिन यम्रणानो चानयक्रिय॥ अनाहिताग्नितापण्यविक्रयः परिविदनमित्सुपया तकिनस्त्वं तेकुर्यथ्रांद्रायणमरणानो चानयक्रिया॥ अनाहिताग्नितापण्यविक्रयः परिविदनमित्सुपयातकि नस्त्वंतेकुर्युश्चांद्रायणं नरः पारकमपवाकुर्युरिति॥ उपपा
३५ तकशुद्धिः स्यादेवं चांद्रायणेन वा॥ पयसा वापि मासेन पराकेण थवा पुनरिति॥ इदं च कामकारे॥ कामकारे तु त्रैमासिकमिति आधवः॥ आहिताग्नेर्बुद्धिपूर्वकमग्नित्यागे शाकः॥ अग्न्युत्सादी संवत्सरं प्राजापत्यं चरेत्हुं चदपादिति॥ द्वादशाहातिक्रमे

त्र्यहमुपवासः ॥ मासातिक्रमे द्वादशाहं ॥ संवत्सरातिक्रमे मासोपवासः पयोभक्षणं वा ॥ अकामकारे तु प्राणायामशतमादशरा
२६ त्रं ॥ उपवासः स्याद्विंशतिरात्रे ॥ त्रिरात्रमुपवासे दाषष्टिरात्रे अत ऊर्ध्वं आसंवत्सरात्प्राजापत्यं ॥ ऊर्ध्वकालबहुत्वे दोषबहुत्वमिति
भारद्वाजगृह्ये ॥ नास्तिक्यादग्निमुत्सृजेत् ॥ योऽग्निं त्यजति नास्तिक्यात्प्राजापत्यं चरेद्द्विज इति ॥ व्याघ्रवचसि प्राजापत्यस्योपलक्षणत्वात्त्यागकाल
स्योपरि वृत्तांतरण्यनुष्ठानीति माधवः ॥ विरक्तपित्रा परिक्रमे दुनाहिताग्नित्वात्स्वयमनधिकारी तत्प्रत्युद्धानकरणे प्रायश्चित्ते ॥ पर्येताद्दशो
द्वध्यात्स्य परिवेत्ता ॥ तस्य कामकाले संवत्सरं प्राजापत्येन शुद्धिरिति हारीतः शंखलिखितः परिवित्तिः परिवेत्ता च संवत्सरं ब्राह्मणगृहे भैक्षं चरे
यातामिति ॥ अकामकारे तु त्रैमासिकमनुः प्रायश्चित्तं प्रदेयं ॥ यो ज्येष्ठेऽन्याधानरहिते स्वयमाधानं करोति स पर्याधाता ज्येष्ठः पर्याहितः
अनयोरुक्तप्रायश्चित्तानंतरं मनस्वतीहोम इति ॥ अकामकारे तु त्रैमासिकमनुः आधानसंकल्पादूर्ध्वं यजमानस्य वरणो
र्ध्वमृत्विजां च जाताशौचसंभवे स्नानमात्रेण शुद्धिरिति ॥ एतत्प्रयोगे च वक्ष्यते ॥ अथ वृत्तानामृत्विजां यजमानस्य वा स्वप्रेते
सर्वप्रायश्चित्तं प्रायश्चित्तप्रश्ने । स्मार्तवदाज्यं संस्कृत्य इमं मे वरुण तत्त्वायामीति द्वाभ्यां स्रुवाहुती जुहुयात् ॥ वरुणायेदमिति
त्यागः ॥ ततः पुनर्मामैत्विंद्रियमिति अनुवाकं जपेदिति प्रायश्चित्तप्रदीपे ॥ आधानप्रथमप्रयोगे प्रक्रांते संकल्पादूर्ध्वं पत्न्या मृता
लंबुकापा प्रक्रांते प्रयोगमुत्सृज्य कालांतरे पुनः प्रक्रम्यादधीत ॥ बहुपत्नीकोप्येवं ॥ इदमादक्षिणादानं ॥ दक्षिणादानोर्ध्वं चेदपर

ध्यासमापनं॥ पूर्णाहुतेरनंतरमनालंबुकायामपरू ध्यसमापनं॥ नप्रयोगमुत्सृज्योदित्यपिके चित्॥ गार्हपत्याधानोनंतरमनलंभुकाचेत्नाम
पयेत्॥ ततः पूर्वं चेप्रयोगोत्सर्ग इति शतद्वयां॥ द्वितीयाधानेतु संकल्पात्पूर्वमनालंभुकायांकालांतरं॥ संकल्पोर्ध्वमनालंभुकायांतु अपर
ध्यसमा॰ पनमिति विशेषः॥ आधाने संभृतासंभाराणां अमेध्यादुपहतौ अपहृतौ वाछिद्रे वाकृत्स्नस्यैकदेशस्य वानष्टेतत् ज्जातीयं
गृहीतन्मंत्रेणादायतत्तत्स्थाने पूर्ववत्सादयित्वाज्यं संस्कृत्यब्रह्मौदनाग्नौस्क वाहुती जुहुयात्॥ त्वमग्ने अयासि॰ प्रजापते नत्वं॰ अग्नये अ
पस इदं॰ प्रजापतय इदं॰ यस्य नाशस्तस्य तन्मंत्रेणपुनः संभरणं सर्वेषां पुनराधानाशे सर्वैर्मंत्रैः पूर्ववत् संभृत्यैवमेव कुर्यात्॥ गोपितय
त्राग्निनाशे यथा पूर्वमाहृत्याज्यं संस्कृत्य स्रुवेण व्यस्तसमस्त व्याहृतीः क्रमेण गोपितयत्राग्नौ जुहुयात्॥ अतिप्रणीतोल्मुकनाशे
पुनराहृत्योल्मुकाग्नौ दक्षिणाग्नौ च प्रत्येकं व्यस्तसमस्त व्याहृतिर्जुहुयात्॥ गोपितयत्रा संभारा नो भेपि पूर्ववत्संभारनाशोक्तं प्रा
यश्चित्तं गोपित यत्राग्नौ कुर्यात्॥ आश्वलायनः सर्वौषधिहोमात्प्रागौपासनाग्न्यनुगमे अपाश्चाग्ने॰ भेषजं स्वाहेति पुनः संधा
य सर्वौषधिहोमादि कुर्यात्॥ सर्वौषधिहोमादूर्ध्वं ब्रह्मौदनपाकात्प्रागग्न्यनुगतस्तदापि पूर्ववत्प्रायश्चित्तं॥ ब्रह्मौदनपाका
दूर्ध्वं समारोपणात्प्रागनुगत्ताव प्येवं॥ विशेषस्त्वग्ने॥ संवत्सरादिधारणपक्षे पुनः पुनरुद्धातेपि सर्वौषधहोमादि ब्रह्मौदन
पासनसाध्यकर्माणि च तन्त्रेणविदधतात्वौपासनत्वानयगमबोधनात्॥ इदं च सर्वं सर्वाधाने विषयं अर्धाधानपक्षे तु अर्धाव

ञिखादेवाहरणं सर्वप्रायश्चित्तं नायाश्चेति विशेषः ॥ पुनराधाने तु सर्वाधानिन औपासनाग्न्यभावात् ॥ ब्रह्मौदनार्थमग्न्युत्पत्तिः बौधायनो
॥ पुनस्त्वादित्या इति ॥ एवं सिद्धेग्नौ सर्वौषधिहोमात्प्रागनुगते यानुषे ॥ अयाश्चाग्नेनोभि भस्तीश्च सत्यमित्वमया असि ॥ अयसा मनसा
धृतो यासन्हव्यमुहिषे या नो धेहि भेषजं ॥ ॐ स्वाहेति मंत्रांविति योन्नये दाश्वलायनो पि ॥ अर्द्धाधानिन औपासनस त्वान्स्वीयमेव प्राय
१२ श्चित्तं ॥ सर्वाधानपक्षेपि रजस्वलादीनीमित्तेन पूर्वप्रक्रांतप्रयोगस्त्यन्यकालांतरे पुनरारंभपक्षे पि स्वगृह्यस्वीयप्रायश्चित्तेनैवाग्निसि
द्धिः एवमात्यादिनापुनराधेपि बोध्यं ॥ ब्रह्मौदनाग्नेनार्थ स्थालीभेदे भग्नांतां आभिन्नो घर्मे इत्याभिमंत्र्य घर्मोदेवानित्यन्यां स्था
लीं निधाय भग्नाम स्तु प्रक्षिप्य ॥ ब्रह्मौदनाग्नौ सर्वप्रायश्चित्तं जुहुयात् ॥ ब्रह्मौदनार्थं वरोरुत्सेके वक्ष्यमाण दर्शपौर्णमासोक्तं
प्रायश्चित्तं ज्ञेयं ॥ प्रभूतान्नशेषनाशे अनभ्यक्ताः समिध आधेया इति रामांडारः ॥ विस्मृताश्चेत् ॥ अनाहिताग्नि स्तस्या
ग्निर्यः समिधो नाधायाग्निमाधत इति श्रुतेः पुनराधान प्रयोगः कर्तव्यः ॥ ब्रह्मौदनपाकादूर्ध्वां निरूपनात्प्रागग्न्यनुगमे पूर्व
वदग्निमुत्पाद्य ब्रह्मौदनांतं कुर्यात् ॥ मथनानंतरं तज्जातोग्निरुद्वातश्चेत् ॥ प्रक्रांतप्रयोगमुत्सृज्य कालांतर आदधीत ॥ केचि
त्तु मंथनेनजातस्याग्नेर्वरदानात्पूर्वमनुगमे पुनर्मंथनेव ॥ वरदानोत्तरं संभारेषु निधानात्प्रागनुगमे पि ॥ अनाज्ञातं उ
रुषसं० पत्याकत्वा । इति नैरु कं ॥ त्रयं जपित्वा पुनर्मंथनमेव कार्यं नारब्धप्रयोगत्यागः इत्याहुः विहृता अग्नयो माकब्व

नांतरेण संचारीति प्रोषितरं मध्ये संचारे वक्ष्यमाणव्यवायप्रायश्चित्तं कार्यं॥ गार्हपत्याधानात् पूर्वं तत्र पर्वदिये सति प्रक्रांतप्रयोगमुत्सृज्य कालां
र आदधीत॥ सर्वाधाने पूर्वं आहवनीयाधानेतं पुनरायतनेनिधाय सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा कालेप्रणाप्रणयेत्॥ गार्हपत्ये तनुहविषां पूर्वमनुगते दक्षिणाग्नौ
आहवनीये च पूर्णाहुतेः प्रागनुगते प्रयोगमुत्सृज्य कालांतर आदधीत॥ पूर्णाहुतेरूर्ध्वं तनुहविः समाप्तेः पूर्वं दक्षिणाग्न्याहवनीययोरनुगमे गार्हप
त्यात्तौ क्रमेण पूर्ववदाधानविधिनाधाय सर्वौषधिहोमादि विराज क्रमोपस्थानांतं कृत्वा तत्र संभारोत्पातिनः पूर्णाहुतिं कुर्यात्॥ उभयोरन्वा
धाने व्याहृतिभिरुपस्थाने च कृत्वा तनुहविषामुपक्रांतप्रयोगमेव शिष्टं समापयेत्॥ अग्निहोत्रोपक्रमात् प्राक् सर्वाग्निनाशे गार्हपत्यमा
त्रनाशे वा न्याधाने॥ पौर्णमास्योपक्रमात् प्रागपि सर्वाग्निनो गार्हपत्यस्य वा नाशे पुनराधानं कर्तव्यमिति त्र्यंबिकायां॥ पूर्णाहुतेः
पूर्वं कस्याप्यंगस्याकरणे पूर्णाहुत्यनंतरं त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने इत्याहवनीये स्रुवाहुतिं हुत्वा दक्षिणाग्नौ भुवः स्वाहेति यजुः स्रुवेणनि
मितां स्रुवाहुतिं जुहुयात्॥ समाप्तेः पुनोत्तरं प्राङ्नयनात् अरण्योरुपघातायहारनाशेषु प्रक्रांतप्रयोगमुत्सृज्य कालांतरे पुनरा आद
धीत॥ आहवनीयाधानवेलायां मेघादिना सूर्यानाविर्भवेत्॥ आधानपवमानेष्ट्योर्मध्ये रवेर्दर्शने सूर्याचंद्रमसोर्वा ग्रहणे वा सूर्या
चंद्रमसाविति षड्भिः स्रुवाहुतीर्जुहुयादिति केचित्॥ उदुत्यं चित्रं देवानामिति सूर्यग्रहे॥ नवो नवो यमादित्या इति चंद्रग्रह इत्यान्य
इति चंद्रिकायां॥ इत्याधानप्रायश्चित्तानि॥ एवं समाप्तौ प्यानधाप्रयोगोपैर्निमित्तैः पुनरावर्तते तान्यधुना भिधीयंते॥ विनाग्निभि

पंक्तायपत्नीनदीमंबुधिगामिनी॥ अतिक्रमेनदाग्निनांविनाशस्यादिति॥ इहैवबहिः सीमांतोवा हिरेवेत्यर्थः॥ रजोदोषेसमुत्पन्नेसूतकेमृतकेपिवा
प्रवसत्यग्निमान्विप्रपुनराधानमर्हति॥ प्रत्यक्षाग्निमान्समारूढाग्निमांश्चेत्यर्थः॥ ज्येष्ठान्वारंभपक्षेकनिष्ठपारजोदोषादावपिनदोषः॥
28 नदीसंतरणेग्नीमां सीमांतिक्रमणेतथ॥ सर्वत्राघेतसीमांतोवीस्वामिस्पृष्टस्परग्नयः॥ प्रत्यक्षमरणीद्वारेवान्यथाग्निविनाशने॥ नाशा
पहारावग्नीनायद्धारूढारणेयदा॥ कुर्यादेवपुनराधानमितिबोधायनोब्रवीत्॥ आरूढोपियथाशास्त्रमवरूढोनशास्त्रतः॥ ततोयेहोम
कालेयसंप्राप्तेपुनराहतिः॥ जातोपिचविनाभस्मस्पर्शंजातेजपंविना॥ प्रायश्चित्तेविनाकाष्ठंमंथनेदितेविना॥ लौकिकस्यादन्नौलुप्ता
दारभ्यावर्तयत्पुनः॥ यदिनवर्तनेनवह्नौनाद्यपघातः क्रियालोपउपेक्षाचप्रमादतः॥ चतुर्विधमिदंप्रोक्तंपुनराधानकारणंप्रसिद्धंकर
णांलोपउपघातोत्यजादिना॥ उपेक्षावेप्रवासादौप्रमादोग्नेरधारण॥ अग्नावनुगतेयस्यहोमकालद्वयेव्रजेत्॥ उभयोर्विप्रवा
सेवालौकिकोग्निर्विधीयते॥ अग्निहोत्रेणरहितः पंथानेरात्रयोजने॥ आहिताग्निःप्रयायाश्चेदग्निहोत्रंविनश्यति॥ विहाया
ग्नीसभार्यश्चसीमामुल्लंघ्यगच्छति॥ होमकालात्ययेतस्यपुनराधानमिष्यते॥ सीमान्तग्रामस्यवास्कनोवा॥ खरैऋ्द्रहपभेनारी
समारूह्याप्यवायुमान्॥ योजनेयोजनेकृच्छ्रमग्निश्चापिविनश्यति॥ सीमांतेतुयदापत्नीएकरात्रमवस्थिता॥ वीरहत्याभवेत्तत्र
पुनराधानमर्हति॥ अथाप्यायवादः॥ यत्पंतरथवपत्नीहुताशनसमीपगे॥ तथापलीयथाकाममतिक्रमेन्नदोमयि॥ आसमु

गामिनीमित्याहुः॥ एकाकिनी यदा पत्नी वह्निमादाय गच्छति॥ आग्निनाशं परे त्वाहुर्भयाधाने न दुष्यति॥ न ह्येवैकाकिनी पत्नी प्रयाया दाग्नि
भिः सह॥ एषु प्रश्नेष्वादि संप्राप्तवुदिते यानमी दृशां। न क्वाप्याचरणं केचिद्दृष्टो गार्ग्यादि निबंधनात्॥ उदक्या च भवेत्पत्नी प्रसूता प्रसवेत्यपि॥
अन्वारंभविकल्पत्वात्पुनराधिनेतन्मताः॥ ज्येष्ठान्वारभते पत्नीव हुभार्यस्य नेतरा॥ आयधाग्निषु दोषश्चेत्समासर्द्धे चेन्न हयते॥ स
र्वे होमानतिक्रांतान्यक्षांते पक्षहोमवत्॥ समस्य जुहुयात्पश्चादिष्टिः स्तंतुमती भवेत्॥ न तत्र पुनराधेयमिति कौषीतकिश्रुतिः॥ वत्सरेव
त्सरार्धं वा होपलोपे मतांतरे॥ आपत्कालेन नश्यति दीप्यंते चेद्धुताशनाः॥ एकस्यामप्यतिष्ठेत्यस्याग्निहोत्रसमीपतः। पत्नीस्त्रिष्ठति चेद
ग्निनाशो नेत्यपरे विदुरिति॥ इति पुनराधानप्रकरणं॥ जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिः ऋणवा जायते ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यो यज्ञेन देवे
भ्यः प्रजया पितृभ्य इति॥ प्रजातंतुं मा व्यवच्छेत्सीरित्यादिश्रुतिभ्यः प्रजोत्पत्त्यै कृतदारांतरपरिग्रहस्य सर्वाधानिन आहिताग्नेः
आग्निद्वयसंसर्गविधिरुच्यते॥ जायामवाप्य दर्शमेहन्येकादशे वा आहिताग्नीररण्योर्ग्नीत्समारोप्योदवसाय मथित्वाग्नीन्वि
हृत्याग्नेयमष्टाकपालं वैश्वानरं द्वादशकपालमिति द्विहविष्कामिष्टिं कृत्वा वितानाग्नौ औपासनाग्निं संसृजेत्॥ वितानाग्नौ
औपासनाग्निसंसर्गनिमित्तं वा अग्नीनाधास्यामीति संकल्प्य ज्येष्ठभार्ययान्वारब्धोरण्योर्वह्निं समारोप्य संभारसर्पादि सर्वौ
षधिहोमांतं कुर्यात्॥ कनिष्ठौपासनाग्नौ सर्वौषधिहोमः तत्र तस्मिन्नेवाग्नौ ब्रह्मौदनं श्रपयित्वा पत्नीद्वयेनान्वारब्धः॥

अधरोत्तराणीनिष्पन्ने कुर्यात्॥ ततः पवमानेष्ट्यन्तं कुर्यात्॥ एवमाविकृतमाधानप्रयोगं समाप्यान्ते सर्गान्कृत्वा एवं वक्ष्यत् सर्वं कार्यवत्त्वि
कौ तु मे तु नः आहिताग्निः प्रजाहीनं यो यायत्स मृतप्रजं॥ दशमे द्वादशे वर्षे चतुर्दशे संवत्सरे स्त्रियो॥ एकान्यामुद्वहेत्कन्यां स यत्नवप्रि
यावादिनो॥ आरोप्याग्निं मथारण्योः रुद्रवस्येत्सहाग्निभिः उद्वासनेष्टिं कृत्वाथ तमारोप्याहविर्भुजं॥ कृत्वा ब्रह्मौदनाग्निं वा तयो पा
मनयावके॥ ब्रह्मौदनादिकं सिद्धं कृत्वाग्न्याधिविधानतः॥ पवित्रेष्टिं तनुमतीं त्वै धातव्यां क्रमाद्यजेत्॥ रोद्राग्नेनैव यपशुना यष्ट्वं
केवले न वा॥ अथवा पुनराधानमेवात्रेष्टं न चेतरत्॥ धर्मप्रजासमृद्ध्युद्दारे मुयदिलोभतः॥ अन्यां तु समुद्वहेद्दारांस्तद्यद्वौदितं
विधिं॥ अनुद्धायमगारेष्वायजेते वात्मशुद्धये॥ नाद ध्यायानागारे ष्टिं एवं पत्न्या सहाचरेदिति॥ अत्राह भगवान्बोधायनः॥ यद्याहि
ताग्नेः प्रजा नोत्पद्येत कथं तत्र कुमारि ॰ सेस्कस्य द१ मेहन्येकादशा वारण्योरग्नीत्समारोप्योदवसाय मथित्वाग्नीन्विहृत्योद्वासने
ष्टे घृतहि निमे वारण्योरग्नीत्समारोप्यौयसने ब्रह्मौदनं ॰ अथयित्वोयसस्य प्रश्नति प्रसिद्धमग्न्याधेयं कुर्वन्ति॥ तस्मिंस्त्वांस्थितेयवि
त्रेष्ट्या यजेत तस्या ॰ से ॰ स्थितायां तनुमतीं निर्वपेत् सस्याः ॰ स ॰ स्थितायां त्रैधातवीयां निर्वपेदपि वैं द्राग्नेन पशुना यत्रेत पुनरा
धायं वा कुर्यादथ्यपधेको बहुर्जायाः प्रयुञ्जान एवमेवैतत्कुर्यात् तस्मादेको बहुर्जाया विन्दत इति ब्राह्मणमिति॥ इत्यग्निसेद्यसंसर्गविधिः॥
अथाहिताग्निव्रतानि॥ आधानाद्दशरात्रमाहिताग्निर्व्रतचारी स्यात् तदुक्तं॥ नानृतं वदेत् न मांसमश्नीयात् न स्त्रियमुपेयात् न

वासः प्रक्षालयेत् नमन्मयेन पिबेत्॥ नमस्त्रपोछिद्रं दघात्॥ नयादौ प्रक्षालयित्न लवणमश्नीयात् नकोशीधान्यमश्नीयात्॥
अन्यत्र निलेप्यः नासंध्यां शपीत कालयोर्भोजनं कुर्यात्॥ आज्यमेवं हविष्यमश्नीयात्॥ नान्यस्यादिन्नं कुर्यात्॥ नाजीतना
प्युंजीत न दंतधावनं कुर्यात् एतानि व्रतानि रात्रौ ये व्रातयः ते स्त्रिजनेग्नये व्रतये स्वाहेति पूर्णाहुतिं कुर्यात् इत्यनधिकारत्॥
अजातपुत्रस्य ऋतुभार्यागमनेन इत्याहिताग्निधर्माः॥ तदतिक्रमे प्रायश्चित्तान्यभिधीयंयाद प्रक्षालने दोषः॥ पर्णादिना दंत
धावने च॥ इत्याहिताग्निधर्माः॥ तदतिक्रमे प्रायश्चित्तान्यभिधीयंते॥ आहिताग्नेर्यथा तृणादिना दंतधावने च॥ इत्याहि
ताग्निधर्माः॥ तदतिक्रमे प्रायश्चित्तान्यभिधीयंते। आहिताग्निर्दोष्यात् प्राणादिभरादिभक्षणो लिखित आह। तृण्याहकदार
सेयावयहाप्रपशुकुली: आहिताग्निर्द्विजो भुक्त्वा प्राजापत्यं समाचरेदिति॥ अनाहिताग्नेः पुनार्दशी एकरात्रे सायं यथः यानंनाभे
रूर्ध्वं द्विरात्रं॥ वक्त्रे त्रिरात्रं॥ मस्तके च तूरात्रमित्यंगिराः॥ इदं च सम्यग्दृष्टविषये॥ ईषद्दृष्टे नाभेरधः आपोहिष्ठीयादिभिः
स्नाने प्राणायामत्रयं च॥ नाभेरूर्ध्वं द्विगुणं वक्त्रे त्रिगुणं मस्तके चतुर्गुणमिति स्मृत्यर्थसारोक्तेः॥ इदं च श्वशृगालपुंश्चलीवान
नारखरोष्ट्रनरवाराहमृगामध्यजाविनकुलमार्जारकुक्कुटकाकमूषकाद्युपलक्षणं॥ यत्तु पार्श्वे पैठीनसिः॥ गर्गो ष्ट्रवृषभं
नारीसमारूह्याथवाद्यमानः॥ योजने याजने कृच्छ्रमग्निश्चापि विनश्यतीति॥ अनग्न्यारोहणनिषेधो ब्राह्मणस्यैव॥ एतं

गन्नारोहणस्यस्मकस्युपुराणेषु दर्शनात॥ यस्यछत्रेहयश्चैव कुंजरारोहणमद्धिमत॥ ऐंद्रस्थानमुपासीततस्मात्तन्नविचारयेत॥ इतिमार्कं
३· ३० र्कंडेयपुराणाच्च॥ याज्ञवल्क्यः अग्निहीनस्य शूद्रस्यनान्नमद्यादनापदीति। एतदन्यतमान्यभोजनेप्रायश्चित्तमाहमनुः भुक्त्वा
तोन्यतमस्यान्नममत्याक्षपयेत्त्र्यहं। मत्याभुक्त्वाचरेत्कृच्छ्रमिति॥ आपदितुसकृद्भुक्त्वा एकोपवासरूपोब्रह्मकूर्चः अज्ञानाद
नादनायद्यपि स एव॥ ज्ञात्वानायद्यपिसकृद्भोजने प्राजापत्यः॥ प्रसन्नकूर्चस्यत्र्यहेणविकल्पः शक्ताशक्तविषयः अत्रभोजनं
नगलान्नसंयोगमात्रं किंत्वाघ्राणाद्यपीति पाराशरः घ्रात्वाचैवोष्मणाचैवसम्बुद्ध्याचप्रतिग्रहाच्च॥ प्रशस्तस्वास्तिचेत्स्यात्क्व
भोक्तैवतुनसंशय इति॥ स एव॥ अनुग्रहेण्वस्वामिमनुनाचोदितंपुरा॥ आमंवायदिवापक्वंशूद्रान्नमुपसाधयेत॥ किंच
वा भोजनोभोक्तायश्चाविप्रः पुरोहितः गुर्वर्थमतिथीनां चभृत्यानां चविशेषतः॥ प्रतिग्रहस्प्रहातव्यं नतु तृप्येत्स्वयंततः
शूद्रान्नरसपुष्टस्य आधीयानस्यनित्यशः॥ जपतोजुह्वतोवापि गतिरूर्ध्वं नविद्यते॥ षण्मासमयियोभुंक्ते शूद्रान्नंचनिरंतरं॥
जीवन्नेवभवेच्छूद्रोमृतश्वाचापिजायते॥ अक्षत्वैवंनिहन्तिंयः शूद्रान्नाज्जायतेद्विजः॥ आहिताग्नि विशेषेण
सशूद्रगतिभाग्भवेत इतिव्यासः॥ शूद्रान्नरसपुष्टस्य दिव्योरपि चनित्यशः॥ जपतोजुह्वतोवापि गतिरूर्ध्वं नविद्यते॥
मृतसूतकपुष्टांगोद्विजः शूद्रान्नभोजनः॥ अहमेवनजानामिकांकांयोनिंसगच्छति॥ गृध्रोद्वादशजन्मानिसूकरः श्वा

चैवसमनन्नमनित्येवं मनुरब्रवीत् ॥ शूद्रान्नोनोदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः स भवेत्सूकरो ग्राम्यस्तस्य वा जायते कुले इ

ति ॥ ग्रायस्तेवः यस्तु भुंजति शूद्रान्नं मासमेकं निरंतरं ॥ इह जन्मनि शूद्रत्वं मृतश्चाचाभिजायते ॥ शूद्रान्नं शूद्रसंस्पर्शः

शूद्रेण च सहासनं ॥ शूद्राज्ज्ञानागमश्चैव ज्वलंतमपि पातयेत् ॥ आहिताग्निस्तथा विप्रः शूद्रान्ने च प्रवर्तते ॥ पंचास्य च प्रणश्यं

ति आत्मा ब्रह्म त्रयोग्नयः इति ॥ स्मृतं तु राजान्नं तेज आदत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसं ॥ आयुः सुवर्णकारान्नं यशश्चर्मावकर्त

नः ॥ कारुकान्नं प्रजां हंति बलं निर्णेजकस्य च ॥ गणान्नं गणिकान्नं च लोकेभ्यः परिकृंतति ॥ स्मृ पांचिकित्सकस्यान्नं पुंश्चल्यास्त्वन्न

मिंद्रियं ॥ गणान्नं गणिकान्नं च लोकेभ्यः परिकृंतति ॥ स्मृ पंचिकित्सकस्यान्नं पुंश्चल्यास्त्वन्नमिंद्रियं ॥ विष्ठा वार्धुषिकस्या

न्नं शस्त्रविक्रयिणो मलं ॥ एते भ्योन्ये त्वभोज्यान्नाः क्रमशः परिकीर्तिताः ॥ तेषां त्वगस्थिरोमाणि वदंत्यन्नं मनीषिणः इति ॥ तथा

योगहित्वा विवाहाग्निं गृहस्थ इति मन्यते ॥ अन्नं तस्य न भोक्तव्यं वृथापाकः स उच्यते ॥ वृथापाकस्य भुंजानो प्रायश्चित्तं चरेद्द्विजः ॥

प्राणायामं त्रिरभ्यस्य घृतं प्राश्य विशुध्यतीति ॥ आपदि शूद्रात्सकृदन्नप्रतिग्रहे दिनांतरभोजने न दोषः ॥ अनापदि त्वामप्रतिग्र

हे पि सकृत्त्रिनक्तं ॥ अभ्यासे तु मासं कृच्छ्रं त्रिरात्रं ॥ अत ऊर्ध्वमाहतिः श्रोत्रियागारैः शूद्रादिभिः स्वद्रव्ये दत्वा त्रिरग्नहेपि सकृत्त्रि

रात्रं ॥ अभ्यासे तु मासं कृच्छ्रं त्रिरात्रं ॥ अत ऊर्ध्वमाहतिः श्रोत्रियागारैः शूद्रादिभिः स्वद्रव्ये दत्वा कगीरस्वपर्याप्यान्नं तत्र द्विजन्ने चा

ब्राह्मणमिति माधवः ॥ स्मृतिचंद्रिकायां मनुः ॥ येभ्यः शूद्रादधिगम्यार्थमग्निहोत्रमुपासते ॥ ऋत्विजस्ते हि शूद्राणां ब्रह्मवादिषु गर्हिता इति ॥
यमः ॥ उपादाय धनं शूद्रात्तु विप्रोऽभिक्षेत धर्मवित् ॥ यजमानस्तु भिक्षित्वा चांडालः प्रेत्य जायत इति ॥ यत्रैव श्लोकः ॥ चांडालो जायते य
ज्ञे करणाच्छूद्रभिक्षितादिति ॥ मनुः यज्ञार्थमर्थं भिक्षित्वा यो न सर्वं प्रयच्छति ॥ स याति भासतां विप्रः काकतां वा शतं समाः ॥ यमः
यः क्रत्वर्थं भिक्षितं द्रव्यमन्यत्रापि वियोजयेत् ॥ श्राद्धादौ स्यां दयात्ते यो भासयोनिं च गच्छतीति ॥ यानि तु त्रिकांडमंडने वचनानि ॥
निर्धनो धनसाध्येषु नित्येष्वधिकृतो यदि ॥ चौर्यादन्यैः कुमार्गैरपि स्वार्थं धनमार्जयेत् ॥ स्वर्यंत्रगेहे कुरुक्षेत्रे मेषीक्रयधरजिनादिकं ॥ चांडाला
त्प्रतिग्रहापि यज्ञे दावश्येकैर्मखैरिति ॥ तानि दृष्टप्रतिग्रहानुग्राहकाणि किंतु नित्यकर्मणामावश्यकद्योतकानि यदा यज्ञांगो
पयोगमध्ये कथंचित्प्रतिबद्धस्तदानुष्ठप्रदेस्तदहत्यारब्धं कर्म समापनीयमेवेत्याह मनुः यज्ञश्चेत्प्रतिबद्धः स्यादेकेनांगेन यज्वनः ब्रा
ह्मणस्य विशेषेण धार्मिके सति राजनि ॥ यो वैश्यः स्याद्बहुपशुर्हीनक्रतुरसोमपः ॥ कुटुंबात्तस्य तद्द्रव्यमाहरेद्यज्ञसिद्धये ॥ आहरे
त्त्रीणि वा द्वे वा कामं शूद्रस्य वेश्मनः ॥ यो नाहिताग्निः शतगुरयज्वा च सहस्रगुः ॥ तयोरपि कुटुंबाभ्यामाहरेदविचारयन्निति ॥ विशे
षेति क्षत्रियादेरपि प्रत्यक्षे प्रतिबंधे कथंचिदपि समापनं विधीयते ॥ एवमपि द्रव्यलाभे त्रिकांडमंडनस्थवचसोऽप्रवृत्तिः ॥ परं तु
तदुष्टप्रतिग्रहेण यज्ञादिकारणे न तस्य प्रायश्चित्तं भवत्येव ॥ तदाह मनुः ॥ जपित्वा त्रीणि सावित्र्याः सहस्राणि समाहितः मासं गो

ष्ट पयः पीत्वा मुच्यते सत्प्रतिग्रहादिति ॥ समाहितः ब्रह्मचारी ॥ मासं गोष्ठे वसन् अन्वहं त्रिसहस्रं जपेत्पयश्च पिबेदित्यर्थः अभ्यासेन तु हरिः ॥
पवित्रेष्ट्या विमुच्यते सर्वैर्घोरैः प्रतिग्रहैः ऐन्द्रेण मृगारेष्ट्या केचिच्च मित्रविन्दया ॥ षष्ठेकाले पयोभक्षः पूर्णे मासे प्रमुच्यते तर्पयित्वा द्विजा
न्कामैः सततं नियतव्रत इति ॥ प्रतिग्रहे सत्त्वं देशतः ज्ञातितः स्वरूपतश्चेति ॥ अन्यतरसत्वे पूर्वत्रिशन्मते पानित्रेष्ट्या मृगारेष्ट्या मित्रविं
दया च विकल्पो न विधानात् ॥ पवित्रेष्ट्यादयो वक्ष्यन्ते ॥ यत्तु पाराशर्ये ॥ राजप्रतिग्रहो घोरो मध्वास्वादो विषोपमः पुत्रमांसं वरं भोक्तुं न तु रा
ज्ञः प्रतिग्रह इति ॥ तथा न कुर्यात्कौषिवाणिज्यं सेवावृत्तिं तथैव च ॥ ब्राह्मणः पाठीयत्नेन नतस्नातं च विवर्जयेत् ॥ ग्राममध्ये स्थितो या
वच्छवास्ति धतिकस्य चितः ॥ ग्रामस्यनस्य चाशौचं निर्गते शुचितामियात् इति मनुविहितस्याशौचस्यापवादमाह ॥ पाराशरः ॥ ब्रह्म
चारी गृहे येषां हूयते च हुताशनः ॥ संपर्कं न च कुर्वीति न तेषां सूतकं भवेत् इति ॥ तथा ॥ राजान्नदानायितरावाचार्त्विक्पुरोहिताः ॥ ए
ते यो याचेत कृत्स्नेऽपि तु प्रसाद्यैव विमुच्यते इति ॥ तथा ॥ अन्नदो भयतश्चैव तथा ऋत्विक्पुरोहिताः ॥ एते गुरुसमा ज्ञेया नैषु प्रति मुख
वत् ॥ तथा यावद्गुरुर्ब्रूयात्तत्कार्यमविशंकया ॥ निग्रहेनुग्रहे वापि गुरुः सर्वत्र कारणमिति ॥ अथ नैभवतियः पापयक्ष्मा ग
हीतः स्याघ्नो वापरध्येत ॥ देवेभ्यः ऋषिभ्यः पितृभ्यो यो ब्राह्मणेभ्यः स्तेयेनाभिशस्तोऽभिशस्यमानो वा रहस्येष्ट्या यजेतेति बोधा
यनः ॥ तथा ॥ उपास्य पश्चिमां संध्यां हुत्वाग्निं समुपास्य च ॥ भृत्यैः परिवृतो भुक्त्वा नातितृप्तोऽथ संविशेदिति द्वितीयभोजनस्याव

ष्पकत्वं ॥ तत्रैौ भार्यामुपेयादित्यत्र नियमविधिं साधयता मितामिताक्षराकारेण सायंप्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिचोदितं ॥ नांतरा भोजनं कुर्या
३३ द् अग्निहोत्रसमो विधिरित्यत्र नियमार्थत्वेन साधितं ॥ तेन द्वितीयभोजने समर्थेन तदकुर्ता प्राणायामशतं कुर्यात्सर्वपापापनुत्तये ॥ उपपात
३२ कजातानामनादिष्टेषु चैव हि तिप्रायश्चित्तमाचरणीयं ॥ इदमेव सर्वत्रस्मत्युक्ते नादिष्टप्रायश्चित्तं तथा मनुः ॥ वेदोदितानां नित्यानां कर्म
णां समतिक्रमे ॥ स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनमिति ॥ एतद्दयनादमाह माधवीये शैवागमः ॥ अत्यंतरोगयुक्ते गेहे जन्मोरभ
यादिषु । गुर्वग्निदेवकार्येषु नित्याहारी न पापभागिति ॥ पर्वणि स्त्रीगमने भोजनमेवेति भूलपाणिः ॥ यदा कदाचा दिवा मैथुने भो
याने वा तदभ्यासे स्नात्वा प्राणायामेन शुद्धिः ॥ अभ्यासे तु शतं प्राणायाम इति मनुः ॥ नयं परस्त्रीद्दष्टा दिनमेकमभोजनमिति भूल
पाणिः ॥ एतस्य च प्रतिपदोक्तप्रायश्चित्तैः समुच्चयः ॥ यथाहिताग्निदुः स्वप्ननिमित्तं अद्भुतादिदर्शननिमित्तं भयं च भ्येत द्वायत
इंद्रस्य भयामहे ॥ स्वस्तिदा विश० ॥ इंद्रो देवता ॥ इदं स्कवाहुतिद्वयं सर्वाधानिनां लौकिकाग्नौ अर्धाधानिनस्मार्ताग्निमत्त्वो पा
सने होतव्यं ॥ अंचो जीय इति शांतद्वयी भार्यो बहुभार्यस्याग्निहोत्रादिशुश्रूषयोर्विशेषमाह माधवीये कात्यायनः ॥ अग्निहोत्रादि शुश्रू
षां बहुभार्यः सवर्णया कारयेत्तद्बहुत्वे च ज्येष्ठया गर्हितानचेत् ॥ तथा च वीरसरसां आज्ञासंपादिनी च या ॥ दक्षा प्रियंवदा शुद्धा ता
मत्र विनियोजयेत् ॥ निरक्रमेण वाक्यं यथा ज्येष्ठमशक्तितः ॥ विभज्य सह वा कुर्युर्यथा ज्ञानमशक्तितः इति प्रजापतिः ॥ दर्शं च

पौष्ठे ऽथ मासे चन्द्रक्षयमेव वा॥ एकस्मिन्कृच्छ्रपादेन प्रायो द्वे नशौचने॥ हविर्यज्ञे यज्ञ सत्यलुप्तमध्ये कमादितः॥ आज्ञायत्वेन प्रयुध्येति
पाकसंस्थासु चैव हि॥ संध्योपासनहानौ तु नित्यस्नाने विलुप्य च॥ होमे नौमित्तिके भ्रष्टे याम्याप्रायसहस्रकृत॥ समाप्ते सोमयज्ञानो हानौ
चान्द्रायणं चरेत॥ अकृत्वा न्यतमं यज्ञं यज्ञानामधिकारतः॥ उपवासेन प्रयुध्येत पाकसंस्थासु चैव हि॥ कात्यायनः॥ पितृयज्ञात्यये चै
व वैश्वदेवात्यये पि च॥ अनिष्ट्वा नवयज्ञेन नवान्नप्राशने तथा॥ भोजने पतितान्नस्य चरुर्वैश्वानरो भवेत् इति तु स्मार्तविषयं॥
आहिताग्नेरिष्टिविधानात्॥ तथा॥ विकच्छोनुत्तरीयश्च नग्नश्चावस्त्र एव च। श्रौते स्मार्ते तथा कर्मन् नग्नाश्चितये दपि॥ नग्नो मलिव
न वस्त्रः स्यान्नग्नश्चार्द्रपटः स्मृतः॥ नग्नस्तु दग्धवस्त्रः स्यान्नग्नश्छिन्नपटस्तथेति॥ धौतवस्त्राभावे पात्रं वल्कलं॥ आलाभे धौतव
स्त्रस्य शाणक्षौमाविकानि च॥ कुतपे योगपट्टे च द्विवासा स्कन्द वै भवेदिति॥ कुशधारणमाह॥ शातातपः जपे होमे च दाने च स्वाध्या
ये पितृतर्पणे॥ अशून्यं तु करं कुर्यात्सुवर्णरजतैः कुशैरिति॥ अस्नातस्य होमनिषेधमाह॥ दक्षः अस्नात्वा नाचरेत्कर्म जप्यहोमा
दिकं न चेति॥ प्रातःस्नानसंक्षेपमाह व॥ अत्यन्त्वा होमकालस्य न हरत्वात्स्नानकर्मणः॥ प्रातः संक्षेपतो स्नानं होमलोपो विगर्हितं इति
उर्ध्वपुण्ड्रस्यावश्यकतोक्ता ब्रह्मांडपुराणे॥ यज्ञकाले च होमे च सायं प्रातः समाहितः॥ नामान्युच्चार्य विधिना धारयेदूर्ध्वपुण्ड्रकमिति॥
होमकाले अथ रोगस्पर्शनिषेधं बाह्लिःपमं चाह बौधायनः॥ नाभेरधस्पर्शं कर्मसंयुक्तो वुर्जयेदिति॥ जपकाले न भाष्येत व्रतहोमा

…कं वुचेति ॥ लोयेयाज्ञवल्क्यः ॥ यदिवाग्यमलोपः स्याज्जायादिपुकदाचन ॥ व्याहरेद्वैष्णवं मंत्रं जपेद्वापि यजुरव्ययमिति ॥ दक्षः ॥ संध्याकर्मावसा
नेन्द्रस्वयंहोमोविधीयते ॥ स्वयंहोमफलंयत्स्यात्तदन्येननलभ्यते ॥ होमेयत्फलमुद्दिष्टं जुहतः स्वयमेवतु ॥ हूयमानेतदन्येनफलमर्द्धंप्रपद्यते ॥
कक्रविकपुत्रोगुरुर्भ्राताभागिनेयोथविट्पतिः ॥ एतैरपिहुतंयस्मात्तद्धुतंस्वयमेवतु ॥ हेतनारतस्यमाहात्रिः ॥ अन्यैः शान्तहुताद्धोमादेकः शिष्य
33 हुतोवरं ॥ शिष्यैः शान्तहुताद्धोमादेकः पुत्रहुतोवरं ॥ पुत्रैः शान्तहुताद्धोमादेकआत्महुतोवरमिति ॥ यजमानयोरसान्निध्येहोमस्यनैष्फल्यमाहगो
पालः ॥ असमक्षंतुदंपत्योर्होतव्यंनर्त्विकादिना ॥ द्वयोरप्यसमक्षंतुभवेद्धुतमनर्थकमिति ॥ कात्यायनः इतिकात्यायनः ॥ आह नाल्पविद्यो
नबालिशः ॥ होतास्यादग्निहोत्रस्य नार्तोनासंस्कृतस्तथा ॥ नरकंहिपतत्येतेनजुहतः सचयस्यतत् ॥ तस्माद्वेतानकुशलोहोतास्याद्वेद
पारगइति ॥ संध्यानुष्ठानस्यबहिर्देशप्राशस्त्येपि ॥ उभेसंध्येतुकर्तव्येब्राह्मणेनगृहेष्वपीतिविधानमाहिताग्निपरं ॥ तस्यापिउद्धरणा
न्तरं आहोमसमाप्तेर्बहिर्गमननिषेधात् ॥ अतएवकेशवोध्वर्युरपिविरणान्तरं विहारमेध्यएवसंध्यानुष्ठानमाह ॥ नचसंध्याहोमयोः स
मानकालतायांप्रारब्धंतंत्र्यात्वाद्धोमस्यप्राधान्येनसंध्योत्कर्षशंकाः ॥ संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ॥ यदन्यात्कुरुते
कर्मनतस्यफलभाग्भवेदिति ॥ दक्षवचसामुत्कर्षविधानात् ॥ त्रिधाविभक्तस्याह्नोद्वितीयभागः समित्कुशाद्याहरणकालः ॥ समि
त्कुशाद्याकुशादीनांसकलः समुदाहृतइतिदक्षोक्तेः ॥ आहिताग्नेर्वृथाप्रवासनिषेधोमार्कंडेयपुराणे ॥ प्रशस्तेनमप्रवासोब्राह्मणा

नो कथंचन॥ सतोऽग्रे हि द्विजाग्न्यस्यानिष्पत्तिः सर्वकर्मणां॥ नित्यनैमित्तिकानां तु हानिरेव प्रवासिनां॥ नित्यनैमित्तिकानां हि हान्या
हानिर्द्विजन्मनां॥ सायं प्रातर्हुतं हव्यं लोकान्यच्छति शाश्वतान्॥ त्रैलोक्यमेतु दाखिलं हव्य एव प्रतिष्ठितं॥ अभीक्ष्णं बहिषः शय्या
सततं च त्रयोऽग्नयः॥ रक्ष्यं चैवाग्निशरणं वेदिर्विशारणी तथा॥ नाशो गार्ह्यापविप्राणां शय्यते हि वरूथिनी॥ इह कूशा थ वि
प्राणो वेश्या चेत्फलं लायच॥ यज्ञेण कर्महान्याच प्रयात्स स्यप्यतो नरः॥ त्रियेकडंकरीयेवारामन्नच्छन्यावर्तिनो॥ यावत्कृत्स्नं च विप्रे
षु नियतो नेतुरत्नकरति॥ नित्यकर्मपर्याप्तद्रव्यस्य प्रवासे विनालाभे तु द्रव्यार्जनार्थं प्रवसेन्न तु तीर्थाद्यर्थे न तु व्रजेदिति॥ तत्काम्य
तदाह त्रिकांडमंडनः॥ धनान्यर्जयितुं युक्तः प्रवासो ह्यग्निहोत्रिणः॥ धनैर्हि श्रंशवे दिग्न्यातीर्थाद्यर्थे न तु व्रजेदिति॥ तत्रा
प्यवधिमाह देशान्तः कालतश्च स एव॥ अग्निहोत्रेण रहितः पंचाशद्योजनं नं॥ आहिताग्निः प्रयायाच्चेदाग्निहोत्रं विनश्य
ति॥ अशंस्वयमनुक्तो नोहावयेद्दत्विगादिषा॥ न स्यात्सु नराधानं पवित्रे स्थिरधायिवेति॥ बोधायनः॥ यथो एवत्सो परिमितं प्र
वसति न संवत्सरमति प्रवसति इत्यविशेषा॥ जायापत्योरहिताग्न्योर्विज्ञापनेऽर्द्धं ह वा एष आत्मनो यत्पत्नीति॥ तेन प
त्नी प्रवासे वसति रत्नविज्ञे स्थिरधायिवेति॥ बोधायनः॥ यथो एवत्सो परिमितं प्रवसति न संवत्सरमति प्रवसति इत्यविशे
षा॥ जायापत्योराहिताग्न्योर्विज्ञापनेऽर्द्धं ह वा एष आत्मनो यत्पत्नीति। तेन पत्नीप्रवासेऽपि तत्रायश्चितं॥ स्मार्ताग्नि

नश्चंद्रिकायां पैठीनसिः प्रसवलीकृतधर्मस्यपीड्यमानस्य शक्तिभिः॥ मासद्वयं प्रवासोऽस्ति परतो नाहिताग्निवदिति॥ आहिताग्नि
स्तु योऽलोभात्प्रवासं पर्वसंधिषु॥ करोति पुनराधानं प्रायश्चित्तमनाहतौ॥ यज्ञपार्श्वे॥ नाग्निकार्यस्य वेलायां प्रवसेन्न च पर्वणि॥
न विना च निमित्तेन क्रीडार्थं च न तु व्रजेदिति॥ अपरिमितं प्रोष्य तु उपवसथसमीये त्रयोदश्यां वा चतुर्दश्यां वा नागच्छेत्॥ सोऽधः
शायी न प्रवसेत्॥ आमिषवर्जं भुंजीत॥ बुहृपलौकएकपासहे छेत्रे नैमुथुनं न कुर्यादिति केशवः॥ एकपासहगमननिषेधः
क्रमो ऽनाभ्युदयविषय इति चंद्रिकायां॥ ब्रह्माण्डपुराणे॥ अनापद्यपि धर्मेण यान्यतः शिष्यतस्तथा॥ गृह्णन् प्रतिगृह्णन् वि
प्रो न धर्मैः परिहीयत इति॥ तथा॥ आहिताग्निरनड्वांश्च ब्रह्म ब्राह्मचारी तथैव च॥ अश्नंत एव सिध्यंति नैषां सिद्धिरनश्नता
मिति॥ यज्ञपार्श्वे॥ पराग्निपक्वं नाश्नीयं प्रवासेनाग्निहोत्रिणा॥ इक्षुक्षीरविकाराश्च भक्ष्य भृ पृथवा अपि॥ यदन्नं वारिहीनं च
पक्वं केवलपावके तदन्नं पल्लवद्ग्राह्यं भ्रष्टाद्यपि न दुष्यति॥ स्वर्णं तु विधानान्यपाचितं जातवेदसि॥ तदन्नं फलवद्ग्राह्यं भ्रष्ट
द्यपि न दुष्यति॥ तंडुलो ऽम्बुसंयोगात्सिद्धः कृवणयोगतः॥ पानीयमन्नसंयोगात्फलं त्रितयमोगतः॥ पराग्निपक्वं नाश्नीया
तु द्रोगोरसमंतरा॥ अ आहिताग्नेरयं धर्मो याज्ञिकानानुसंमत इति॥ बृहस्पतिः सर्वाधान्यथवा चार्धाधानी वा प्यावसथ्यकं
परस्य रंतुभुंजीयुरविरूढं स्वपोमनाऽइति॥ वृद्धशौनकः॥ सर्वाधानिदक्षिणाग्नौ स्मार्तयाकादिकं चरेत्॥ तदर्थमेसरो

यो न्वते कर्मणि लौकिकः॥ प्रचेताः॥ कृते होमे तु नचस्मात्कदाचिद्दक्षिणाग्निकः॥ सायंहुत्वा॥ थकर्तव्यं भोजनं विधिपूर्वकं॥ पच
नाग्नौपचेदन्नं नपचेल्लौकिकाग्निके॥ यदि स्यांत्यायचेदन्नं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेदिति॥ याज्ञवल्क्यः॥ गृहोत्याग्निं समारोप्य
पयुरान्नं निये वते॥ अभोज्यान्नो गृहस्थो सौवेदवादिपुरोहितः॥ मार्गेन्ने नोदरछेन स्यार्पीसमधिगच्छति॥ यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अ
न्नाद्रेतः प्रवर्तते॥ वरं कंदफलाहारो वरं वायोश्च भक्षणं॥ पुत्रमांसवरं तात न नाग्निगृहभोजनमिति॥ आहिताग्नेः पत्नीसहित
स्याग्नौ चिहायनप्रवास इति पूर्वमेवोक्तं॥ यत्तु विराटपर्वणि नष्टचर्यार्थं भैधौम्येन पुरोहितेन स्वाश्रमं प्रतिनयनेश्रूयते युधिष्ठिरा
णीनां न तदन्येषां ब्राह्मणानां प्रयोजकं॥ तथात्वेषां चालिंगनसर्वधर्माणामन्यत्रायते॥ किंच क्षत्रियकृतन एष वर्याविधोविहि
तस्य पुरोहितकर्तृकाग्निनयनस्य नाहत्वे धानं तान्यत्वे व प्रदर्शते नान्यत्र प्रसिद्धिः॥ भिन्ना एवाहिताग्नेः क्षत्रियधर्माः भिन्ना
श्च ब्राह्मणानां यथाश्वलायनः॥ राजन्यस्याग्निहोत्रं जुहुयात्तत्पात्विने ब्राह्मणाये तरंकालं भक्तमुपहरेद्यत्स त्यशीलः
सोमत्सरदानुहयादिति॥ चशब्दो वैश्योपलक्षणार्थ इति त्रिविक्रमः॥ तथा सोमयागे। क्षत्रियस्य यजमानस्य सोमया ना
भावः श्रूयते न ब्राह्मणस्य॥ तथा राजकार्येषु पुरोहित इति वचने न क्षत्रियकर्मणां पुरोहितकर्तृताया एवाम्नातं तंत्रद्रोत्रता
ते॥ एतेन बलरामतीर्थयात्रायां पत्नीपुरोहिताभ्यामाहरणमग्नीनां च व्याख्यातं॥ इत्याहिताग्निधर्माः॥ अवादे

स्यमनंतेन गुरुणा करुणा ।। धिया धिना ।। आधानगोचरे प्रायश्चित्तं तत्र निरूपितं ।। इत्यनंतदेवीरचिते प्रायश्चित्तकुतूहले आधानप्र
35 करणं ।। ८ ।। ॐ नमो वितंउतुंडाय शशिखंडांक धारिणे ।। हारिणे सर्वविघ्नानां पार्वतीप्रियसूनवे ।। १ ।। अथाग्निहोत्रहोमप्रायश्चि
त्तान्युच्यंते ।। तस्यानिहण कालः पूर्वेद्युरुक्तकालोऽभिधीयते ।। तत्र कात्यायनः ।। सूर्येऽनुशैलमप्राप्ते षट्त्रिंशाद्भिरिहांगुलैः ।। प्रादुष्करणमग्नी
नां प्रातर्भासां च दर्शनं इति ।। प्रयोगपारिजाते परिशिष्टे ।। अस्तमिते आदित्ये सायमग्नेः प्रादुष्करणं उदिते प्रातरिति ।। अस्तमिते अस्तंग
तीति ।। उदिते उदयं गच्छतीति ।। व्याख्याभिधानात् ।। अपराह्णे हूयस्व नु र्थभाग इति त्रिवृद्धिवरणाच्चेति वाच्यं ।। स्मार्ते पितृस्याग्नि
होत्रेण प्रादुष्करणहोमकालो व्याख्यातावित्यतिदेशस्मरणात् ।। विरोधापत्तेः ।। किं च अमावास्यायामपराह्णे पिंडपितृयज्ञ इति
सूत्रात् प्रादुष्करणपितृयज्ञयोरेककालप्राप्तौ होमार्थमाहोमार्थं विहृताग्नित्वेऽपि उ पितृयज्ञानुष्ठानापत्तिः ।। न च तद
हरत्कर्षविधाने ।। वचनाभावात् ।। अतः कात्यायनवचने परिशिष्टं च श्रौत तस्मात् साधारण्येनैव प्राप्तमिति ।। अपराह्णवचनं च
प्रज्वाल्यमात्रविधायकं न तु विहरणस्य ।। प्रज्वाल्यः तेन तस्य वानुगतिश्रमनिरासः प्रयोजकमिति न कश्चिद्विरोधात् ।। अपराह्णे गा
गार्हपत्यं प्रज्वल्य दक्षिणाग्निमानीय विहृतकुण्डाद्दित्ववतो वैकयोनयः इत्येके घ्रियमाणे वा प्रज्वल्याऽरणीसंतते वा मथित्वा गार्हप
त्याद्दाहवनीयाज्वलनं तमुद्धरेदित्संगकलापः माऊ लौकिक्या वापराह्णे अतिप्रयोजिका ।। अत एव प्रायश्चित्तविधौ उदयास्तम

यातिक्रमकीर्तनमेव कृतं नत्वपराण्हस्य॥ यद्यपराण्ह एव विहरणकालः सूत्रकृता विहितः स्यात् इति क्रमे प्रायश्चित्तमभिहितं स्यात्॥
न त्वेतद्गौणकालेप्यनापादि प्रायश्चित्ताभिधानात्॥ अत एवाह बौधायनः॥ पुरादित्यास्तमयात् गार्हपत्यमुपसमाधायान्वाहार्यप
चनमानीय ज्वलेतमाहवनीयमुद्धरेदिति॥ प्रायश्चित्तप्रदीपे तु॥ अग्निनामुद्धरणकालः पुरादित्यस्योदयात् अस्तादित्याचार्येणोक्तत्वा
त् विहरणानंतरमस्तोदयौ यथा भवतः स्यात्तथा विहरेदिति आपस्तंबोपि॥ अधिवृक्षसूर्ये आविः सूर्ये वेति॥ आश्वलायनोपि च॥ उत्सर्गे
पराण्हे इति सूत्रं व्याख्यातं॥ अत्रोत्सर्गो कृते सति अपराण्हे प्रणापनकालेस्तमयात्पूर्वं यजमानः संप्रेष्यति उद्धराहवनीयमिति
ज्वलेपेदपराण्हेग्निमस्तं याते दिवाकरे इति कारिकाव्याख्यायामपि॥ अत्रापराण्हशब्दोस्तमनात्पूर्वकालिनादिनशेषवाचक
इति स्पष्टमेवोक्तमिति न कोपि विरोधः॥ तस्मादपराण्हे सौकार्यार्थं प्रत्वाल्पास्तमयसन्निहितकाल एवोद्धरणं कार्यमिति सिद्धे
अस्य चोद्धरणस्य यः कर्ता स एव होमस्यान्यत्र यजमानात्। होमसंकल्पश्चोद्धरणात्पूर्वमेव कार्यः अथानुद्धरणप्रायश्चित्तं। तत्र
सायं यथा भगवानाश्वलायनः अथाहवनीयमप्रणीतमभ्यस्तमियादुहु विब्राह्मणोग्निं प्रणयेद्भैं हिण्ये उद्ध्रियमाणे इ
ति कालात्ययेन शेष इति च ब्राह्मणग्रहणं बाहुविधत्वेपि ज्ञात्वंतरनिवृत्यर्थमिति। वृत्तिकृत्। कालात्ययेन शेष इति। अग्नि
होत्रमुपसाधभूर्भुवः स्वरिति जपित्वा वरं दत्वा जुहुयादिति श्रुवारूणीति सूत्रशेषः स्यात्प्रायणार्थं। तदित्थं प्रयोगः यजमानः

त्व्यासहतीर्थेन प्रविश्य होमसंकृत्वानुरूपप्रायश्चित्तसंकल्पं कुर्यात्. ततो होतकर्तारं प्रणयनार्थं बहुविदं ब्राह्मणं च हस्ताभ्रासन उप
36 पविशेत्. ततो होमकर्ता दक्षिणाग्निं प्रणयेत्. ततो यजमानेन उद्धृणाहवनीयमिति प्रेषितो बहुवित् परिकर्मिणा हिरण्यं दर्भे रज्जतो ह्रि
यमाणो उद्ध्रियमाणउद्धरथा भन इत्यादिनित्यविधिनोद्धृत्य हिरण्यमन्तर्धाय तत्याद्रिख्रेनपरिकल्थाम ता सुर्तीरित्यादिना निधानं तेकुर्यात्.
अथाध्वर्युः परिसमूहनादि हविरासादनान्तं कुर्यात्. ततो भूर्भुवः स्वरिति जपेत्. ततो यजमानोऽस्मै वरं ददाति. बहुविद इति केचित्.
ततः कर्ता समिदाधानादिहोमशेषं समापयेत्. ततस्तेष्वग्निषु वारुणीष्टिं कुर्यात्. परे त्वेवं निहोत्रालोके. तेष्वेवाग्निषु विहृत्य वेति
प्रायश्चित्तप्रदीपे. परेद्युः पक्षे विहरणं. तदानीमेवेति पक्षे येव. हन्त्रिकृदभिमतमेतत्. अग्निहोत्रमुपसाद्य भूर्भुवः स्वरिति जपित्वाव
रं दत्वा जुहुयादिस्तेत्रिकृयोपसर्जनं क्रियान्तरं विधीयत इति पदार्थस्यैककर्तृकत्वे इति केचित्. वरं दत्वा जुहुयादिति पूर्वकालतामात्रं वि
वक्षितं नाव्यवधानं कर्तृकं त्वेति हन्त्रिकृत्. आहुतिं वा जुहुयादिति ब्राह्मणं तथा इष्टिपूर्णाहुत्यो र्विकल्पः. अपि वा प्रायश्चित्तेष्टौ नास्थाने
तस्यै देवतायै पूर्णाहुतिं जुहुयात्. इति विज्ञायत इति ब्राह्मणानुवादकसूत्रार्थकृता वृत्तिकारेण पञ्चविकल्पो नुपक्रान्तः. दर्शपूर्णमास
स्य भवति दर्विहोमम ध्येचेतियद्धंकेतत्राहत्राहज्ञानदर्पीकारः दर्शपूर्णमासारम्भात्पूर्वं निमित्तसंजननेन सत्यारम्भणायनैमित्तिकाचिन्त्यष्टे
ष्टिः कर्तव्यैव. अग्निहोत्रमध्ये चेत्संक्रान्तमग्निहोत्रे समापयकर्तव्या. तस्मात्सर्वस्य शक्तस्येष्टयं. अशक्तश्चेत् पूर्णाहुतिं यदि तियुक्तमिति.

अत एव बौधायनः ॥ इष्टिः पूर्णाहुतिः स्रुवाहुतिः पूर्वं पूर्वं गरीयं इति। किंच प्रारब्धदर्शपूर्णमासस्यापि यजमानस्य प्रवासादिना सान्निध्ये
क्रियमाणदर्शपूर्णमासप्रयोगप्रविलनाशादिनिमित्तप्राप्ते हीनोत्सृष्टाने पूर्णाहुतिविधिनान्वात्रवहुताव्यवस्था घटते। ॐ अथ वारुण्यप्रयोगः। काले
नुधारणनिमित्ते वारुण्येष्ट्या यक्ष्ये इति संकल्प्य। वरुणाय जुष्टं निर्वपामीति चरुं वा निर्वपेत्। इमं मे वरुण श्रुधी हवमित्यनुवाक्यामुक्त्वा तत्त्वा
यामीति याज्या प्रधानमुख्यां च। चोर्ध्वमासंतते त्रे। वरुण स्वाहं० प्रप्रजपाचय तुहीतेन वा कार्यास क्रुम्वेण वा होमो बौधायनोक्तेः। तत्र देवताना
म्नाचतुर्गृहीतेन वरुणाय स्वाहेति। इति सायमनुधारणप्रायश्चित्तं। अथ प्रातरनुधारणप्रायश्चित्तं। उदिते चतुर्गृहीतमाज्यं रजतं च हिरण्य
वदन्तो हरेयरस्यैतदाज्यं जुहुयात् सुरत्नोत्सृत्य प्राङ्मुख उपविश्य उषाः केतुना जुषतां स्वाहेति। अत्रापि कालात्ययेन शेषं तुल्यं। विशेष
स्क होमान्तरं द्रष्टव्यं तेवरदानमिति। तत्र प्रयोगः। संकल्पान्ते होमकर्ता गार्हपत्य आज्यं संस्कृत्य जुहूं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा परिकामिह स्ते
घात। रजतं चान्यहस्ते तत्तो वज्र विहृ आज्ये रजतो चाग्रतो ह्रियमाणे पूर्ववदग्निमुद्धृत्य प्रज्वाल्य तं चंद्ररजतं दूरत्वेन भावयन्। आग्निमाय
तनेनिदध्यात्। ततः कर्ता आहवनीयस्य पुरस्तात्प्रत्यङ्मुख उपविश्य चतुर्गृहीतं जुहुयात्। उषाः केतुना जुषाणा स्वाहेति। प० जु० ५ बस
इदं। न ततः पूर्ववत्कर्ता अग्निहोत्रसोपसादनान्तं कृत्वा भूर्भुवः स्वरिति जपित्वा समिधो दोनादि वरिष्ठं तं कुर्यात्। ततः पूर्ववद्यजमा
नेन वरे दत्ते शेषं समापयेत्। एवं समाप्ताग्निहोत्रे ह्यवाग्निषु मित्राय सूर्याय चेष्टिं कुर्यात्। पूर्णाहुतिं वा कुर्यात्। इष्टिपक्षे तत्र

यो गः मित्रः सूर्य इति प्रधानदेवते · मित्राय व्रीहिमयश्चरुः । सूर्यायैककपालः पौर्णमासतन्त्रं · पंचप्रयाजाः ऽत्रयेनुयाजा इत्यादि · यद्वा

शुनासीरीयगातेमो पंचविध्ये स्वतन्त्रदानव प्रयाजाः नवानुयाजाः ऽपृषदाज्यमिः त्यादि · अभियोमनादि० पृथिवीं ॐ ३ म· ये ३ पजाम

हे मित्रे प्रसमित्रमर्त्तो० दूएनवो ३० मित्रस्याहं देवयज्यया प्रजया० त्सनुमंत्रणं · अथसूर्यस्य · सजोतिरम्भिमो० स्थिरे ३ ॐ ३ म· ये ३

37 यजामहे सूर्यं वहिष्ठमिवि ह० अस्वेनावो ३ दू·पदान एणि विश्वदर्शतो चित्रे देवानामिति शुनासीरीये पर्वणो पाज्यानुवाक्ये इति हो

त्रे लोकाः । सूर्यस्याहं० सूर्यदृशी कामः पासे · पुनरालंभवर्ज्जं संति छृते · पूर्णाहुतियक्षे · मित्राय स्वाहा · सूर्याय स्वाहेति · ततो दंपती

अनश्नंतो वाग्यतो तानेवाग्नी त्समिंधा नावासायमग्नि समीयमासते · अस्तमिते तत्थेवाग्निमुदुग्धेनैव सायंहोमः । तत्र चै

कस्या दुग्धा मधिश्रित्यानासिन्द्धितो पथेन्वाः ययआनयतीति विज्ञेयः । एवं होमपरिसमाप्य दक्षिणाग्न्याहवनीयौ परित्यजेत ·

ततश्चौभूते प्रातरग्निहोत्रं नित्य वह्नत्वा पुनरिह्यार्थमग्नीन्नरणीय अग्नये व्रतभृते पुरोडाशमष्टाकपालं ततश्चोभूते प्रातरग्निहो

नित्यव हुत्वा पुनरिह्यार्थमग्नीन्नरणीय अग्नये व्रतभृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत · पौर्णमासतन्त्रं · प्रधानमुपांशु · त्वमग्ने व्र

तभृच्छुचिरग्ने देवां इहावह · उपयज्ञं हविश्च नः ॐ ३ मु स्व ३० अग्नये व्रतभृते व्रतानि विभ्रद्व्रतपा अदब्धो यजा नो देवाँ अजरः ।

सुवीरः । दधद्रत्नानि सुमृलीकी अग्ने गोपाय नो जीवसे जातवेदा ३ ऽवो ३ अग्नेर्व्रतभृतो हमन्नादः । पुनरालंभवर्ज्जं संति घ

वै ते· प्रयोगस्तु जिपक्षे अग्नये व्रजे स्वाहेति· प्रातरुद्धरणे रजतहरणे हिरण्यवत् सदर्भमिति सिद्धांतभाष्यकृतः· नैतद् युक्तं मतं· दक्षि
णाग्न्यग्न्यावनुद्धृते स्वावलामिते ह्युदिते वा दक्षिणाग्निं प्रणीय तस्याहवनीयस्थानमिति वदतः प्रायश्चित्तप्रदीपस्य स्वपक्षाश्रयः
पूर्वोक्तं प्रायश्चित्तं दक्षिणाग्नि प्रणयनोत्तरमेवा निमित्ते सतीति तथा चोभयप्रणयनमेवं· पूर्वं दक्षिणाग्निं प्रणयन्याहवनीयस्था
37 य सवितृ प्रणयनादीति· समारूढे नोद्धरः क्षण प्रायश्चित्तं· इत्थमेकाले उद्धरण प्रायश्चित्तविधिः। एवमन्यत्र स्वपक्षे पि विहरणकर्मेण
प्रादुष्करणे कर्तव्यं तदकरणे स्मार्तवदाज्यं संस्कृत्याहवनीये स्रुवाहुतिं जुहुयात्· भूर्भुवः स्वः स्वाहेति पक्षहोमादौ कृते सति तु उदयास्त
मयोः प्रादुष्करणाभावे पि न प्रायश्चित्तं· तस्य होमार्थत्वात्· उभयोः सान्निध्ये तु भाव्यमेव· अथ प्रसंगात् पूर्णाहुतिविधिरभिधीयते·
तत्रैवं त्रातः· कर्तापरिस्तीर्याग्नीन्· ब्रह्मयजमानौ पत्नी च तत्तत्स्थाने उपविश्य गार्हपत्यस्योत्तरतः स्रुवं जुहूं स्थालीं प्रोक्षणीरासा
द्य प्रोक्षणीः संस्कृत्य पात्राणि प्रोक्ष्य गार्हपत्ये आज्यं विलाप्य पवित्रान्तर्हिते निरूप्य स्रुचं स्रुवौ समृज्याहवनीयसमीपे कुशस्त्वे
ध्ममुपसमाधाय स्रुचि गृहीतं गृहीत्वा देवता नाम्ना स्वाहाकारान्तेन यजमानेन त्यागे कृते जान्वाच्य आहुतिं जुहोतीति· इत्थमे
तु सर्वत्र स्मार्तवदाज्यसंस्कारः· अथ यस्य सुप्तस्य सतः सूर्यो विनिम्लोचति सोभिनिम्लुक्तः· यस्य सुप्तस्य सूर्य उदेति सोभ्यु
दितः· एतयोर्मनस्वती होमः प्रायश्चित्तमिति बौधायनः· इदं च प्रबोधोत्तरमेवाहवनीये प्रणीय स्मार्तवदाज्यं संस्कृत्य स्रुचि

ने ह्रि...तगृहीत्वा तेन स्रुवेणाहवनीये जुहोति। मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यं० घृतेन स्वाहेति। मनसे ज्योतिष इदं० तमाहवनीयमपवृक्तं एवोक्ता

३८ ...द्धरण प्रायश्चित्तं कुर्यात्। कृते तदुद्धरणे तन्निमित्तायत्तो विहृतत्वादाहवनीये प्रायश्चित्तं कृत्वा नित्यहोमं कुर्यात्॥ आचार्यगृह्यसूत्रेण

३४ दित्यमाह। अव्याधितं चेत्वयं तमादित्योऽभ्यस्तमियादभ्युदियाद्वा ततो नुपविश्या जान्त्रिशो वं भल्लाये न सूर्यज्योतिषा वाधते तत् इति पंचभिरादित्यमुपतिष्ठेत अभ्यु

दियाच्चेदकमेश्वात्तमनमिरूपेण कर्मणां वा पत्त इति समानमुत्तरामिश्चतसृभिरुपस्थानमिति। उत्तराभिर्यस्पते विश्वेत्यादिभिः। एतदाचार्योक्तं

नाहिताग्निमात्रपरं साधारणत्वात्। अथ विहरणप्रक्षेऽन्यनुगमनप्रायश्चित्तं। तदाश्वलायनः। आहवनीये चेद्ध्रियमाणे गार्हपत्योऽनुगच्छेत्स्वे

भ्य एवैनमवक्षाणेभ्यो मंथयेयुरनुगमयित्वेति परं क्षामामाविभस्मना रणी संस्पृश्ये मंथयेदित्येतो नत्रे प्रथममेभ्यो योनिभ्यो अधिजातवेदाः। स

गापत्यान्त्रिशभाजग त्वानुष्टभाच देवेभ्यो हव्यं वहनः प्रजानन्निति समिथित्वा गार्हपत्यायतने निधाय प्रणीयाहवनीयमुपतिष्ठेताग्ने नम

न्तकिये रायेर मखसहसे युम्नायोर्जे पत्याय। सम्राकसि सारस्वतौ त्वोत्सौ प्रावता मन्नो देवान्न पश्चात्यायादधामीति। अवक्षामानि मे

थन समर्थ्यानि दग्ध काष्ठानि। इतर आहवनीयः। समानयोनित्वेद दक्षिणाग्निमपि। संस्पृश्य लेपयित्वा मंथयेदित्राणि वश्वपोगात्प्र कृ

ते कर्मणि पः कर्त्ता स एव मंत्रं ब्रूयात्। येकेचन स मर्था मंथने पुः मंत्रश्चारणी मंथन एव। नानवक्षाममंथने। पपस्छंदने सामान्य

व्य दृव्यस्कंदन त्वापवादे न विशेषमंत्रमप्रभिधानो नावरोहणमंत्रयोरपि भवतीति हृत्तिकारस्याशयं न विप्रः। दक्षिणाग्न्या

हवनीययोरनुगमोत्तरं मंथनमिति दिवत्रातः मंथनोत्तरमनुगमनमिति वृत्तिकृत्. सिद्धांतभाष्यकारस्तु अवक्षाम मंथने यदि इतो जज्ञ इति मंत्र मा
ह. अथ प्रयोगः. आहवनीयदक्षिणाग्न्योर्विद्यमानयोर्गार्हपत्योऽनुगच्छेत् क्षामाय पाणी न्यस्य संततिं दाम्यो मंथनं कुर्यात्. परिक्षामाणि न संतति तदा
प ज्ञमानः भस्म नानारणी संलिप्य इतो जज्ञ इति मंत्रं जपेत्. अन्ये मंथयेयुः ततो दक्षिणाग्न्याहवनीयमुपतिष्ठेत अग्ने सम्राडिति ... इति. न तेष्वि
ष्ट्यग्निपुत पस्वतीष्टिं कुर्यात्. ततोऽग्निहोत्रं. अग्निहोत्रं हुत्वा तपस्वीष्टिरिति केचित्. मंथनोत्तरमाहवनीयप्रणयनमुपस्थानार्थ
मेव. अतो मंथनोत्तरं तमेकं प्रणीयोपस्थाय. अनुगमयित्वा दक्षिणाग्न्याहवनीयौ प्रणये तेष्विष्टिं कुर्यादिति केचित्. न ह्यत्र तपस्वतीष्टिं ते
ननयोयद्धत्वा भवंति. प्रायश्चित्ते समुत्पन्ने एवं हि ता अग्नयो नापहृक्का भवंतीति वृत्तिकृदुक्तेः अथेष्टिप्रयोगः।। दक्षिणाय स्वः इति सेकल्प्याः
अग्निस्तपस्वान् जनद्वान् पावकवान् देवता. अथ कपालः पुरोडाशः पौर्णमासे तंत्रे उपांशु प्रधाने. आयाहि तपसा जनेष्वग्ने पावको
अर्चिषा. उपेमां सुष्टुतिं मम ॐ उपे ३० आ नो याहि तपसा जनेष्वग्ने पावक दीद्यत्. हव्या देवेषु नो दधत् ३० अग्ने तपस्वतो जन
द्वतः पावकवतो हमन्नादः पुनरालेभ वर्जं संतिष्ठते. दक्षिणाग्न्यनुगमेऽप्येषैव. ब्राह्मणे तु गार्हपत्यानुगमने आहवनीये च विद्यमा
ने तु इष्टेतोय लोक तरए न्युक्तानि. उक्तविधमंथनेनाग्न्युत्पत्तिर्नेतरानुगमने इत्याके. पक्षः. अस्मिन्पक्षे नाहवनीयोपस्थानं १
आहवनीयादेव विद्यमानात् प्राग्देशे आहवनीयांतरं प्रणीय तत्रैव दक्षिणाग्निनीयेष्टिरिति द्वितीयः पक्षः अस्मिन्पक्षे ए

पूर्वाहवनीयो गार्हपत्य इति तमिश्रं ते गार्हपत्यायतने क्षिपेत् २ अथवा सह भस्मानमाहवनीयं दक्षिणतो विहारं नीत्वा गार्हपत्या
३९ यतने निधाय तत एव प्रांचमाहवनीयं प्रणीयेष्टिः ॥ आस्मिन्पक्षे आहवनीयोपस्थाने ३ अथवाहवनीयैकदेशं प्रत्यंचं नीत्वा गार्हप
त्यायतने निधायेष्टिः ॥ अत्रापि नाहवनीयोपस्थाने ४ इति चत्वारः पक्षाः ॥ एषु पक्षेषु सहभस्मानमिति पक्षे श्रुते रा
दरो लक्ष्यते । इति प्रणयनपक्षे गार्हपत्यानुगमने प्रायश्चित्ते । असत्याहवनीये गार्हपत्यानुगमनेपि पूर्वोक्तप्रकारेणोत्प
त्तिं कृत्वा तपस्वतीकार्या । उक्तं च भाष्ये । अध्रियमाणे नुगते वानीये गार्हपत्यानुगमनेपि इष्टमिष्टिरिति । एवमेवाजस्त्रगार्ह
पत्यस्यान्वाहितगार्हपत्यस्य वा प्रायश्चित्ते दक्षिणाग्न्यनुगमनेपि स्वयोनौ विहृत्यैसैवेष्टिः कार्येति वृत्तिकृदुक्तेः ॥ सिद्धांतभा
ष्यकृत्तु आचार्यानुक्तत्वाद्दक्षिणाग्न्यनुगमने सर्वप्रायश्चित्तमाह । देवत्रातमते तु स्वशाखीयप्रायश्चित्ताभावे प्यन्यत्र विद्य
मानं चेत्तदेव भवति । तदभावे तु सर्वप्रायश्चित्तं । अतोत्र गृह्यांतरीयं कल्प्यमिति । विद्यमाने गार्हपत्ये सायमग्निहोत्रार्थं प्र
णीत आहवनीयोनुगते प्रायश्चित्तमाह आश्वलायनः । प्रणीते नुगते प्राग्घोमादिष्टिरग्निर्ज्योतिति भ्रान्वरुण इति । अग्निहोत्रा
र्थं प्रणीत आहवनीये नुगते वक्ष्यमाणे यमिष्टिर्भवतीत्यर्थः ॥ प्राग्घोमादिति । पूर्वाहुतिप्रक्षेपात्पूर्वं । उत्पत्तिस्तु । तदाहवनीयस्था
नेमनुध्नमादित्योभ्युदियादिति हिरण्यं पुरस्कृत्य सायमुपरेद्र जातवेदसं निधाय प्रातरुद्धरेदिति ब्राह्मणोक्तेः । इयमेवोत्पत्तिर

स्मिन्नवसरे॰ प्रणीतेवाप्राच्यो मादितिवचनात्॰ अथमन्त्रप्रयोगक्रमः। अनुष्ठरणप्रायश्चित्तवतः॰ बहुविधब्राह्मणोन्योनाम्नतोदर्भैरण्ये
यमारोग्याहवस्यादग्निमुद्धृत्यायतननिधानोनेहुत्वा। ततः कर्ताप्रक्रांतेकर्मसमाप्य अग्नयेज्योतिष्मतेवरुणायचोद्दिश्यपूर्णाहुतिंवाकुर्या
त्॰ प्रातस्त्वचतुर्गृहीतेनरजतेनचक्रीयमारोवहुविस्रणयेन॰ अथाहवनीयस्यपुरस्तात्कर्तोप्रस्तुखउपविश्य उभाःकेतुनानुषतां
स्वाहेतितचतुर्गृहीतेनजुहीयात्॰ उभसद्दे॰। ततः प्रक्रांतंकर्मसमापयेत्॰ सायंकालवदिष्टिः पूर्णाहुतिर्वा अग्निज्योतिष्मान्वरुणश्च
देवता। अग्नयेज्योतिष्मतेशाकपालः वरुणाचरुः पौर्णमासेतंत्रे॰ उदग्नेशुचयस्तवशुक्राभ्राजंतईरते॰ तवज्योतींष्यर्चयः ॐ स॰
ये ॐ अग्निंज्योतिष्मंतेअग्नेब्रह्मन्तुषसाम धूर्ध्वं अस्थान्निर्जगन्वान्तमसोज्योतिषागात्॰ अग्निर्भानुनारुशतास्वंगआत्रातो
विश्वासद्यान्यप्रा ॐ॰वौ ॐ अग्निर्ज्योतिष्मतोहमन्नादः इमंमेवरुण॰ तत्वायामीतिवरुणस्य॰ ॥वरुणस्याहं॰ धर्मभागम्ह
यासे॰ पुनरालेभवर्जसंतिष्ठते॰ पूर्णाहुतिश्चेदग्नयेज्योतिष्मतेस्वाहा॰ वरुणायस्वाहेति॰ अप्यपूर्वाहुतोहुतायामाहवनीया
नुगमनेहिरण्यउत्तरांजुहुयात्॰ परिसमूहनादियथासंभवंतत्रैवकुर्वीत॰ गार्हपत्याहुत्योर्दक्षिणाग्न्याहुत्योरप्येवंतरानत्तदन्य
नुगमनेपिहिरण्यएवोत्तराहुतिसिद्धांतभाष्येहिरण्येनिधानेविशेषमाहदेवव्रातः अग्नेऽभ्यावर्तिन्परियद्विरण्यमन्॰ तंमन्त्रेअमर्त्ये
षु॰ यएनेदूदसदूदेनमर्हतिराज्ञामृत्युर्भवतियोविभर्ति॰ यदेदराज्ञावरुणोयद्वदेवीसरस्वती इंद्रोमवद्धृत्रहावेदतन्मेवर्चे

सआयुषे· नतद्रक्षांसिनपिशाचास्तरंति देवानामोजः प्रथमजंह्येत २ तत्· योबिभर्तिदाक्षायणाहिरण्यंसदेवेषुकृणुतेदीर्घमायुः समनुष्ये
अं· ५० षुकृणुतेदीर्घमायुः· यदाबध्नंदाक्षायणाहिरण्यंशतानीकायसुमनस्यमाना· तन्मआबध्नामिशतशारदायायुष्मांजरदष्टिर्य
थासत्· घृतादुल्लुप्तंमधुमत्सुवर्णंधनंजयंधरुणंधारयिष्णु· ऋणक्सपत्नानधरांश्चकृण्वदारोहमांमहतेसौभगाय· प्रियंमाकुरु
देवेषुप्रियंराजसुमाकुरु· प्रियंविश्वेषुशूद्रेषुमयिधेहिरुचा· अग्निर्येनविराजतिसूर्योयेनविराजति· विराज्येनविराजतिविरासमि
धंकुरु· इतिहिरण्यंनिधाय उत्तरेजुहुयादिति· हिरण्यंनिधायोत्तरे ऽराहुतिहोमेसर्वप्रायश्चित्तंजुहुयात्· इतिभवः आहवनीय
होमोत्तरंगार्हपत्यस्यवादक्षिणाग्नेर्वादक्षिणाग्न्येर्वाभयोर्वानुगमनेतदाहुत्योल्लोपः सर्वप्रायश्चित्तंचेतिविशेषः· तत्र ऽसमासे
होमिगार्हपत्यस्यविधिवदुत्पत्तिः अजस्त्राग्निविहितानांतुसर्वोत्पत्तिः· अत्राथानुगतेष्टिर्भवत्येवेतिवेंकटेशः· अथगार्हपत्याहवनी
योर्युगपन्नाशेदक्षिणाग्निमुद्धास्यगार्हपत्यभस्मनारणीसंस्पृश्यमथित्वापतनेधायाग्निद्वयंप्रणीयसर्वनाशेकंप्रायश्चित्तंकुर्यात्·
गार्हपत्यदक्षिणाग्न्योरनुगमेआहवनीयमुद्धायगार्हपत्यभस्मनारणीसंस्पृश्यमथित्वाग्निंगार्हपत्यायतनेनिधायाग्निद्वयंक्र
मेणप्रणीयसर्वनाशेप्रायश्चित्तंकुर्यात्· दक्षिणाग्न्याहवनीययोर्युगपन्नाशेगार्हपत्यादुभयविहृत्योभयानुगमननिमित्तंप्रा
यश्चित्तंकुर्यात्· सर्वानुगतिरस्ति धा· उदयास्तमयात्प्राकृतकालात्तदूर्ध्वंचेति· तत्राद्येतयोर्भस्मनारण्योः संस्पृश्येत्याहृत्वास

सर्वानुगतिप्रायश्चित्तं कुर्यात्. मध्यमेत्वाग्न्याधेयं पुनराधेयं वा. उदयास्तमयात्पूर्वमग्न्यनुगमे मंथनं कुर्यात्. काले आऽजा
यमाने ग्नौ अनुद्धरणप्रायश्चित्तपूर्वकं काले होमं कुर्यात्. लौकिकाहरणं तु समारूढे विषयं इति निवृत्तं. भाष्यकारादयस्तु
सर्वत्र प्रतिनिधिमाहुः. तत्रोदयास्तमयात्प्राक् मंथनमशक्यं लौकिकाग्निप्रमुखप्रतिनिधिना होमं विधाय प्रतिनिधिमुत्सृज्य
मथिनाग्निपुनाशोकं प्रायश्चित्तं कुर्यात्. सूर्योदयास्तमयात्प्राक् मंथनोपक्रमाभावे त्वग्न्याधेयं पुनराधेयं पुनराधेयं वे
ति. निधिमुत्सृज्य मथिनाग्निपुनाशोकं प्रायश्चित्तं कुर्यात्. सूर्योदयास्तमयात्प्राक् मंथनोपक्रमाभावे त्वग्न्याधेयं पुनराधे
यं पुनराधेयं वेति. सर्वाश्चेदनुगतानादित्योदिस्यदिपाद्यस्तमियाद्वाग्न्याधेयं पुनराधेयं वेत्याश्वलायनस्मरणात्.
अन्वाहितम्न्यनुगमे प्रायश्चित्तविशेषं त्वग्रे वक्ष्यामः. मथ्यमानो ग्निर्जातो पुद्धतश्चेत्तदा समारोपमंत्रं जपित्वा पुनर्मंथ
नं मैथनस्याहृतामं वापेदिति चंद्रिकायां. विहितमंत्राद्यंगेत्येतन्मंथने प्रत्यवरूढो ग्नौ आपतने प्रक्षोपात पूर्वामे पुमतेर
णी एष भस्मनारणी संस्पृशेदिनो जनत्तति मथनं कृत्वाग्राहयत्यापतनेन मथितमग्निं प्रक्षिपेदित्यर्थः. पुरूरवादौ वीत्या
दिना मंथनने ष्ठपितुनरं त्रमं मंनाहृतिरेषा. यदि मथ्यमानो ग्निः प्रणयनकाले न जायेत तदान्यं लौकिकमानी
य प्रणीयतस्यैव होमं कार्यः. अत्र कार्यायत्याधर्मलाभरन्यायातः. प्रणयनमंत्रा भवंति. इति कृन्सतंतु अनुगता

वृजायमाने यावदग्निर्जन्म तावन्मथितव्यमेवततत्स्य स्वतोहिः । ततोनुक्षणायुक्तमंत्राभवेतिः हन्ति श्रित सहितोहोमः । नेत
८१ चोक्ताः सूत्रकारेण अग्निहोत्रायकालेप्यावज्जायमानेप्यनमानीयव्रूहुतुः पूर्वालाभउत्तरोत्तरखाह्मणापाण्यत्रकर्णादमं स्तं
५१ माक्षूकाछेपुपृथिव्याहुत्वात्वीयमंप्यनमिति । तत्रापि शेषंचाहसएव । पाणौचेद्दासेनवरोप्सधः कर्णेचेन्नासव जीवनंस्तं
वेचेन्नाधित्रायीनामश्चेद्विवेकस्यम्न इतत्सांचतस्य व्रतेयावज्जीविकंवेति । अत्रलौकिकाग्निः प्रतिनिधिः सर्वेषामग्नीनां
अजादयस्त्वाहवनीयस्येव । अजाब्राह्मणोयश्वानुरवादक्षिणकर्णहस्तयोहोमइतिधूर्तः ; उद्धरणेधाराकरणंस्पाहयत्वा
वेक्षण अपरयोर्होमः समिदाधानेषष्ठीजलेपूर्णाहुतिः प्रतितपनेचेत्येषांलोपः । नपरिसमूहनावेक्षणयोः उत्तरतः कु
त्रोप्युपसाद्यो मुन्नयानि उयाभिरस्य समिधं स्फोचेत्यादिर्व्दिरसीत्येषांलोपः । नपरिसमूहनावेक्षणयोः उत्तरतः कुशो
प्यस्य । त्येतेभक्षणावेद्यभावात्परिक्रमिंणेस्कचेप्रबुधछेदिदेवत्रातः । सिधोतभाष्यकृतन्निषयायतनेषुत्तयाणांपाण
णयोनिधेयाः विहारायआगारसंवेधोहविः संस्काराः क्रमादिसमार्जेनेसमिधः प्रदीप्तश्चेत्यतेषांतेषइति । पृथिव्याहोमेधा
रणार्थापिसमिन्नेनिहतिकृतः । पाणिहोमेवासार्थोब्राह्मणस्यानवरोधः कर्णेचेदत्रमांसवर्जेस्तेवेचेन्नदर्भारणामधरी
करणेअश्मचेन्नाश्वधशुद्धविसेधः । एतद्व्रतंसंवत्सरपर्यंतंयावज्जीवंवाचरेदितिसूत्रार्थः । लौकिकाग्न्यादिहोमदिने

नानं ते वदेदिति दूपादीनि व्रतानी प्रायश्चित्तमुदपि। यदि लौकिकाग्नाव प्यपतने निहिते प्रणयनात्पूर्वं उदयास्तादौ अनुद्
ए शप्रायश्चित्तं ततो होमः एवं लौकिकाग्न्यादौ होमे कृते पि अन्यमानो गनि द्वितीयको मकालात्प्राग्यदि न जायेत पुनराधानमे
वेति माध्यकृत। दिनीयोपि लौकिकाग्नौ कर्तव्यः। तृतीयकालात्प्रागनुत्पत्तौ पुनराधानमिति केचित्। इत्यनुगमनप्रायश्चि
त्तं। यदि दक्षिणाग्निमनुद्धृत्य अन्यमग्निमाहवनीये प्रणयेत उक्तमंत्रेण विना वाहवनीये प्रणयेत तदा तमग्निं गार्हपत्ये
समोप्याग्नि बहिः पातप्रायश्चित्तं विधाय विधिनाहवनीये प्रणयेदिति गृह्यचरणाः। एवमुद्धरणकालात्पूर्वमेव प्रणीत
योरप्यग्न्योर्बहिः पातप्रायश्चित्तं काले पुनः प्रणयनं च गार्हपत्यायतनेऽग्निमवशिष्टे च प्रणयने प्येवमेव। यद्याहवनी
ये प्रणेते नुगते अन्यस्मादग्नेर्वि ह्रद्धि यता पतापतनस्थमुद्धृत्य पुनरुद्धृतं निदध्यात सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यादित्याहुः। प्रयोगमध्ये प्र
धानहोमात्पूर्वस्यां विद्यमानत्वे अन्येनापन्नं प्रणयेत। संसृष्ट एवाग्नौ तत्कर्म समाप्यान्ते पोषितेषु कार्या। असत्वेन्याधानादुद्धृतं
२५ स्याग्नेरायतनं विघमाग्निना संसर्गो पि पूर्वोक्तो दिशीत्याश्वलायनः। आसमिन्यक्षे पूर्वं प्रणीतद्वयापश्चात्त्रीणि गतेऽएवकर्मशेषं समा
प्य बहिः देवयाज्ञिकाः। पश्चादुद्धृतो संसृष्टे अग्नौ पुनर्गार्हपत्ये प्रक्षेप्तव्यः। पूर्वं प्रणीत एव कर्मशेषं समाप्यान्ते बहिः पात नि
मित्तं सर्वप्रायश्चित्तमित्याहुः कात्यायनः। पूर्वं निहितस्य पश्चात्प्रणीतस्य पश्चादुद्धृतं निधापोभयत्र होमः कार्य इति।

आदेखन मतेत: पश्चादधृतोनुगमापितव्या:नेष्टि:। पूर्वप्रणीतेकर्मदेशे यस्मात्सर्वप्रायश्चित्तमात्रे॥ इत्थमेवाहरुद्
४२ दत्तोपि॥ अपवृत्तेकर्मणोनुत्तमिन्नग्नावेवो धृतम्नोत्याकर्मान्तरार्थे अग्न्यंतरप्रणायनेसति संसर्गे विविचयइष्टि:नपूर्वो
42 क्ता॥ अथ संसर्गो णप्राश्चत्ते॥ यत्पृथग्गतोग्न्येकदेशस्तथाविधेनश्रौताग्न्येकदेशेनलौकिकाग्निनावासंसृज्यततन
दानसंसर्गोष्टि: किंतुतत्लंस्पृष्टमंगारं उपेक्ष्यसर्वप्रायश्चित्तमिति शान्तदपीकार:॥ यद्यापतनाद्धृहि:पति तोंगार:कस्येकदेश
दूति नप्रत्यभिज्ञानंतदातमुत्सृज्याज्ञातग्निबहि:पात निमित्तंसर्वप्रायश्चित्तंजुहुयात॥ अग्निवतइष्टो अग्नि रग्निवान्वित॥
ष्टाकपाल:पुरोडाश:॥ अग्निनाग्नि: सामिध्येवेकविगृहपतिर्युवा॥ हव्यवाट्जुहूास्य: ॐ ३० अग्निमग्निवंतत्वे ह्यग्ने
अग्निनाविप्रो विप्रेणसन्त्सता· सखासख्या समिध्यसा ३ इष्टो ३० अग्निरनीकवतोहमन्नाद:·पुनरालभवर्ज्जं संतिष्ठते·
अग्निनाविप्रो विप्रेणसन्त्सता· सखासख्यासमिध्यसा ३ इष्टो ३० अग्निरनीकवतोहमन्नाद:·पुनरालभवर्ज्जं संतिष्ठते·
पूर्णाहुतिर्वा· अग्नये अग्निवतेस्वाहा·विविचेष्टो· अग्निर्विविचद्देवता अष्टाकपाल: पुरोडाश:· नितोविषग्वातजन्तासो
अग्ने मामास: शुचेश्चयः श्वरंति· तुविम्नक्षासो दिव्यानवग्वा वनावनंतिधृषमिरुजंत: ॐ ३०ये ३० अग्निं विविचित्वा
मग्ने मानुषीरीकतेविशोहोत्रा विदं विविचिंरत्नधातमं·गुहासंतुंसुभग विश्वदर्शतंतुविष्वणसंसुपुजं घृतश्रियां ३ वो
३० ३ग्नेर्विविचेरहमन्नाद:·पुनरालभवर्ज्जं संतिष्ठते· पूर्णाहुतिर्वा· अग्नयेविविचयेस्वाहा· अग्नयेविविचद्दे·गा

गार्हपत्यानुगमनमात्रं मंथनविधिनोत्पाद्येतापतनस्य एतद्गार्हपत्यामित्यत्र स्वपरित्यागः सर्वप्रायश्चित्तं वं। अहृतगा
र्हपत्येनुगते सत्यग्न्युद्धवादौ न पुनराधानं। मंथनमनुद्धरणप्रायाश्चित्तमात्रं। आहिताग्निर्विहरणोत्तरमाहोमसमाप्ते
र्व्रतचारी भवेत्। तदाहाचार्याः। अनुद्धृतमाहिताग्निर्व्रतचार्याहोमात् इति। पत्न्यप्येवं अहृतगार्हपत्यस्य दक्षिणाग्नेः आसे आहो
यसमाप्तेः। अत्र सन्निधर्मोऽश्चतुर्मास्यव्रतानि च व्रतशब्देनोच्यन्ते इति शन्तिकृत तत्रान्यथाहाश्वलायनः दीक्षिण्यादि पित्र्या
णां प्रकृतानां च निवृत्तिः सर्वशश्चवर्ज्येयुः ग्रामचर्यां सरणं वितत स्य यनेत्य मिहासनार्थीभिमाषणं अनृते क्रोधमपां प्रग्र
हणमभिवर्षणमारोहणं च वृक्षस्य नावो वा रथस्येत्यादि। चातुर्मास्यव्रतानि च केशान्निवर्तयित केशश्मश्रूणि वापयी
त अधःशायी तमधुमांसलवणस्त्रवलेखना निवर्जयेत् तो भार्याप्युपेयादि नि अवलेखनं केशप्रधानं। एतद्व्रतानि यतो व्रा
तपतीषिः पूर्णाहुतिर्वा प्रायश्चित्तं। तत्प्रयोग भवसाराग्रे वक्ष्यामः अथयथाहिताग्निर्विहरणादूर्ध्वमाहोमसमाप्तेयघ रनीया
त्रमक्षये दान दत्त स्मिन्नेवाग्नौ यन्त्रे वयं पुरुमन्त्रापुष्टिस्ता० विषयाग्ने स्वाहा। पश्चाहत्यघ्न्यदूसवो० तरां न आयुः स्वाहा। इति स्क
वाहुती जुहुयात् समिधो वादध्यात् तज्ज्ञयेष्टा अत्राग्निर्देवता इदमेवाहुका स्थापनोपि। उपसमिंधनादूर्ध्वं सायमहुतेनाप्नी
यादिति। अशनं भक्षणं पानीयलवणार्थं इदम ध्वर्यो रयि भवति। उपसमिं धनसंबंधात्। अथास्तमिते होमः सायंकाली

... सं प्रातस्समोदयं व्युषितउदितेवाउपोदये· आदित्योदयसमीपमित्यर्थः· व्युषिते उषसि अनुदिते इतिपावत· उदिते हुतमनद्यत्य
र्थः इति प्रातर्विकल्पितं कालत्रयं विहितमाचार्येण स्मृतिरूपेणापि· सम्यङ् म्लोचति रवौ सायं वै जुहुयुः सदा· अथ प्रातर्हुते
43 नित्यमुदिते केषांचिद्विधीति कात्यायनोपि· यावत्सम्यङ् न भाव्यंते नभस्यृक्षाः सर्वतः लोहितत्वं च नायैति तावत्सायं तु हूयते
इति मनुः। लेखामात्रस्तु दृश्येत रश्मिभिस्तु समन्वितः। उदितं तं विजानीयात्तत्र होमं प्रकल्पयेदिति· चंद्रिकायां· हस्तादूर्ध्वं रवि
र्यावद्गिरिं हित्वा न गच्छति· तावद्धोमविधिः पुण्य इति· प्रदोषांतो होमकालः संगवांतः प्रातरिति च प्रमाणस्य कालविधानं· अत्रा
नापदि होमे न प्रायश्चित्तं तमतीत्येति विधानात्· अनापदि तु सर्वप्रायश्चित्तं भवेदेव· उत्तरत्र प्रायश्चित्तांतरस्य वक्ष्यमाणत्वात्· ए
वं नित्यहोमे यजमानस्यैव मुख्यं कर्तृत्वं ऋत्विजां देवपितृमनुष्यभृत्यानां तु गौणमेव· तत्राप्यनापदि ऋत्विक्कृतद्वारके होमे सर्वप्रा
यश्चित्तं कर्तव्यं· अत एव स्वयं पर्वणि जुहुयादृत्विजामेकद्वितरं कालमित्यनेन पर्वकालादन्यत्र यजमानकर्तृत्वं व्याहन्यते ने
तरेषु ऋत्विजां निषमनं क्रियते किंतु पर्वकालादन्यत्र गौणकर्तृविधिविधानं किंच नायं भगवत आश्वलायनस्याभिमतोर्थः· य
द्यभिमतस्याद्धै करत्वं स्यात्· अत एवोक्तं स्मृतिचंद्रिकायां· संध्याकर्मावसाने तु स्वयं होमो विधीयते· स्वयं होमफलं यत्स्याद
न्येन न हि लभ्यते होमे यत्फलमुद्दिष्टं। जुहुतः स्वयमेव तु। हूयमाने तदन्येन फलमर्धं प्रयच्छति इति· कर्तृत्वज्ञानं तन्मयमत्याह श्रुतिः। अ

अन्यैः शतहुताधोमादेकः पुत्रहुतोवरं पुत्रैः शतहुधोमादधिकाख्यात्मनः क्रियेति । नचप्रतिनिध्युपादानेप्रायश्चित्तं भिन्नात्सीतीयपरिभा
षिकं विरुध्येतेतिवाच्यं ॥ तस्यमुख्याभावेविधानेनमुख्यसत्वगौणांगीकारप्रायश्चित्तस्यकेनापिदुर्निवारत्वात् ॥ नचपर्वहोमेपि
यजमानसान्निध्येनकर्त्रंतरादानेनियमभंगः ॥ नियमस्यऋतौभार्यागमनस्येवसान्निध्येवशक्तिसत्वेचप्रवृत्तेः तस्मादमाव
दिनायदिस्नानोदयकालमनदत्यप्रदोषसंगवकालेजुहूतां स्वस्यसान्निध्येशक्तौचसत्यां ऋत्विगादिद्वाराजुहूतांचमुख्यद्रव्ये
सतिप्रतिनिधिद्रव्येणजुहूतामिवसर्वप्रायश्चित्तं सिद्धं ॥ पर्वणितुस्वयमजुहूतां विशेषप्रायश्चित्ते ॥ बृहस्पतिराह ॥ आहिताग्नि
रुपस्थानंनकुर्यादिघस्त्रपर्वणि ॥ ऋतौनगच्छेद्भार्यांवासोपिकृच्छ्रार्धमाचरेत् ॥ उपस्थानग्रहणंहोमोपलक्षणार्थमित्यभियुक्ताः
आग्नौचेपिस्वयंहोमेयजमानः ॥ कुर्यात्श्रौतेकर्माणितत्कालंस्नातः शुद्धमनाबुधादितिस्मृतेः ॥ नह्यत्रस्नातकिनःकर्मनिमि
त्तंस्नानंविधीयतेतस्याग्निहोत्रिणंस्नानंत्रिषवणंकुर्यादित्यादेवाग्निहोत्रिणाइतिआश्वलायनोक्त्याप्राप्तत्वात् ॥ इष्ट्यंगत्वे
नस्नानादिपंचकविधान ॥ किंतुस्नातस्ययजमानस्यकर्मकालः कर्मकालेयावच्छुद्धिर्विधीयतेसाचत्यागमात्रेनतुकर्मणीतिवि
ज्ञानेश्वरः तच्चिंत्यं ॥ कर्मवैतानिकंकायेस्नानोयस्यशुद्धोनास्वयंइतिहारितोक्तेः ॥ दर्शेचपौर्णमासेचकर्मवैतानिकंचयत् ॥ सूत
केपित्यजेन्मोहात्प्रायश्चित्तीयतेद्विजइतिमरीचिनाकर्मपरित्यागेदोषाभिधानाच्च ॥ जन्ममहान्योर्वितानस्यकर्मत्यागोनवि

घृतैः॥ शालाग्नौ केवलो होमः कार्य एवान्यगोत्रजैरिति जाबालिनाव्यवच्छायनाः॥ च॥ पत्नीमार्गवेन॥ श्रौते कर्मणि तात्काले स्नातः शुद्धिमवाप्नुया
४४ त्॥ होमं तत्र प्रकुर्वीत शुष्कान्नेन फलेन वा॥ त्रिकांडमंडनः॥ रजोदोषे समुत्पन्ने सूतके मृतके पिवा॥ नित्यं नैमित्तिकं र्याकाम्यं कर्म न किंचनेति॥
५५ श्रौत एवज्ञातेष्टि स पि सूतकेकेचिदाहुः॥ होमार्थमलिकुशलो न्याद्य॥ तदाह कात्यायनः॥ इति कात्यायनः प्राह नात्याह नाल्पविघ्नो न बालि
शः॥ होतास्याद्ग्निहोत्रस्य नार्तो नासंस्कृतस्तथा॥ नरकेहि पतंत्येते जुह्वतः स च यस्य तत्॥ तस्माद्वैतानकुशलो होता स्याद्वेदपारगः इति गो
पालः॥ अल्पविद्येरविधैर्वा कृतेपल्पा कृतेपि॥ जुहुयादग्निहोत्रं च चलौकिकाग्नावनापदि॥ विहस्तता न्याहृतिभिः कार्ये पूर्णाहुतुहुः कृति
शिकेइति॥ पूर्णाहुतिरिशिस्तु मतीति बोधायनः॥ अग्नये तं तु मते स्वाहेति पूर्णाहुत्यां तं तु मतोशि समुच्चयः तत्सर्वथा॥ इदं वा नापदिव
यं॥ आपदि तु ब्राह्मणामात्रस्यार्त्विज्यायं वरणे अनादिष्टप्रायश्चित्ते मुख्याज्यस्थाल्यास्रुवेणोपहत्य जुहोति॥ प्रजापतये स्वाहेति य
जायत्यगणस्यानुष्ठाने कुशले। नाहुत्विजो भवाभ्यासान्निध्येन होतव्यं॥ इयोरप्यसमक्षं तु कृतमप्यकृतं भवेदिति कात्यायनव
चनात्॥ यदि कृतपुनः प्रयोगं तदन्यतरसान्निध्येन कुर्यात्॥ यद्यस्नातक्र्त्विग्वा यजमानो वा कर्म कुर्यात्॥ तदा ब्राह्मणोक्त
तिष्टिं निर्वपेत्॥ तदा कूर्प इत्याहिताग्निः प्रातरस्नातोग्निहोत्रं जुहुयात्सोग्नेवरुणस्य विक्षान्॥ सलेन्तो अग्ने॰ या अन्यानुवाक्ये॥
अग्नीवरुणा यो रहमन्नादः॥ पूर्णाहुतिर्वा॥ अग्नीक वरुणाभ्यां स्वाहेति॥ प्रातरस्नातस्यैवेदं प्रायश्चित्तं॥ यत्नुस्नातं त्रिष

वर्णं कुर्युर्यज्ञादेवाग्निहोत्रिणः ॥ अनातुरा युवानश्च शक्तितास्वितरोद्विजाः इति विहितं शक्तसाहित्याग्निं प्रति सायंकालीनं स्नानस्याना
चरणे तु सर्वप्रायश्चित्तं । यः सायं होमकर्ता स एव स्नप्रातः । यत्सायं द्रव्यं तद्देवश्प्रातः ॥ कपालनाशने चैवमृत्विग्ज्ञाचविपर्यये । यवि
त्रनाशे वेदचयत्किंचित्स्यान्नभेदने । आन्याहुतिश्च होतव्या व्याहृत्या प्रणवेन वेति । यज्ञपार्श्वे । स्मृतेः इदं द्रव्यस्याप्युपलक्षणं ।
यजमाने कर्तरि नायं नियमः । पत्न्यां रजस्वलायां प्रथमाग्निहोत्रारंभं न कुर्यात् । चतुर्थेहनि स्नानया सहाग्निहोत्रारंभं कर्तुमतीक्र
मनिमित्तं मनस्वतीरमेत । शुद्धकालपर्यंतमग्निगुप्त्यर्थं सायंप्रातर्जुहुव्यष्यते इति केत । बहुपत्नीकोप्येवं । आग्निप्रहतेषु अविधा
नेष्वत्यादित्तेषु विधानेन स्वरूपमात्रोत्पादनेपि विहितप्रायश्चित्ताकरणे अविहितप्रायश्चित्ताकरणे वा हूयमाने थाग्निहोत्रे अय
मादग्निहोत्रकालादक्रतं मन्त्रत्वाधानं कर्तव्यं । चतुरात्रमहूयमानोग्निर्लौकिकः संपद्यत इति वचनात् । अहुताग्निहोत्रका
लात्पूर्वमेवान्वधाकरणज्ञाने विधानेनाग्निमुत्पाद्य यथोक्तं प्रायश्चित्तं कृत्वा तानामग्निहोत्रहोमानां कृतप्रायश्चित्तान्मनस्वतीकृत्वा
होमान्कुर्यात् । गार्हपत्यस्यान्यथोत्पादने तु एकस्मिन्नपि होमकालेतीते पुनराधानमेव । तत्रापुदयास्तमयात्पूर्वमन्वाकृतमिति ।
ज्ञाते विधानेनाग्निमुत्पाद्य यथोक्तं प्रायश्चित्तं कुर्यात् । सर्वेष्वग्निषु प्रयत्नं विनाज्वलितेषु । उद्दीप्यस्व जातवेदो० दिशोदिशाखा
दा । मानोहिंसीज्जातवेदो० परियात्वयक्ष्मास्त्वा । इत्यृग्द्वयेन स्वयं प्रज्वलितेग्नौ समिद्द्वयं हुत्वाहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं जुहुयात् । २

...ऽग्निषु वान्वलिते मुख्यत्वाहुतिरेकैव। अत्राहुत्युपेये निजातवेदा देवता। अथ परिषेचनादिकालविदुनाग्न्युपधाने स्वार्गिवदान्यं संस्कृ
४४ पुनस्त्वा। दित्यारुद्रा वसव। यत्र प्रानस्यका माद्गित समिध्यस्याऽग्नेऽस्मिं धनं कृत्वाज्ये नैमं त्रेण स्त्वाहुतिं जुहुयात्। आदित्येभ्यो
ऽथ्यो वसुभ्यो ब्रह्माभ्य इदं। गोपालः। यदि क्षुद्रोपघातस्याद्ग्नौ नो तन्नतत्रतु। पुनस्त्वेति समिधा न पुनस्त्वेति स्त्वाहुतिरिति। अ
थ्यय साचा स्वयंपर्वणी जुहुयात् इति च। अत्र होमाग्निनां न्यग्वाखादीनां पूलसाधनत्वान्नित्य प्रयोग एव नि वेश्येन नु होमोत्तरं।
सि ध्यात्र मायेतु। पयो। दधि यवागूः सर्पिरोदनं तंडुलाः। सोमो मांसं जतथा तैलमापस्तानि दशैव तु ति। एते द्युपेन द्रव्यंसायं जुहोति
तेनैव प्रातः॥ येन प्रथमं मां देवतां जुहोति तेनैव द्वितीयां प्रातः सायं॥ ते न द्रव्याभावे स्मृति निधिर्सा होन नु विकल्पप्राप्त मुख्ये
४५ द्रव्ये॥ त्राह च॥ शिष्टाभावे प्रसक्ति निधिरिति॥ सचाप्याप्य पसो भावे माहिषं तदभावे त्रजं क्रमेणा वि कं पयो दधि वा यिस्तं मि
श्रितं वेति॥ यिष्टं च श्यामाकाव्रीहिनामि निबोधायनः॥ एवं द धो पि॥ घृत स्यनुत्रा विकांतेय यो वक॥ न स्याप्यला भेति
लतैलं क्रमेण जञ्ज तिल स्नेहः॥ कौसुम्भं सार्षपं माधूकं नारिकेलो द्भवं त द भावे जला लोडितं पिष्टमिति भावः॥ जैमिनि स्तु
ऽध न्यम पयवा वा ह्यं दधि वास्यात्ययो पवा॥ मुख्यागो णघृ ता भावे हविष्यन्नित्यकर्मणीति॥ ईषद्विलीनं नवनीतं ऽध न्यंश्राकठा
दिनो ह्यमाने दधिनि यत्केन वद्रवति॥ नवा ह्यं॥ दधि पयसि प्रसिद्धे नित्यकर्मणीति॥ कस्य प्रतिधि नितन सवनीत्यर्थः॥ त्रान्य

पयसोः परस्परं प्रतिनिधिं त्वमाह कौण्डिन्यः ॥ एतेषामप्यलाभे मंत्रजपः ॥ यं यं क्रतुमधीयीत तस्य तस्याप्नुयात्फलमिति स्मरणात् ॥
न निधिनाप्रयोगे विधिविहितस्वरूपानपचारात् ॥ विध्यपराधे कप्रायश्चित्तेन कार्यं सर्वत्र विध्यर्थः फलितो भवतीति ॥ अथ यह
विर्दोषप्रायश्चित्तं ॥ तत्राह यथ यस्याश्वलायनः ॥ यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टा दुह्यमाना निषीदेत्तामभिमंत्रयेत यस्माद्भीषा निषीद
सि ततो नो अभयं कृधि ॥ पशून्नः सर्वान्गोपय नमो रुद्राय मीढुष इत्यथैनामुत्थापयेदुदस्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपतावधा
त् ॥ इंद्राय कृण्वती भागं मित्राय वरुणाय चेत्यथास्या ऊधसि च मुखे चोदपात्रमुपोह्य दुग्ध्वा ब्राह्मणाय दद्याद्यस्या
श्नो ऽस्येनस्याद्यावज्जीवं संवत्सरं वेति ॥ उपावसृष्टाविसृष्टवत्सा ॥ उपावसृष्टा दुह्यमाने त्यभयाविशेषणं ॥ वत्सविसर्गो
दोहः समासे इत्यर्थः ॥ अयं पवा अस्य ममानायैय वसंप्रयच्छे ॥ स्त्र य वसाद्गावतीहि भूया अथो वयं ॰ तीति ॰ वा स्वपमानायै स्राव
मानायै इदमपि वत्सविसर्गादाहोमसमाप्तेरिज्ञेयं ॰ यस्याग्निहोत्री गौरोगिणी दुह्येत ॰ गौर्णिने दुग्धं गार्हपत्ये संक्षाप्यान्येन
जुहुयात् संक्षाप्य निरवशेषं कृत्वा तत्र हूं पत्यस्यभ्रीति भस्मनि पतं ब्राह्मणाय दत्वान्येन द्रव्येणाग्निहोत्रं जुहुयात् सर्वप्राय
श्चित्ते च ॰ अत्रान्यवचनात्पूर्वं तामन्यां वा पुनर्दुग्ध्वा पयसैव जुहुयात् ॰ नात्र पयसो नियमः ॥ अथैनां ब्राह्मणाय दद्यादिति ब्राह्मणे
नयये आने विकल्पितेदानपक्षेन्यामेव दुग्ध्वा जुहुयादिवृत्तिकृत ॥ यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टा दुह्यमाना स्पंदेत सा यत्र स्कं

दंयतदभिमन्त्रणं जपेत् · यदद्य दुग्धं पृथिवीमसृप्तं यदोषधीरत्यसरद्यदाप: । पयो गृहेषु पयो अघ्न्यायां पयो वत्सेषु पयो अस्त्वत
४६ न्मयीति तत्र यत्परिशिष्टं स्यात्तेन कुर्यात् यद्यदलं होमाय स्याद्यद्यु वै सर्वं सिक्तं स्यादथान्यामाहूय तां दुग्ध्वा तेन कुर्यात् । इदं चा
५६ भिमर्शनं यथालिंगत्वात्पयस्येव भवति नान्यहविषि · परिशिष्टमित्यर्थं प्राप्तस्य शेषधानेऽशेषकार्यस्यापर्याप्तावपि तेनैव होतव्यमि
ति ज्ञापनार्थं शेषस्याप्रयोजकत्वात् · एतदभिमर्शनं दोहनाद्याप्राचीनहरणात् · उन्नीयाहवनीये प्रतिहरणं प्राचीनहरण
मुच्यते · आदिशब्देन आधिश्रितपयसि स्कन्दने रातदेव प्रायश्चित्तं · अधिश्रिते स्कन्दति वाऽविष्यन्दते वेत्यादिवक्ष्यमाणं प्रा
यश्चित्तं द्रष्टव्यं तदधिश्रिते स्कन्ने भवतीति ज्ञेयं · यत्परिशिष्टमित्यादि तु द्रव्यान्तरेऽपि समानं · यदि प्राचीनहरणे स्कन्नं स्यात्तत्प्र
जापते विश्वभृतीति तन्वं हुतमसीति स्कन्नमभिमन्त्रयेत् · इदमपि पयस्येवान्नान्यद्रव्ये · केचित्तु दोहनादि प्राचीनहरणात्प्राक्प
यसि स्कन्ने सति समुद्रं व इति समान्यद्रव्यस्कन्दने प्राप्ते न मन्त्रेण यद्यद्य दुग्धमिति विशेषमन्त्रेण चाभिमर्शने उन्नयनादिषु वा
इति यर्यन्तु दुग्धे वान्यहविषि वा स्कन्ने प्रजापते विश्वभृतीति तन्वामित्यपि मन्त्रेणाभिमर्शनमित्याहु: । शेषेण कुर्यादित्यस्या
यमर्थ: होमद्रव्यापर्याप्तावपि मानाहीनं न तेनैव होतव्यमिति · पुनरुन्नीयापादशेषे · अपमर्थ: । प्राचीनहरणे यावति गन्ते
स्कन्नं भवति तावत्येवाध्वनि उपविश्य स्थाली मन्थेन प्राचीनीत्वा तत्रैवोष्ट उन्नयेत् नोन्नयनाय प्रत्यागच्छेत् · न वा स्क

चं प्रत्यक्प्रेषयेत्‌. एवमुन्नीयजुहुयात्‌. आज्यं अशेषे. स्थालीगतस्याप्यशेषकर्तो प्रत्येत्याग्निहोत्रहोमविधिनाउक्तविधानेनाग्नि
होत्रायाज्यं संस्कृत्योन्नीय जुहुयात्‌. एतद्विधानेकुशेषासादनादि र १५ आहोमादेदितव्यं. अभिविधावपमाकारोननुमाकारे
ननुमर्यादायां. एवं सत्कारणाहुति स्कंदने पिनदर्भमुन्नयनेकर्तव्यं. अन्ये त्वि रुन्नयनेनचतुर्थ इति केचित्‌. वारुणीं जपित्वा
वारुण्या जुहुयात्‌. अस्यार्थः। पूर्वोक्तेनो विहितप्राकृतमन्त्रमयो द्वयं कांजपो वारुण्याहोमोनस्नानेचेचिं द्वारुणीं पूर्वं जपि
त्वाययाकयाचिद्वारुण्या प्रथमाहुतिं जुहुयादिति. अन्ये यजमानस्यास्नानमान्यहोमात्स्वारुणीजपो वारुण्याहोमोनस्ना
नं चेति त्रयमपि सद्व्ये नशेषेण जुहुयात्‌. इत्यग्निहोत्रायचारहोमे पुनरुन्नीयहोमे आज्यहोचसमानं. पुनर्होमं चगणगा
रिः एषु निषपियद्वेषु पूर्वहोमे समाप्यपुनर्होमणादि सर्वं तत्रैव कर्तव्यमित्यर्थः। अथ मन्त्रप्रयोगः। अग्निहोत्रायचारेणान्या
पचारेणा वापपसिक्तन्नेत दृभि मत्र्य. यस द्येतिजपेत्‌. सर्वप्रायश्चित्तं विपुलरणं च. सर्वस्कंदनेन्याद्याघातेनजुहुयात्‌. पदिप्रा
चीनहणवेलायां स्कंदेत्‌. प्रजापतेर्विश्वभृति त्वादिना भिमृश्य वरिष्ठेन जुहुयात्‌. अनवशेषे तु यत्र स्कन्नं तत्रैवास्थितोन्ये
नानीतस्थालीतउन्नीय जुहुयात्‌. तस्यामप्यनवशेषे होमिकद्रव्यसंस्कारप्रकारेणाज्यं संस्कृत्य जुहुयात्‌. उन्नयनोत्तरं स्था
लीगतस्य स्कंदने सामान्य स्कंदनेना मंत्रप्राप्तिः पृषत्त्रयेपि कर्तोयां काचिद्वारुणीं जपित्वाययाकयाचिद्वारुण्या प्रथमा

४६ मां,। ति जुहुयात्तन प्राकृतमंत्रेण यजमानो न स्नानं कुर्यात्. पर्युदासोपगाण्गारिमते पुनः कर्तोविकृते होममाहुत्याकुर्या
न. द्वितीयस्कंदन प्रायश्चित्तं. अथान्यद्रव्यस्कंदने पयसोन्यद्रव्यस्य च विष्यंदने प्रायश्चित्तं. अधिश्रितमग्निहोत्रद्रव्यं स्थाली
मूलेन स्रवति चेत्तत्राहाश्वलायनः। अग्निहोत्रमधिश्रितं स्रवदभिमंत्रयेत गर्भं स्रवंतमगदमकर्माग्निर्होता पृथिव्यं
५१ तेरिक्ष यत पृथुश्शुनदग्नावेवतेनाभिप्राप्नोतिनिर्ऋतिं परस्तादिति. अभिमंत्रयेतेरस्थाली स्रवंतीमाग्निहोत्रिका. गर्भं
स्रवेतमित्यादि पएवैरंतके नतु. मदादिना च संदध्यादिधिं दद्राणमित्यृचेति गोपालः। अतो गर्भं स्रवंतमभिमंत्र्य.
चिधं दश णं० नेतिषवेतीरुवलीमदालेपयेत. तन्न शेषेण शाक्त कुर्यात्. ततः सर्वप्रायश्चित्तं. छिद्रं दूंदमय. साधारणं. अथो
दूषितस्यान्यद्रव्यस्य स्कंदने प्रायश्चित्तं. एकन्नं द्रव्यं समुद्रं वः प्रहिणोमि स्वां योनिमपि गच्छत. अरिष्टा अस्माकं वीरा मा
पिगा वः सेतुगोपतौ विति मंत्रेणाभिमन्त्र्य शेषेण प्रचरेत्. उद्वासितस्कन्नप्रायश्चित्तं. अथाग्निहोत्रस्थालीं भिन्नचेत्.
अस्याः स्थाने अन्यां स्थालीं निधाय तामभिमंत्रयते. भूरायुर्मे धारयत प्राणान्मे धारयत प्रजां मे धारयत पशून्मे धारय
तमम आयुः प्राणाः पशवः परासिञ्चन्निति. ततो द्वाशेदेमहितेन सूचं पराय त्वा दुर्गादिगणे नमिंद्र दृगणेन च
प्रायश्चित्तं बोधायनोक्तं कुर्यात्. सर्वप्रायश्चित्तनाम्ना भग्नामप्सु प्रक्षिपेत्. भूमिर्भूमिमगान्माता मातरमप्यगात्.

भूपास्सपुत्रैः पशुभिर्न्यौनेदे ह्विसभिघतामिति। सर्वत्र भन्नपात्राणां पात्राणां भेदने इदमेव प्रायश्चित्तमिति प्रायश्चित्त
प्रदीये। तदेतद्वे धापनानामेव। आश्वलायनस्तु भिन्नस्थाली भूमिर्भूमिमित्यप्सु प्रक्षिपेत्। तत्र छौ नवीनेयोजयेत्। सर्वप्रा
प्रायश्चित्तं कुर्यात्। इति स्थालीभेदनप्रायश्चित्तं। अथ स्थालीभेदने भिन्नद्रव्यस्य प्रायश्चित्तं भिन्ने द्रव्ये समुद्रं व इति मं
त्रेणाभिनस्थाया प्रक्षिप्यान्यद्रव्येणान्यस्थालीसृते न कुर्यात्। सर्वप्रायश्चित्तं चेति। अथाग्निहोत्रद्रव्यमधि
श्रितं यदि शावद्येत तदा प्रायश्चित्तमुक्तमाचार्येण। अग्निहोत्रं शायत्समोषमुमिति द्वेष्टारमुद्दालयेत् इति। समोषामु
मित्यभिमन्त्रणं अमुमित्यस्य स्थाने यजमानद्वेष्टुर्नाम गृह्णीयात्। निसमोषामदेवदत्त इति। तदभावे समोषपाप्मानमि
ति द्रव्यशब्दोत्पत्तिप्रायश्चित्तं। अथ विष्यन्दमारे हविः क्षिप्रायाश्चित्तं। तत्रोद्वासितस्य विष्यन्द आश्वलायनः। विष्यन्दमा
नं मही द्यौः पृथिवी च न इत्याहवनीयस्य भस्मान्ते निनयेदिति। तस्यायमर्थः। उद्वासितं पयः साधारणं हविस्तावद्याव
न विष्यन्दते तदा मही द्यौः पृथिवी० इत्याहवनीयस्य भस्मान्ते निनयेत्। अन्येन प्रचरेत्। शेषेणेति कचित्। इत्युद्वासि
तद्रव्यविष्यन्दने प्रायश्चित्तं। अथाधिश्रितविष्यन्दने पयः साधारणद्रव्यस्य स्कन्दने चान्यद्रव्यस्य प्रायश्चित्तं। ऐतरेय
ब्राह्मणे। आधिश्रिते स्कन्द जिवा विष्यन्दते तदद्भिरुपनयेच्छान्त्यै शान्तिर्वा आपो थेन दक्षिणेन पाणिनाभिमन्त्र्य उप

ज्ञपत्तिदिवंत्ततोयं देवान्यत्रोगात ततोद्रविसामाध्यं तरिक्षत्तनीयेयि तन्यत्रोगात तोमाद्रविलामाघ्यव्यिवीत्तनीयमनु ॥
४८ ष्या । न्यत्रोगात तोमाद्विण माधृयपोरेजसास्कभिताञ्जा सि वीर्येभि वद्ध रतमाश्रा वि छी. यापत्येते अप्रती नासहोभिर्वि छूअं
५८ गवस्त्न्य हृणा पूर्वं हत्ता वि जि. इत्यधि श्रित हविष्यंदने सामान्य द्रव्यस्कं दने च प्रायश्चित्तं. अथ केशादिभिर्दुष्टे प्रायश्चित्तं.
तदा हाश्वलायनः । सान्नायवद्धीभत्से. बीभत्से केशादिभिर्दुष्टे होमित्रां हविर्मात्रे प्राजापत्यावृचामाध्यमेनयलाश्य
ण त्वनक्षीकेनु हसादिति मान्तापादुष्ववत्मनिपतिरित्यर्थः । नच सान्नायस्य वत्र क्षीकच पायोबाष्पवाप्रतिपनिपनिरुक्त
त्वात्तेन वन्यायेना त्रीपिप्रतिरिति दर्शनाकथाद्रवत्विति वाच्यं. ततोपदेशेनैवाश्मप्रक्षेपस्य प्राप्तत्वात्पुनर्विधाने वैयर्थ्यापत्तेः
सत्र द्रव्यस्य तु सामान्यविशेषन्यायेनायो नायोनरूत्वं. सामान्यतो हविर्मात्रस्यैवै भूत्स्य प्रप्रक्षेपः अग्निहोत्रद्रव्यस
तुवत्सीकइति. यथापयसः सान्नायवत्प्रतिपत्तिः । अन्यद्रव्यस्याश्मप्रक्षेप इति. केचित्तु प्रतियतो विकल्पमाहुः । इति शादिभि
र्दुष्टे प्रायश्चित्तं. अस्यापवादमाह गोपालः पिपीलिकाघूररभिः क्षुद्रकीटैर्नदुष्यति. तानुधृत्याद्भिरभ्युक्ष्य तद्दुत्स्य यहूयता
मिति अग्निहोत्रद्रव्ये वृष्टिविंदुपतने प्रायश्चित्तं. अभिवृष्टे मित्रोजनान्यातयत इति समिदाधानं अग्निहोत्रद्रव्ये वृष्टिविंदव
श्चत्यंतेति तदा. मित्रोजनान्या० होन स्वाहेति निमित्तानंतरं समिदंत एमाहवनीये कुर्यादिति सूत्रार्थः. वनिकं तोमतनमेन

त्. अन्ये तु प्राकृतं मन्त्रं मयो ह्यानेन मन्त्रेण प्राकृत समिधा दानमाहुः इत्यादि एष प्रायश्चित्तः अथातोऽग्न्यनुगतिप्रायश्चि
त्ते प्रायश्चित्तप्रदीपे. अग्निहोत्रहविःपाकार्थं तु हुतेऽग्नावनुगते योनितः उत्साद्य होत्रादीनामन्यतमेन प्रायश्चित्तं कुर्यात् इ
ति. वनुर्होतारमित्येके व्याहृतय इत्येके मिंद हुतो इत्येके मनस्वती इत्येके इति बोधायनोक्तेः । आश्वलायनस्तु व्याहृतिहो
मं कुर्वीत. उद्धृतस्य गार्हपत्यस्य चनाशे मंथनादितः यस्वती होतं पूर्ववत्. ततोंगारनिर्हरणादि होमशेषं समापयेत्. अपोठ
वर्तमानगार्हपत्यानुगमे तु अपोठे कदेशं गार्हपत्ये निधाय सर्वप्रायश्चित्तमिति भवः ॥ इत्यपोढान्वंनुगतिप्रायश्चित्ते.
अथोत्तराहुत्यर्थं हविस्कंदने प्रायश्चित्तं. जोपालः पूर्वाहुताया वै त्स्कन्ना स्यादुत्तराहुतिः । अपि वोत्तरया हुत्या पूर्वं मामि
जुहोति चेत्. यत्रवेत्थ्येतचा जायस मिधं पूर्वं पावके. तत एवोपदेही द्वात् हवीं हुत्वोत्तरां हुतिं. अन्या दुग्ध्वा पुनश्चापि जु
हुयादग्निहोत्रकमिति. इदमेव. यत्र वेत्थ वनस्पत इत्यत स्या आहुत्या स्कंदने इति ब्रुवन् आश्वलायनस्याभिमतमित्यनु
संधेयं. अत्र प्रयोगः पूर्वाहुतौ हुतायां उत्तराहुत्यर्थं पयः स्कंदने प्रजापते न विश्वधृतितीति पूर्ववत् स्कन्नं पयोभिमृश्याप्सु
प्रक्षिप्य. यत्रवेत्थ वनस्प० मयस्वाहेति समिधमाधाय शेषेण जुहुयात्. अन्यद्रव्ये तु होमपक्षे तु स्कन्ने समुद्रं वः ॥
प्रहिणोमीति मन्त्रेणाभिमृश्याप्सु स्कन्नं प्रक्षिप्य यत्रवेत्थेति समिधमाधाय शेषेण जुहुयात्. उभयात्राप्यशेषे पुन

४८ स्त्रपनं॰ आज्यमन्त्रोष इति शेषं॰ पूर्वाहुत्या सहैवोत्तराहुत्यातेयियत्र॰ वेत्येत्यादी तिशान्तहूयते॰ पूर्वाहुति विस्मृत्यैवोत्तराहुतौ
हुतायामपीत्यमिति चन्द्रिकायां॰ तदयमर्थः॥ पूर्वाहुतौ हुतायामयमुत्तराहुति स्कंदेत्॰ पूर्वाहुते स्यपरिवोत्तराहुतिः॥ यतेत्॰ पूर्वा
५१ हुतिं विस्मृत्यैवोत्तराहुतिं कुर्यात्॰ सर्वत्र यत्र वेत्येतिसमिधमाधाय स्कन्नमभिमन्त्र्य शेषात् होममुत्तराहुत्यात्॰ निःशेषहुते वाग्नि
रनुगन्ती यय त्रे वे चेति हुत्वा पुनर्होमं तं कुर्यात्॰ अल्पावशिष्टे तु हुत्वा वाग्निष्टे नैवत् होममुत्तराहुतिं। मात्राय चारे॰ तच्छेषा वै
सम्यापुयादिति न्यायात्॰ लक्ष्मणस्यापवर्गोत्तौ लौयरावेति॰ इति स्कन्नप्रायश्चित्तं॰ अस्यापवादः॥ सर्वमिदं प्रायश्चित्तमाहुतिप
रिमाण द्रव्यस्कंदन एव न त्वनस्य॰ आहुतिपरिमाणं च॰ इव॰ द्रव्याणं स्कन्नं विलयन् रणे॰ कठिनानामंगुष्ठपर्वमात्रं॰ तण्डुला
नां शतमित्यादि॰ चन्द्रिकायां तु॰ आहुतिपरिमाणन्यून स्कंदने स्कन्नानुमन्त्रणं कृत्वा सर्वप्रायश्चित्तमित्युक्तं॰ प्रायश्चित्तप्रदी
पे॰ भस्मन्यग्नौ हविर्धाने वद्यो स्तीर्णे च बर्हिषि॰ कूर्चे विप्रस्य पाणौ च स्कन्नदोषो न विद्यत इति॰ अथ व्यवायप्रायश्चित्तं॰ अग्नि
होत्र उपसन्ने चक्रीवच्छ्वपुरुषो वा विहारमंतरियात् यथोक्तिं कुर्यात् प्रागीशेन मन्तरेणातिक्रमयेत्॰ श्व व्यवाये तु कश्चि
दस्ति विशेषः॥ इदं विष्णुर्विचक्रम इति मन्त्रेण गार्हपत्य भस्मना पुनः पदं प्रतिपूरयेत्॰ प्रतिपदं मंत्रावृत्तिरिति॰ ततः सर्वत्रं
तु तन्वं रजसो भानुमन्विहीति मन्त्रेण हुत्वा भस्मना गार्हपत्यादाहवनीयस्यादाहवनीयपर्यंतं भस्मलेखां जलधारां च कुर्या

त॰ तत आहवनीयमनुगा पित्वा पुनः प्रणयनमंत्रेण प्रणीयोपयिष्ठते॰ यदग्ने पूर्वं प्रभिहितं पदं हितेसमिस्य रश्मीनन्वाततनान॰ तत्र रक्षा
मनु संभवेतां सन्नः सृत सूमत्यावाजवत्या॰ त्वमग्ने सप्रथा॰ तन्वतइति द्वाभ्यां॰ ततः प्रक्रांतमग्निहोत्रं समाप्यते घेवा गनिषु पायश्चित्त
नीकर्तव्या॰ अनुगमनेप्रणयनपक्षे एवना मुज स्वेःभुनो व्यवाये नगामंतरेणाति क्रामयेत इतिदेवत्रातः। आत्ति क्रामये देवेतीन
तो यदा कदाग्नीनां व्यवायेया थश्चित्त त्वेवनात्यत॰ एषातु ब्राह्मणे॰ तदसहर्य आहिताग्नेर्गोर्हयत्याहवनीयावंतरेणनोवारयोवा
श्चावाप्रतिपद्येत का तत्र प्रायश्चित्तिरिति नैनन्मासि कुर्यादित्याहुरात्मन्यस्य हितामवंतीतितच्चे न्मानसि कुच उत्तगार्हपत्यादवि
छिन्ना मुदकधारां कुर्यात् तंतुं तन्वरजसो भानुमन्विहीत्याहवनीयादिति तत्कर्मकालादन्यत्रज्ञेयं॰ यदाकदाचिदितिनुकर्मारंभोत
तरंद्रष्व्यो यसादना त्सर्वं होमोत्तरं चेति विवेकः॥ सूत्रांतरे तु॰ पुरूषगो छाग महिषवराहमार्गाश्वापदादीनां कर्ममध्यादन्यत्र वह्नी
नां मध्ये तोगमने सर्वप्रायश्चित्तं॰ कर्ममध्ये तु शूद्रयोः स्त्रियदा मर्कटबिडाल श्वैरकाक मायशु कीटसरीसृपादीनां वह्नीनां
०-१३५ मध्यतः कर्ममध्ये गमने सति द्वाद्वशाहीतेन दुर्गामनस्वती व्याहतीश्चसजुहोति॰ अनोवारथोवा वह्नीनां मध्यतो गच्छेत॰
दास्ति, द्विनोपमुद्वाप्य यदग्ने पूर्वमिति प्रणीय त्वमग्ने सप्रथा असीति तमुपस्थाप्य पायश्चित्तीं कुर्यात॰ कर्ममध्ये कुर्यात॰ कर्ममध्ये वाश्वो
ह्नीनां मध्यतो गच्छेत॰ आहवनीयमुद्वाप्य पुनः प्रणीय सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा पायश्चित्तीं कुर्यात॰ अग्नीनां मध्ये वाश्व त्विगग्नि मध्ये

[illegible] श्रद्दानां वा गमने मिंदादिगणः । श्वादश्राग हीतेन दुर्गादिगणो वा । मनस्वतीं वे त्वं कर्मम ध्येवेदितव्यं आश्वलायनानां
४८ हु[illegible]दिक पलक्षणं । ततश्च सर्वाजरी काः नाम पिगो च्छागादीनामयंत रागमने याथि कृत्यव तनदुर्गादि । नदुक्तं तालहं नवासि
४९ [illegible] तिं वि[illegible]न्तरालेय घनो वार ब्यो वाश्वा वामनुष्यादयो वा पशवो वा पक्षिणो वा सर्पादयो वा निर्गच्छेयुः । तत्र प्रायश्चित्त कृतीति । अथ व
[illegible]नो प्रायश्चित्ते वक्ष्ये नां परिवीजकादिभिः स्पृष्टे सर्व प्रायश्चित्त मिति । प । रिवीजकादय स्वरूपं चप्रदीपे । यः सोदरे ज्ये
५० ष्ठ भ्रातर्यकृत दारे कनीयानुढो ढा स परिवीजकः । ज्येष्ठः परिवितः कन्यादाता परिविविदानः । विवाहात्पूर्वमपि इयं कन्या प्रदीये ति
वोक्त निश्चयेन यः कन्या स्वयां करोति स परिविविदानः । यः सोमवमतिस सोमवामी अयो विरक्तः सीमः स सोमानिपवितः भक्ष्ये
पुत्र[illegible]णयो न भक्षमक्षयति स भक्षान्तरितः । यथाविहितेन भक्षयति स भक्षरहितः । अयत्ते हृयोयत्तं करोति स पर्पहा ज्येष्ठः
रीहृ इति । बह्निनामेकदेशापहरे सर्वप्रायश्चित्त अथाग्नि बहिष्यत प्रायश्चित्तं । आश्वलायनः ॥ आहवनीयमनुद्दीप्य मा
न मर्वाकृशाम्यायरासादिदं तरा कं परर्ठत एकमिति संवपेत् । अस्यार्थः । आहवनीयस्यैकदेशः समसो वायद्यायतनादुत्सव्या
वीकृशाम्यायरासादिदं वहिगच्छेच्चेत्तदा तमग्निं इदं तरएकं परर्ठत । जनित्रे इति मंत्रेणायतनेषु संवपेत् । शेषश्चेन्नं त्रावतिः
ततः आज्यं संस्कृत्य समस्त व्याहृतिभिः सर्वप्रायश्चित्तं जुहुयात् । स चेद्दीप्यमानववने यावत्प्रायश्चित्त कालं जीवतएवैतत्

अविस्फुलिंगमात्र इति त्रापनार्थमिति वृत्तिकृत. ए संबंध सत्वेपि सिद्धांत भाष्यकृत. ततो गेवहि गते गतौ प्रायश्चित्तं प्राप
णार्थमिति निदिवजातः कृत्स्नोग्निर्बहिष्या एवेत त्प्रायश्चित्तमिति इदनः। अग्न्यंतरे बहिष्याते तु छीप्रक्षिप्य सर्व प्रायश्चित्तं. ६६
मेवदर्शपौर्णमासादावपि तेषं. ग्राम्यापरासो ध्वंसाहवनीयागमनेतु पाथिकृती हि। यदित्वती यादितु सङ्घात्प्रक्षेपे मंत्र
निहत्यर्थ. तेन ग्रास्यापरासोर्ध्वं गमनेन. छीमायने प्रतनै प्रक्षिप्य पाथिकृती हि। ६६ कर्मणो बहिः दर्विहोम मध्ये चेत्तंत्रमुप
जीव. पाथिकृतामीतिकृत. प्रकृते हिं समाप्य निदिवजात सिद्धांत भाष्यकृतौ. अभियुक्तास्तु समिध्य जेष्व. पूर्वनिमित्तेन
दानीमेव. तदूर्ध्वं निमित्ते तु प्रक्रांत कर्म समाप्येवेष्टिरिति व्यवरडा माहुः। पथिकृत्याम अग्निः पथिकृद्देवता. अष्टाकपालः
पौर्णमासेज्जं. प्रधानमुपांशः. वेत्याहि विधो अ० ५ जो ३७ ३ पे ३ अग्ने पथिकृतिं आदेवानामपियेथा० यातीवो ३० अ
[illegible] ोहमन्वादः। अनड्वान्दक्षिणा. पुनराल भवैनौ संतिष्ठते. अथ होमकाला नियति प्रायश्चित्तं. तत्र गोणकाल मा
[illegible] वित्रा [illegible] दोषांतो होमकालः संगवांतः प्रातरिति. प्रदोषो रात्रेः पूर्वश्चतुर्थो भागः तदंतः अंतो यस्य नवघटिकाः इतिपा
आ [illegible] बोचितं चमीषबलो नादिके प्रदोषशब्दे नोच्यते तदंतो बहिमकाल इतिवृत्तिनर. संगवः पंचधाविभक्तस्याह्नो द्वितीयो भा
गः [illegible] मानि दादश घटिकाः दिवसस्य तृतीयो भाग इति केचित. तदा दश घटिकाः द्वितीयो यामः दिवसस्य इति देवत्रा

नोक्तिः स्कन्नागामिप्रायेणाभिप्रायेण बोध्यं। सिद्धं तु भाष्ये तु। दिवसस्य तुर्यो भागः संगवः स्कन्दे तत्र सार्धसप्तघटिकाः कालः। एवं प्रदोषसंगवका
5) लयोरादभिक्रियमाणे होमे न प्रायश्चित्तं। तदतिरिक्ते तु प्रायश्चित्तं भवति। प्रायश्चित्तार्हं गौणकालमाह बौधायनः॥ सायंहोमस्य सर्वा निशा
प्रातर्होमस्य सर्वमहरिति रिक्ते तु प्रायश्चित्तार्हं गौणकालमाह बौधायनः। सायंहोमस्य सर्वा निशा प्रातर्होमस्य सर्वमहरिति तादृशगौण
कालः। अकृतः प्रायश्चित्तमाहाश्वलायनः। नमतितीयचतुर्गृहीतमाज्यं जुहुयात्। तं प्रदोषसंगवस्य मित्यर्थः। होमे मन्त्रव्यवस्थामाह।
यदि सायं दोषावस्तर्नमः स्वाहा। यदि प्रातर्वस्तर्नमः स्वाहेति कर्तव्यान्तरमाह। अग्निहोत्रमुपसाद्य भूर्भुवः स्वरिति जपित्वा वरं दत्वा जु
यादिग्निश्चेद्वारुणीं कृत्वा प्रातर्वरदानमनुगमयित्वा चाहवनीये पुनः प्रणयेत्। इहैव क्षेम्य एधि मा प्रहासीरमुं मामुष्यायणमिति।
ततः इध्मिं त्वं स्वर्योभियो महिनादिवं० प्रसमित्रमर्तो अस्तु प्रयस्वानिति। संस्थिःपायत्वा सहवाग्यतो ग्नीन्ज्वलतो हरन्नुपासीतेति।
अस्यार्थः। अग्निषु स्वकाले प्रणीतेषु होमे स्वीकृतकालातिपत्तौ गार्हपत्ये आज्यं संस्कृत्य जुह्वां चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा सायंकाला
पत्तौ दोषावस्तर्नमः स्वाहेत्याहवनीये जुहुयात्। अग्निर्देवता। ततः सायंहोममुपक्रम्योपसादनान्तं कृत्वा कर्ता भूर्भुवः स्वरिति ज
पेत्। यजमानो वरं दद्यात्। ततः कर्तो समिधानादि सर्वं समापयेत्। ततस्तेषु वाग्निषु तदानीमेव वारुणीं कुर्यात्। प्रातस्तु चतु
र्गृहीतं समाने। होमे प्रातर्वस्तर्नमः स्वाहेति मन्त्रे विशेषः। अत्रप्याग्निर्देवतात उपसादनान्तं कृत्वा भूर्भुवः स्वरिति जपित्वा जुहु

पातः हृष्यंते वरदानं न ततश्चैषं समाप्याहवनीयमयि त्वा पुनस्तोमे वा धरे इहैव वशे न्यग्धि मा प्रहासीरमुं मामुष्यायणमिति। यथाम्नातमं
त्रे देवतानामः हृ तिहृतः। अमुमित्यस्य स्थाने द्वितीयांतं यजमाननाम। अथायस्य स्थाने यजमानस्य पितुर्नाम निर्दिशेत। यदि पिता जी
वति दिवदत्तं भरद्वाजायणामिति। यदि पिता न जीवति तदा क्षारद्वाजमिति तदा देवदत्तं भारद्वाजमिति निर्दिशेत इत्याह। एवमनु
गमय्याहवनीयं पुनः प्रणयेद्दक्षिणाग्निस्तु स एव। ततस्तु द्वे वाग्निषु मिलितः सूर्यदेवताका पूर्वोक्तेष्टिः कर्तव्या तस्यां चेष्टौ संहि
तायां तानेवाग्नीन् पत्नी यजमानौ वाग्यतावनश्नंतौ ज्वलयंतौ। ततो द्वयोर्दुग्धेनाग्निपूर्वं चतुर्थ्यामागम्याग्निहोत्राग्निहोत्रं कुर्युः। ए
कस्याय योधिश्रित्य तत्र द्वितीयमानयेदिति विशेषः सेनपयसा होमः। ततस्तैर्दक्षिणाग्न्याहवनीयोपरि त्यजेत। श्वोभूते य
थाविधि प्रातरग्निहोत्रं कृत्वा पुनरग्नीनि ष्यर्यं प्रणीय वा न भृत्यापयेत् नासाप्येवमेवोक्त। एतदुक्तं प्रायश्चित्तं स्वकाल एव
णीयत्ते ष्वग्निमुहोमकालातिपत्तौ भवति। अति प्रणीतेष्टककालातिपत्तौ अत्यंतापदि अनुद्धृत्य प्रायश्चित्तं वृत्ता हो
र्यान्नकालातिपत्तिप्रायश्चित्ते। अनाय दिव्वति प्रणीतेषु कालातिपत्तौ आहवनीयमात्रं प्रणीय प्रायश्चित्तं कृ स्यात् तेव
न्यं संकृत्य स्रुचा स्रुवाहुती माहवनीये जुहुयात्। मनोज्योतिर्जुषतामाज्यं मेवच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु। या इष्टा उषसो या अ
पास्ताः सेतनोमि हविषा घृतेन स्वाहेति। तमाहवनीयं परित्यज्यानुद्धृतप्रायश्चित्तं सहितो होमः कार्यः। सायं विहृते प्र

...अकृतहोमस्याहोमांतरकालप्राप्तौ कालातिपत्तिप्रायश्चित्तसहितं सायंहोमं समाप्यानुद्धरणप्रायश्चित्तसहितं प्रातर्होमं कुर्यात्।
...विहृते द्यग्निषु तादृशसायंकालप्राप्तौ तौ कालातिपत्तिप्रायश्चित्तसहितं प्रातर्होमं समुपक्रम्य तत्रैवानुगमनपूर्वकं पुनः प्रणी-
5) ... विप्रणीत दक्षिणाग्नौ चरुं पयो दुग्धेन वा सायंहोमानन्तरं तदर्थमनुद्धरणप्रायश्चित्तमुद्धरणं वा। अविहृते सायंहोमस्य प्रातःका-
...मुत्कर्षे आपदि अनुद्धरणप्रायश्चित्तमात्रं अनापदि तु मनस्वतीसहितं प्रायश्चित्तं कृत्वा सायंहोमं विधायानुद्धरणप्राय-
श्चि... प्रातर्होमः। अविहृते प्रातर्होमस्य सायंकालपर्यन्तमुत्कर्षे तत्रैवापद्यनापदि वानुद्धरणप्रायश्चित्तसहितं प्रातर्होम-
मुपक्रम्य तदर्थं द्यग्निद्विवसायंहोमान्ते तनुद्धरणप्रायश्चित्तं। सायंहोमार्थं विहृते द्याग्निषु द्वितीयसायंकालपर्यन्तमुत्कर्षे
कालातिपत्तिप्रायश्चित्तसहितं सायंहोमं साप्य अनुद्धरणप्रातर्होमं समुपक्रम्य तदर्थे द्यवाग्निषु सायंहोमान्ते। प्रातर्होमार्थं विहृतेष्वग्नि-
षु द्वितीयप्रातर्होमसमुत्कर्षे कालातिपत्तिप्रायश्चित्तसहितं प्रातरग्निहोत्रमुपक्रम्य दध्नो दुग्धेन सायंहोमं तं कृत्वा नानवनीयाग्निरपरिसन्ध्या-
नुद्धरणप्रायश्चित्तसहितं प्रातर्होममुपक्रम्य तदर्थे द्यवाग्निषु प्रातर्भूते द्यानुद्धरणप्रायश्चित्तं समापयेत्। एवं विहृते सायंहोम-
स्य द्वितीयसायंकालपर्यन्तमुत्कर्षे प्रातर्होमस्य द्वितीयप्रातःकालपर्यन्तमुत्कर्षे पृथुहे। अत्यापदि एकस्य द्वयोर्वा कृतनामयि विच्छेदे नानु-
द्धरणप्रायश्चित्तं किं तु मनस्वत्येव स्वाहाचार्यः। अग्निहोत्रहोमे च तत्। अग्निहोत्रहोमाभावेपि मनस्वतीकार्येत्यर्थः। तां कृत्वा यद्य-

होमविधानेन प्रतिहोमं च कुर्यात्। तदाह परमतेन। प्रतिहोममेके इति। बौधायनस्तु सायंहोमातिपत्तौ तु सायंदोषादिके नतु। ॥
होमश्चतुर्गृहीतेन। न मनस्वत्याथवा भवेत्। प्रातर्दोषादिसंत्रस्यात्प्रातर्यद्यमनस्वती। हुत्वातीते ततः प्रास्तम् कृपादग्निहोत्रकं। ॥
राकाहाद्यग्निहोत्राणामतिपत्तिर्भवेद्यदि। इष्टिर्द्वादशकपालेन कार्या तंतुमतेऽग्नये। अतीतानां तु सर्वेषां प्रातर्होमोऽभवेत्क्रमात्। ॥
अर्वाक् संवत्सरात् मासमत्रौ वषण्मासादि निगद्यते। प्रोक्षितेऽयजमानेऽतु होममन्त्रो भवेद्यदि। मनस्वतीं तंतुमतीं प्रतिहोममिति ॥
त्रयं। एवं दीर्घशुचित्तिः स्यात् द्वादशाग्निहोत्रातिपातने। सम्यक् रूढेषु शुच्याद्याः क्रमादिष्टयः ईरिताः। शुचिश्चाथ पवमानश्चतेतुमे स्या ॥
त्यायाग्निकृद्दिनि। दीक्षवडुः संवत्समासानग्निहोत्रातिपातने। इष्टिश्चतुर्हविः कार्या तस्याग्नास्तु देवताः। पथिकृत्तंतुमानग्निः प्र
दै... ...स्तथा। अग्निर्व्रतिपतिश्चैव्य। पुरोडाशांस्तु निर्वपेत्। अग्निर्वैश्वानरस्त्वेकः स्यात् द्वादशकपालकः॥ इतरे ह्यष्टकपालास्य
त... ...र्योऽस्तु दक्षिणा। ततो नीतानि संख्याय हुत्वा प्रासंज होति च। अग्निहोत्राणि लुप्तेरन्यदि संवत्सरं ततः। इष्टिः सप्तहविष्का
... ...मेशास्त्विमाः। पवमानोऽग्निः पूर्वश्चापावकश्च शुचिस्तथा। पथिकृत्तंतुमानग्निर्व्रतपतिर्वैश्वानरस्तथा। स्याद् द्वादशक
पालः स्यादन्वाहार्यस्तु दक्षिणा। ततो नीतानि संख्याय हुत्वा प्रासंज होति च। तदूर्ध्वं पुनराधेयं विधेयमग्निनाशनात्। इति
...लातिपत्ति प्रायश्चित्तं। अथाग्निहोत्रसमासः। बौधायनः। अथाय द्वाग्निहोत्राणां समासो एष विषमे व्याधिपीडाया

गमनप्रसंगो गुरुकुलवासापेक्षायां मातापितृकलत्रपुत्राद्यत्यये बलवतो निरोधादौ देशकालद्रव्यानुपपत्तौ चात्यंतापत्तिरिति । पक्षहोमवि
ला स्मृतहोमप्रयोगे द्रष्टव्याः अथानापद्यपि पक्षहोमप्रायश्चित्तं यत्र पार्श्वे । अनातुरोऽप्रवासी च निश्चितो निरुपद्रवः । पक्षहोमं तु यो
ऽग्न्यात्स चरेत्पतितव्रतमिति । गोपालः । नित्यत्वात्सिताया कर्येन रोगाग्नेर्हतो भवतः । नैतच्छ्लोकं दधानस्तत्कुर्यात् कृच्छ्राद्यालु रायदिः अभाय द्या
चरन्ति । स्थाने तु मत्याय जेत सरुति । पक्षहोमे कृतेऽग्निसमारोपोऽग्न्यावनुगते मंथनारंभात्प्राक् तादृशे पुनराधाने । प्रतिनिध्याभावा
53 वात् । होमसमासावधिमाहमेऽनः । तृतीये नेतरे पक्षे समासेन समाचरेत् । आयच्छेदनुवर्तेत दीर्घकाले कष्टं वनं । यावज्जीवम
विच्छिन्नाय पक्षहोमान् समाचरेत् । आयदेवावधिस्तत्र न यक्षगणनावधिरिति । अथाग्निसमारोपः । स च द्विविधः । अरणी
समारोपः यात्मिसमारोपश्च । तत्रारणी समारोपे । अयं ते योनिः गीरः इति स्वसूत्रपठितमंत्रपाठादेन समारोपसिद्धिः । तथा
च समारोपकर्मणोपेक्षितानामनुगमनेऽनुगतप्रायश्चित्तविधिनाग्नयुत्पाद्याः । न प्रत्यवरोहविधिना । अन्यथोत्पादने पुनरा
धाने । यथाविधि समारोपकृते पि अविहितमंथनेनाग्निसिद्धिः । तदा मंथनोत्पन्नमप्यग्निं परित्यज्य पुनस्तद्विधिना कार्यः ।
त्समात्तस्मिन्नग्नौ चतुरात्र । क्रियमाणे न पुनराधाने । अग्न्युपवेधि नाम । धितारग्निर्वै वक्रहोति चतुरात्रात्पुनराधानं । अन्वाहितानां
मविधिना समारोपितानामनुगमोत्तरेद्युर्दर्शादावपि न पुनराधाने । अनन्वाहितेषु हृदि लेपुनराधानमेवेति गुरुचरणाः । अ

रू

न्वाहितगार्हपत्यामात्रस्य समारोपकर्मणोऽणोपेक्षितस्य अनुगमनोत्तरं उदयास्तादेस्तत्याये तृतिक्रमे तेन पुनराधानं॰ समारोपकर्म
मणैव संधितोस्यादितोग्नौ चतुरात्रमग्निहोत्रेऽहूयमाने भवत्येव तत्र पक्षे होमादिविधिनाग्निहोत्रहोमेषु समारोपकर्मेण
मंथनोत्पादितेग्नौ न पुनराधानं सत्यपि तत्र रात्रातिक्रमे॰ विहितमंत्राद्यंगोपयमं थने न प्रत्यवन्हुग्नौ आपन्नेन प्रक्षेपात्स्वे
मनुगतेरणी स्थ भस्म नारणी संस्पृश्य इतो जज्ञ इति मंथनं कृत्वा गार्हपत्यापतने ग्निं निधाय तत्र यवते हिंरण्यं जुहोति वा कुर्यात्॰ स
वीत्र मंथनं निमितं प्रायश्चित्तं समस्त व्याहृतयः॥ न स्वती इति केचित्॰ अप्ययाणि समारोप अपि तु इत्य स्य स्थाने या ते अग्ने
यज्ञिया तनूस्तये ह्यारोहात्मानं मच्छा वसूनि कृण्वन्नर्या पुरूणि॰ यज्ञो भूत्वा यज्ञमासीदस्वां योनिं जातवेदो भुव आ जायमा
नः॰ इति सूत्रोक्तं मंत्रं पठन् शोखां तरमेत्रपाठेन समारोपसिद्धिः। तत्रापि प्रायश्चित्तं पूर्ववदेव॰ विधिविहितपाणि समारोपे अ
अवरोहणकाले यावदग्निजन्म तावदरणी संस्पृश्य न्वेवास इत्यादिविधिलोपे पूर्ववत्प्रायश्चित्तं॰ तत्पाणि समारोपो
त र विहितधर्मोः स्मिन्नले निप्रज्वनस्नायात्तनो येपाश्ना स्त्रियं तथा॰ कृत्वा मूत्रपुरीषं तु चिरेनासीत यावच्छुचिरित्यादयः
तिनेष्टो येग्नयो न स्यं नितत्रपुनराधेयमेन प्रायश्चित्तिः धाइत्यरणी समारोपपाणि समारोपयोः प्रायश्चित्तं॰ अथ समा
रूढ्योनाशे प्रायश्चित्त॰ तत्रारणीनाशात्त्रिविधः। अमेध्यादिनोपहतिः स्वरूपनाशः कार्याक्षमत्वं चेति॰ तत्र प्रथमपक्षे वो

॥ अथ घृते निमित्ते विनष्टत्वमे ध्यप्रचांडालस्पृष्ट वायसपतितत्रण स्पर्शभरजस्वलाभिश्वसंसर्गो रण्योर्विनाशात्तयोः
मः त्वतत्समयेनैव अन्ये अरणी आनीयाग्न्याधेयमिति अमेध्याग्न्याह गोपालः॥ अमेध्यामत्र विड्रूकरेतः श्लेष्माश्रु पूयस्विकाः
नानुषारोरि न खच्छेद मद्यार्जवपवसादय इति चेडालग्रहणं सर्वप्रतिलोमोपलक्षणं उदक्याग्रहणेन हार्द्र घृतेसूतिकादिवेति य
सप्तभिः पंचभिर्वापिविभिर्वावेष्टनैर्युता अरणीनपयुद्धोत यजितादिसमागमइति वेष्टनद्रव्याण्याह शौनकः। अजि
नं कंबलं दर्भा गोकेशाः अजिनमेव वच भूर्जपत्रं तालपत्रं सत्राधावेष्टनं स्मृतमिति स्वरूपतो नाशे तु दाहक्षयाद्वा विनाशे द्वैविध्य
द्वैतानदारणी तदाग्नयोर्विनष्टाश्चेत्ताग्न्याधेयमिष्यते तृतीये तु अधरारण्याः कार्याक्षमत्वे उत्तरारण्या वा उभयोर्वेति त्र
यः पक्षाः तत्र प्रथमपक्षे उत्तरारण्याधं अधरारणी कृत्वा मंथनं द्वितीये तदर्धेन उभयोस्तथात्वे त्वग्न्याधेयं तत्र पूर्वारण्यो
रुत्सेधायामविलाज्जात्याधेः समे अन्ये संपाद्य कार्यमिति प्रदीपादयः। वृत्तिकृत समारूढारण्यो रन्यतरनाशेपि पुनराधान
मेवेति यपक्षत्रये प्यग्न्याधेयं पुनराधेयं वेत्याह गोपालोपि अथ चेत्स्यात् समारूढ व द्रव्यापत्तिर्हितवः। तदास्यात्पुनराधा
नं प्रदरण्योरिति श्रुतेस्मृतिः उपरतारण्योः भवतेनः समनसौ समोकत्यवरेपसौ मायज्ञंश हि सिंष्टंमायज्ञपतिं जातवेदसौ
शिवाभवतमद्यनः इत्यग्नि प्रक्षेपः। कार्याक्षमत्वे ग्नावितिविशेषः शान्तदृषां मुः आयधरण्योरशान्तविषयेनुग्रहउक्तः। आ

आरोपितायावरणी प्रनाष्टोन्याधानमापद्यते लौकिकेग्नौ नुयावरोघ तस्मिन्जीर्णारणी प्रक्षिप्य तत्तस्मिन्नग्नौ नवे अरणी अर
ण्यो निहितो॰ एग्निरिति मंत्रेण समारोप्य मथित्वा उपावरोहेति विहितमानजये कृत्वा गार्हपत्यायतने निदध्यात्॰ इदमेवात्र पुनराधा
नमिति॰ अयं न्यायोस्माकमत्यनुग्राहो भविष्यति॰ असमारूढाग्नेरण्युपघाते आग्नीत् ध्रुवमरहितः पालवेयेत॰ ततो मायां नवे
अरणी सपाघजीर्णे पूर्ववज्जले प्रक्षिपेत॰ नवे समारोप्य नंतु मतीं कुर्यात्॰ तदाहगोपालः वुपघातनिमित्ता मुक्ता॰ एतेस्यु हैर्विन
ष्येतामरणीने परित्यजेत्॰ अमावास्यातिथ्यावन्येनव आहृत्य पूर्ववत्॰ भवतन्नतिप्रान्येरत्नहे अप्सरणी उभे॰ श्वोभूते दा
त्रौ केनेष्टा समारोपणकादिकं॰ पूर्वेन तु मत्यें न प्रायश्चित्तं समाचरेदिति॰ अन्यतरनाशे पूर्ववत्॰ अरण्योरुपहता वस्तयोगता
श्चेत्पुनराधानं॰ दाहक्षयविनाशाघे रापथ द्वे तोपहारणी॰ तदाग्नयोविनेष्टाश्चेन त्वाग्न्याधेयमिष्यते इतिवचनात्॰ विद्यमाने
ष्वग्निषु यद्यरणीकार्यं वा क्षमे स्यातां तदा नवे सपाद्यामावास्येनेष्टाजीर्णे शाकलीकृत्य गार्हपत्ये प्रक्षिप्य यनवे आदायाग्नेरूपरि
धारयेत्॰ उद्बुध्यस्वाग्ने प्रविश स्वस्वां योनिं प्रत्नां देवयज्यां वोढो हव्येजातवेदः॥ अरण्योरणीमनुसंक्रम स्वजीर्णांतनुमजीर्ण
यानि गृह्णीष्वेति॰ अथाश्वलायनयरित्रिष्टेतु॰ अरण्योर्नष्टयोर्वापि क्षीणयोर्दग्धयोस्तथा॰ अग्निश्चेच्छेदीपनेन तत्र कधेत
[illegible]ते छुचि॰॥ आहुत्याग्निं समारोप्य निर्मथ्य प्रयतः शुचिः॰ उ इति सग्नेयनिशं स्वस्वां यो यिंपपाय थ आविश्य देवय न्या

ये जातवेदः अरण्यो लोते त्रेनलुप्येम इति । अयं ते योनिरित्यारण्योरग्नीन् समारोप्य मंथनाहरणात्प्रत्यवरोहेति मन्त्रेण मथित्वा जातमग्निं
५५ गार्हपत्यायतने निनप्रणीयान्यसे स्कृत्याहवनीये जुहुयादिति मनोज्योतिरिति बौधायनः । ततस्तंतुमत्या सर्वा हुत्या वासमाप्य येत् । इष्टिय
55 क्षेत्रा शरावदक्षिणा । एकमोनं न्यमोमन्त्रे शरावमुच्यते । एवं स्वरूपजो नाग्नेः शकलीकरणं विनापूर्ववदेव यदा तु क्रतुमध्ये जीर्णोउ
पहतो वा स्यात्तदानीमेवान्येन वा आहृत्य उपहतेचेदग्नौ प्रक्षिप्य जीर्णेचेदग्नौ शकलीकृत्य निक्षिपेदित्यादि । तंतुमत्यं तु कुर्वीत ।
अन्यतरनाशे पूर्ववत् द्वैधे तु । अयं हता नेन हारणीकस्येति सत्रं शालीकेरनो हस्मा हबौधायनः । काम्यां नष्टे तु वा पहतेषु वा
वाग्निषु नाद्रियेता न्याधेयमाधानप्रभृति यजमानाग्न वा अग्नयो भवन्तीति त्रयप्राणो गार्हपत्यो यानो व्यानोऽधिपत्रको व्यान उदाह
वनीयः कामम् उपावरोक्षन् हृपादितिः कर्मान्ते तु । अपायहृहृतानेनेह्यारणीकस्य ब्रह्मौरनेनैव प्रतिपद्यते । इति समन्याधे
यमितिः । पाणौ समारोपणे कृते यजमान व्यापन्नौ ततः पाणिनान्वारभ्य मंथनादि सर्वं कुर्यात् । यदि तु जात्रुता स्यलौकिकाग्निदाहः
तदा तस्मिन्निरन्वारभ्यारणीमंथनेनाग्निं संपाद्यान्यतरसंसर्गमित्याससिद्धिं कृत्वा सिद्धाग्निसंस्कारं तु कुर्यात् । अस्यामभ्यासो
वे प्रत्याधानेयालङ्कारविधिश्च । अरणीनाशप्रायश्चित्ते । अथ तंतुमत्याः प्रयोगः । आग्नेयं तंतुमते अष्टाकपालः । यो दर्शमासं तन्त्रेः तंतुं तन्वन्नजस्रो
भानु० ३०३म्.ये.३. अग्निं तंतुमंत अक्षानहो नह्य० प्रियां स्वौ० प्रधानमुपांशु० अग्ने स्तंतुमतो हमन्नादः । पुनरालंभ वर्जं समिति

छते॰ अथाग्न्युपघातप्रायश्चित्तमाह गोपालः। अग्निं रजस्वलां चेत्स्त्री संस्पृशेदग्निहोत्रके॰ इष्टिरष्टाकपालेन कार्या तन्तुमतेऽग्नये॰ चण्डाल
पतितोदक्यासूतिकाकुणपादिभिः। संसर्गो यदि विनाशः स्यात्तदधीतेति केचनेति॰ सर्वाग्निस्पर्शे एव पुनराधानमिति विवेकः। ज्ञानाज्ञा
नाज्ञानकृताव्यवस्थेत्यन्ये॰ उक्तं च महाभारते॰ रजस्वलोपच्छुप्ता तामग्निमज्ञाना स्पृशेत यदि॰ इष्टिरष्टाकपालेन कर्तव्या शुचयेऽग्नय इति॰
पराशरस्वरे यएषस्पर्शविषयमित्युक्तं प्रतिभाति शुचौ हो॰ अग्निः शुचिव्रततम॰ उदग्ने शुच यस्तवेति याज्यापुरोनुवाक्ये॰ अन्नादः। य
अन्नद्रोणयघातस्यादग्नीनां तत्र तत्र तु॰ पुनस्त्वेति समिंधाने॰ पुनस्त्वेति स्रुवाहुतिः उभयोः समुच्चयः। अपघ्यघ्नयोमनुष्याणां
वाग्निनामलैः श्वमार्जारमर्कटनकुलविण्मूत्रैः शूद्रस्पर्शेन वा श्वावान्त्रैश्चि मृभृतिअशुचिस्पर्शेन वोपहन्येरन् पुनस्त्वेत्युक्तमहतमग्नि
तु नीति मि ध्याहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं जुहुयादिति केचित्॰ अमेध्याधाने समारोप्याग्निं मथित्वा पावमानेष्टिरिति बौधायनः। मलाश्च॰
पु॰ सा शुक्रमसृङ्मज्जामूत्रविट्कर्णविट् नखाः श्लेष्माश्रुदूषिका स्वेदो द्वादशैते नृणां मला इति॰ मूत्रविट्शुक्रमुख्याद्यैः संसर्गश्चे
त्... धूपकैः। समारोप्य मथित्वेष्टिः पावमान्यत्र देवता। पवमानोऽग्निः पूर्वस्यावनकृश्चाशुचिस्पर्शेयेति॰ चाण्डालस्पर्शे पतितस्पर्शे
वे॰ धानमिति केशवः। सूतकोदयस्पर्शे शवस्पर्शे चैवमिति केचित्॰ सर्वतोऽप समिंधनमित्यन्ये॰ क्षामायागारदाहे वैश्वानरनिकाग्निभिरग्ना
भात्रे हे अग्नये क्षामायाष्टकपालद्रव्यके ष्टिः कर्तव्येत्यर्थः चैतानि सूत्रा। न अग्नितागारदाहनिमित्ते क्षामेष्ट्याय स्मेदनिसंकल्पं कुर्यात्॰ आग्नेत्व

पेग… … नक्रा ३० ३ अग्निं क्षामं अक्रंदद् एनिस्तनयन्नि० त्यंता ३ वो० अन्नादः। शुचये संसृजेते ऽग्निना न्येन। अन्येन क्षामवाग्निरिति
५५ ग… … जयः क्षामवाग्निना संसृज्येरन्। सोऽग्नेः शुचये ह्याकपालेऽनिर्वपेदिति ब्राह्मणं श्रौतानि नाक्षामवाग्निना संसर्गनिमित्तं
55 देवं स्थायक्ष्ये इति संकल्पः पाज्यानुवाक्यादि पूर्ववत्। मिथश्चेद्विविच येगार्हपत्यादयः। सर्वेऽग्नयो द्वौ द्वौ वापरस्परेण दिसंसृज्येरन्त
प… … नेच यहविः कर्तव्येत्यर्थः। याज्यानुवाक्यादि पूर्वोक्तं। गार्हपत्याहवनीययोर्वितीयपूर्वोयदेवे। गार्हपत्याहवनीयो मिथः संसृज्ये
अ… … अग्नये वीतये हविः कार्यत्वर्थः। वीतौ स्थायक्ष्ये इति सकल्पः अष्टाकपालो द्रव्यं। अग्न आयाहि० वि ३० ३ ये ३० ग्निं वीतिं यो
वाग्निः दवीतये० पावो ३० अग्नये वीतय इदं। अग्निर्वृत्राणि रहमहे नन्नादः ग्राम्येण संसर्गीय। ग्राम्यः यचना ग्निः। संसर्गं ह्याय क्ष्ये
वृत्नी संकल्पः अग्नये संसर्गायो ह्याकपालः। कुवित्सु नो व० स्व्यू धि ३० ३।। ये ३० मानो आस्मिन्महाधाने० त्ये वौ ३० अग्निः
पवित्रस्याहमन्नादः। वेद्यतेनाग्निना संसर्गो अप्सुमतइष्टिः।। अग्निरप्सुमान्देवता। अप्स्वग्ने सधिष्टव० पुनः ३० ३ ये ३० यद
… द्रविणाः० महाद्वौ ३० अग्निरप्सुमतोहन्नादः जातकर्माग्निना श्रौताग्निसंसर्गे अग्नये संसर्गायाष्टाकपालः। संकुसुकः को
विकुसुकोविकिरीयश्चविविष्टिरः। मामान्येन नलेधमेनक्रव्यादं त्रामसि। ये ३० अग्निं संकुसुकं आसिन्वियेसंकुसुके ग्नेरिप्राणाम न्य
हे अप्समयमन्त्रियाः शुध्याः प्राण आयस्पितारि सावौ ३० अन्नादः। यस्याग्नयोऽन्यैरग्निभिः संसृज्येरन्। अग्नये क्षामवते ह्याकु

56

पालनिर्वपेत्। अके दद्यानिसं० त्वं नः ३७ आये ३० अथाय्यानः पितरः परासः ० व्रातवो २० अन्नादः। यस्याग्नय आरण्ये नाग्नि
ना संदहेरन् समेवारोपयेदरणीवो ल्मुकेवा मोक्षय द्याहवनीया द्यादिग्गार्हपत्या द्यादिनग्रान्कुर्यात्सोग्नये सं सर्गाया ह्या कपाले निर्वपे
[illegible] र्वत्राग्न्येन रसंसर्गो संसृष्टानि मरण्यो:समारोप्यमथितं लोपावरो हृनैमित्तिकिष्टिः कार्या। लौकिकाग्निसंसृष्टस्य वातवाततयैवे
ष्यावि केकक्वेकसि ध्येनं समारोपणो द्ययक्षे तिमतंतातरमुपन्यस्तभाष्यकारेण। यथाहिताग्निः स्वकीयाग्निन्नमादन्याग्निमुपजेत्त
यदि वास्यान्याग्निमुपजनेतत्तत्रयाप्यिकृतोष्टिः प्रायश्चित्तं। आहिताग्निर्धनार्जनाय यत्रचासंकुर्यान्नतीर्थाद्यर्थं प्रवासेकरिष्यन्न उ
पस्थानं कृत्वा प्रवसेत्। यदि देशानानुघात निमित्तात्प्रवासोपस्थानमकृत्वा गच्छेत् तदा पेत्रेव स्थितस्यागमन प्रसक्ति स्तत्रैव स्थित
[illegible] कमेग्गानो न ध्यात्वाग्न्य सभि मुखउपतिष्ठेत्। इहैव सन्तत्र सन्तं त्वाग्ने हृदा वाचा मनसा कायिआभि। तिरो मा सन्तं मा प्रहासी
व [illegible] मा त्वा वैश्वानरोपतिष्ठत इति। ततो गच्छेत्। प्रवसितस्यपर्वप्राप्तो वपनं अमांसमश्मा मित्यादि नियमाश्च भवन्ति। होमकालउ
[illegible] कालेच यजमान मन्त्रजप ब्रह्मवर्चसं च। अग्निसमीपस्थ पत्नी नियमास्ततीअग्नीन् परिरक्षमाणकर्त्विगादीनाग्नि होत्र
[illegible] दर्शपूर्णमासौ आग्रयणं च कालप्राप्तं कारयेत्। नाग्रयणमित्येके। सर्वत्रत्वाग्नं च स्वयमेव कुर्वीत। आहच मेऽनः
र [illegible] लवथा कुर्यान्नत्राप्यनृतस्त्वयो। उभावथ समर्थो। वे नियुक्तः कश्चन स्त्वा जेदिति। तथा। पत्नीं रजस्वलां वा प्रसूता

यामथापि वा॰ पूर्वमेव नियुक्तः सन्कुर्याद्विस्थयोनियुक्तः सन्कुर्याद्विस्थयोर्वितमिति॰ दोषोत्तरं नियोजनसंभवतीति घोत्यते पतान मान
५८ स्य संवत्सरादूर्ध्वं प्रवसे पुनराधानं यदि विन्नेहिर्वेति संक्षेपः । अथाहिताग्नेः प्रवासे पत्नीसहितो यत्न्यासहप्राणविषयो विविच्यते॰ प्रायश्चि
त्तदीपे॰ यजमानः पत्न्या सह न प्रवसेत॰ बहुपत्नीकोप्येकया सह न प्रसेत॰ अस्पुयापी भवतीति तीर्थे स्त्रीप्रवासनिषेधः सक्रमोठावि
५१ षय इति॰ अस्यायमभिप्रायः प्राप्तिपूर्वको हि निषेधः । स्त्री मैथुन निषेधस्य प्रवासे पत्नीसाहित्य एव प्रकृतिः । तेन स्त्रीसहितस्यैवाहिता
ग्नेः प्रवासो वाच्यः सन्तु यजमानः पत्नीचोभौ ग्रामान्तः सीमान्तबहिः सीमां वातिक्रम्य यदि प्रवसेत तदा गन्धयोर्लोकिकाभवतीति वच
नेन बाधितो नैकपत्नीविषयो भविष्यति॰ ज्येष्ठा चेदग्निसंयुक्ता गच्छेत्स्या यानंतरं परिणीया अकृताग्निसंसर्गया पत्न्या सह प्रवा
सं कुर्यात॰ परं मैथुनं न कुर्यात् इति॰ अत एवान्यं ज्येष्ठावेदाग्निसंयुक्तेत्युक्तं॰ यजमाने असन्निहितपत्न्या अपि प्रवासो बोधायनोक्तोपि
संकटातिशय एव भवति । नान्यथा प्रयोजनाभावात्॰ प्रवासादागतस्याशौचे यदि तत्कालं स्नाने न भुङ्क्त्वा स्थिताग्निसंबंध आगम
नविधिः सर्वो भवति॰ यथाह मण्डनः । रजोदोषसमुत्पन्ने सूतके पि वा॰ नित्यं नैमित्तिकं कुर्यात् काम्यं कर्म न किंचनेति॰ अनेनागति
कागमनविधिरप्यनुज्ञातो भवति॰ यत्तु॰ रजोदोषसमुत्पन्ने सूतके मृतके पि वा॰ प्रव॰ सन्नाग्निमान्विप्र पुनराधानमर्हतीति व
चनेतदग्नि युक्तस्यागमन निषेधकं॰ अन्यथाग्निमत्पदस्य वैयर्थ्यात्॰ यानि तु सूतकादौ प्रवासविधानादि निषेधकानि कुत्र

५७ चित्कैश्चित्पद्यंते वचनानि तानि स्मार्तविषयानीति बोध्यं॰ अवादीत्स मंनं तेन त्रिष्टुप्छन्दनत्तु ष्टुपे॰ प्रायश्चित्तविधिर्हैम्यः
ससंक्षेपान्निरूपितः इत्येवं रघुनाथेन प्रायश्चित्तकुतूहले॰ निर्मिते वितते हौम्यप्रायश्चित्तविवेचनं॰ इति प्रायश्चित्तकुतूहल
समाप्तः॥ श्लोक १७२९ प्रभवसंवत्सरे भस्मासित द्वादश्यां सप्तकोटीश्वरोणसमर्पितं॰ श्री सप्तकोटीश्वरप्रसन्न ॥ ७

ग्रा· कृ

५८

18